

OD KARINA DO SOČE

1. ožujka — 15. svibnja 1945.

Dvanaesta u ofenzivi 4. armije

Borbe od Karina do Soče su posljednji ratni period u povijesti 12. dalmatinske NOU brigade, a ubrajaju se u red najbogatijih borbenim uspjesima i postignutim rezultatima. U tom razdoblju 12. brigada je pokazala visoke kvalitete suvremene operativne jedinice Jugoslavenske armije sposobne da samostalno ih u suradnji s ostalim brigadama 26. i ostalih divizija 4. armije izvodi složene borbene radnje u sustavu armijske napadne operacije šireg zamaha i na velikoj dubini jedne ofanzive sa dalekosežnim vojnim i političkim ciljevima.

Poslije oslobođenja Širokog Brijega i Mostara jedinice 12. dalmatinske NOU brigade preko, Ljubuškog, Vrgorca, Drašnica i Podgore, Sukošana i Biograda na moru prebacila su se u sjevernu Dalmaciju i 1. ožujka 1945. godine koncentrirale se na prostoriji Donjeg Karina, gdje su obavljene pripreme za predstojeću završnu ofenzivu za oslobođenje zapadnih dijelova Jugoslavije.

Po naredenju vrhovnog komandanta jugoslavenske armije maršala Josipa Broza Tita, 2. ožujka je formirana 4. armija, komandant general-major Petar Drapšin, politički komesar pukovnik Boško Šiljegović i time je prestao funkcionirati Štab 8. dalmatinskog korpusa. U sastav 4. armije ušla je 26. dalmatinska NOU divizija, pa prema tome i 12. dalmatinska NOU brigada. U sastavu 4. armije 26. divizija, ostala će do kraja rata, a 12. brigada neće izlaziti iz 26. divizije sve dok se ne završe borbe.

U Karinu se 12. brigada nalazila do 16. ožujka, kada se preko Obrovca i Gračaca prebacila u rejon Mazana, gdje je stigla 18. ožujka na koncentracijsku prostoriju za napad. Štab 12. brigade tu je dobio detaljna naredjenja i upute za napad na Gornji i Donji Lapac koji je imao početi ujutru 20. ožujka. Naime, 20. ožujka 1945. godine počinje završna ofenziva Jugoslavenske armije za oslobođenje Jugoslavije i trajat će do 15. svibnja, kada je uništena posljednja neprijateljska grupacija na tlu Jugoslavije i Jugoslavija bila potpuno oslobođena.

Završnu ofenzivu Jugoslavenske armije započela je 4. armija na frontu u Lici — od rijeke Une, pored Gornjeg Lapca — Udbine — Gospića do Paga. Zadatak 4. armije je bio da uništi neprijateljski 15. brdski armijski korpus u Lici i Hrvatskom primorju, a zatim i 97. armijski korpus kod Rijeke i da oslobodi Istru, Trst i Slovensko primorje i izbije na rijeku Soču prije dolaska savezničkih snaga iz sjeverne Italije i time, osigura da se Jugoslaviji vrate njeni etnički teritoriji koji su joj nepravedno oduzeti i prodani Italiji poslije prvog svjetskog rata.

U Štabu 4. armije je planirano, da se izbijanje na Soču i uništenje njemačkog 15 i 97. armijskog korpusa izvede kroz dvije napadne operacije — ličko-primorsku u Lici i Hrvatskom primorju i riječko-tršćansku u Istri i Slovenskom primorju. Najprije je trebalo izvesti prvu etapu ličko-primorske operacije u istočnoj Lici, gdje se nalazila njemačka 373. legionarska i 10. ustaško-domobranska divizija.

U prvoj etapi ličko-primorske operacije, na desnom krilu operativnog poretka 4. armije, od rijeke Une uključno do Lapca nalazila se 28. dalmatinska divizija ojačana 8. dalmatinskom brigadom 20. divizije, tenkovima i artiljerijom.

Na glavnom pravcu napada divizije, prema Gornjem i Donjem Lapcu u prvom ešalonu divizije angažirana je 12. dalmatinska NOU brigada, koja je trebala u sadejstvu sa 3. prekomorskom brigadom i tenkovima uništiti neprijateljske snage u Lapačkoj kotlini i osloboditi je i tako stvoriti povoljne uvjete za daljnje dejstvo divizije prema Nebljusiu. Ispred 12. brigade u Gornjem Lapcu nalazio se 1. bataljon 373. puka, u Donjem Lapcu njemački 373. izviđački bataljon, a u Dnopolju dijelovi 3. bataljona 384. puka iz 373. divizije — ukupno oko 950 vojnika.

Napad je počeo ujutru 20. ožujka. Neprijatelj se žilavo branio, ali je do kraja dana savladan, pa su tako oslobođeni Gornji i Donji Lapac i Dnopolje. Poslije toga su ostale brigade 26. divizije nastavile ofenzivu prema Nebljusiu, a onda i prema Bihaću, iako se u početku nije namjeravalo napasti Bihać. Dvanaesta brigada je zadržana u Dnopolju, u divizijskoj rezervi.

Prvog dana ofenzive 4. armije jedinice 12. dalmatinske brigade postale su zapažene uspjehe. One su pred sobom, uz pomoć dijelova 3. prekomorske brigade, tenkova i artiljerije potpuno porazile neprijatelja u Lapačkoj kotlini. Ubijeno je 140, a zarobljeno 130 neprijateljskih vojnika i oficira, dok je 12. brigada imala 5 poginulih i 29 ranjenih.

U Dnopolju je brigada ostala šest dana, pa je i ona upućena prema Bihaću da hi učestvovala, u njegovom oslobođenju. Međutim, kada se brigada prebacila preko rijeke Une i došla u Bosansku krajinu na Grmeč a istočno od Bihaća i pripremila se za napad, neprijatelj je napustio Bihać koji je oslobođen 28. ožujka. Zatim se brigada povratila u Lapačku kotlinu, kod Donjeg Lapca, gdje je ostala do 1. travnja.

Time su završene borbe prve etape ličko-primorske operacije. Razbijena je neprijateljska grupacija u istočnoj Lici i kod Bihaća i počele su pripreme za izvođenje druge etape ličko-primorske operacije.

Cilj druge etape ličko-primorske operacije u zapadnoj Lici i Hrvatskom primorju i borbi protiv njemačke 392. legionarske i 11. ustaško-domobranske divizije bilo je uništenje te dvije neprijateljske divizije njemačkog 15. korpusa, oslobođenje Gospića, Ličkog Osika, Perušića, Otočca i Senja i prodor prema Crikvenici, Bakru i Sušaku.

Njemačko-ustaško-domobranske snage grčevito su branile Gospić, Lički Osik, Perušić i Otočac u namjeri da osloncem na planinsko zemljište Velebita zaustave divizije 4. armije i prisile ih da odustanu od ofenzive.

Stab 4. armije naredio je divizijama, da se prebace iz istočne u zapadnu Liku i da se pripreme za novi napad koji će početi 4. travnja protiv neprijateljskih snaga u Gospiću, Ličkom Osiku i Perušiću. Dvadesetšesta divizija trebala se od Bihaća i Lapca prebaciti pred Gospić i Lički Osik i uništiti neprijatelja u ta dva garnizona.

Na Lički Osik je upućena 12. dalmatinska NOU brigada, koja se od 1 do 5. travnja prebacila iz Donjeg Lapca u selo Vrebac i pripremila za napad na Lički Osik. U Ličkom Osiku nalazio se jaki neprijateljski garnizon — njemački 3. bataljon 846. puka 392. divizije i dijelovi 1. bataljona 4. ustaške brigade 11. ustaško-domobranske divizije s artiljerijom — ukupno oko 450 do 500 neprijateljskih vojnika.

Uz snažnu podršku artiljerije i 4. tenkovskog bataljona 1. tenkovske brigade, ujutru 4. travnja počeo je napad 12. brigade na neprijatelja u ličkom Osiku. Razvile su se oštre borbe, koje nisu dugo trajale. Do kraja dana 4. travnja, obuhvatnim manevrom sjeverno i južno od Ličkog Osika slomljen je neprijateljski otpor i Lički Osik je bio oslobođen. Neprijatelj je potpuno uništen — ubijeno je 460 neprijateljskih vojnika i oficira, a zarobljeno *samo* 15. U ruke boraca 12. brigade palo je cjelokupno neprijateljsko naoružanje i oprema. Jedinice 12. brigade imale su 9 poginulih i 37 ranjenih.

Tako je izvojevana još jedna velika pobjeda 12. brigade.

Ne zadržavajući se mnogo u rejonu Ličkog Osika, samo toliko da se malo odmori, već 6. travnja jedinice 12. brigade krenule su dalje, sada u gonjenje razbijenog neprijatelja, preko teškog planinskog bespuća Velebita sve do Žute Lokve, pred sami Senj.

Tu je brigada stala 8. travnja navečer.

Stab 4. armije naredio je Štabu 26. divizije, da se što prije razbiju neprijateljske snage u rejonu Vratnik — Senj i oni oslobode. Taj zadatak Stab 26. divizije povjerio je 12. dalmatinskoj NOU brigadi, dok je 1. dalmatinska napadala na sv. Juraj (sada Jurjevo), a 11. dalmatinska i 3. prekomorska su zadržani u divizijskoj rezervi.

U rejonu Vratnika i Senja nalazila se velika neprijateljska grupacija, snage u jačini od oko 3750 vojnika iz njemačke 392. legionarske i II. ustaško-domobranske divizije, pod komandom komandanta njemačke 392. divizije general-lajtnanta Johana Mickla, iskusnog njemačkog generala. Vratnik sa Senjom predstavljao je tada jedan od najznačajnijih objekata u sistemu obrane njemačkog 15. korpusa, njegova okosnica i ključ kojim se brane prilazi Sušaku i Rijeci. Zato su ga Nijemci dobro utvrdili, zaposjeli krupnim snagama i uporno branili.

Takvog neprijatelja u rejonu Vratnika, ujutru 9. travnja napala je 12. dalmatinska brigada. Napad je bio dobro zamišljen — da se u obliku obuhvata savladaju njemački položaji na Vratniku i zatim prodre u Senj. U silovitom jurišu do 11,00 sati slomljen je otpor neprijatelja i Vratnik je zauzet. Tada je na Vratnik stigao komandant 26. divizije, pukovnik Božo Božović i, vidjevši što je postigla 12. brigada, obratio se njenom komandantu i političkom komesaru rekavši:

»Bravo, Dvanaesta, ode Senj!«

Nešto prije toga, između 10,00 i 11,00 sati na trećoj okuci ceste ispod Vratnika prema Senjskoj Draži borci 12. brigade dočekali su njemačku kolonu od oko 1300 Nijemaca i ustaša, koju je ujutru osobno doveo iz Novog u Senj komandant 392. divizije general-lajtnant Johan Mickl i poveo prema Vratniku. Ali je to za njega bilo kobno. Pogodili su ga borci 12. brigade sa dva metka — jednim u glavu a drugim u pluća. Smrtno je ranjen. Njemački vojnici iznijeli su ga s bojišta na zaštićenju strani kupole tenka i prebacili u Rijeku gdje je umro 14. travnja.

Nakon pogibije komandanta 392. divizije zavladao, su rasulo i pometnja kod neprijatelja i već u 15,00 sati jedinice 12. brigade ušle su i oslobodile Senj. Iz Krivog Puta u Senj su zaitim došli i dijelovi 19. dalmatinske divizije. U borbama za Vratnik i Senj 12. brigada zarobila je 456 neprijateljskih vojnika i oficira, među kojima i kompletan Stab njemačkog 847. pješadijskog puka sa komandantom puka pukovnikom Jozefom Rajzingerom, Austrijancem koji je ratovao u Poljskoj, Francuskoj, Sovjetskom Savezu i Grčkoj, a protiv NOVJ tukao se na Sutjesci i u drugim krajevima Jugoslavije. Neslavno je završio kod Senja, kao ratni zarobljenik 12. dalmatinske brigade.

U Senju je 12. brigada boravila šest dana — do 16. travnja, gdje se odmarala i pripremala za daljnja dejstva. Toga dana je Stab 12. brigade dobio naređenje, da se privremeno stavlja pod operativnu komandu 19. dalmatinske NOU divizije i da krene prema Novom i Crikvenici, gdje su već na frontu bile druge brigade 19. divizije. Brigade 26. divizije izvršile su desant i oslobodile Krk.

Iz Senja je 12. brigada najprije stigla u Crikvenicu a zatim se prebacila u Vinodol i razmjestila po selima Grižane i Kositelj, našavši se u divizijskoj rezervi.

Naime, 17. travnja 1945. godine počela je riječko-tršćanska operacija 4. armije napadom 19. divizije na njemački front od Fužina do Kraljevice. Cilj te operacije bio je, da se uništi njemački 97. armijski korpus na prostoriji Istre i Slovenskog primorja i preko Rijeke izbije u Trst i na Soču. Zbog toga je prema Bakru i Sušaku upućena 19. dalmatinska divizija ojačana sa 12. dalmatinskom brigadom 26. divizije sa zadatkom da razbije njemačku 237. pješadijsku diviziju, koja je došla iz Istre i zaposjela front na liniji Zlobin — Fužine — Kraljevica ,i da oslobodi Bakar i Sušak.

Napad je počeo 17. travnja. U borbi su bile 5, 6 i 14. dalmatinska origada, koje su se tukle čitav dan. Navečer 18. travnja Stab 19. divizije uveo je u borbu svoju rezervu — 12. dalmatinsku brigadu, koja je noću 18/19. travnja trebala smijeniti 5 i 6. dalmatinsku brigadu na pravcu Bakar — Skrljevo i osloboditi Skrljevo, Bakar i Sušak. Smjena je izvršena, a ujutru 19. travnja bataljoni 12. brigade snažno su napali njemački 1048. puk 237. divizije u rejonu Skrljevo — Vitoševo — Bakar — sv. Kuzam. Oštre borbe vodile su se do poslije podne, kada je oslobođeno Skrljevo, a zatim i Vitoševo, sv. Kuzam i Bakar, te je počelo gonjenje neprijatelja riječkom Dragom prema Sušaku. Tada je Stab 19. divizije pomjerio 12. brigadu više ulijevo, prema moru i ponovno uveo

u borbu svoju 5. brigadu, koja je nastupala od Skrljeva prema Trsatu. Smjena je izvršena u toku dana, što je dobrim dijelom ukočilo gonjenje neprijatelja i tek u noći i ujutru 20. travnja stiglo se do uvale Martinšćice, kote 206 i sela sv. Ana — u predgrađe Sušaka. Neprijatelj je s jakih položaja i armirano-betonskih bunkera zaustavio 12. brigadu. Pošto su izvršene nove pripreme za napad, kasno navečer 20. travnja 12. brigada se uz velike žrtve uspjela probiti između njemačkih bunkera i ujutru 21. travnja upasti u centar Sušaka i na rijeku Ričinu, koja odvaja Sušak od Rijeke. Neki dijelovi 12. brigade prodrli su u Rijeku do nebodera, ali su brzo vraćeni. Iza podne 21. travnja likvidirana su sva zaostala neprijateljska uporišta u Sušaku i grad je bio oslobođen. Sa Trsata u Sušak je ušla i 5. dalmatinska brigada.

Oslobođenjem Skrljeva, Bakra i Sušaka završena je još jedna velika bitka koju je vodila 12. brigada u ofenzivi 4. armije. Borbe su trajale neprekidno tri dana, bile su dosta teške i naporne i u njima je izgubljeno: 30 poginulih i 107 ranjenih. Neprijatelju su naneseni osjetni gubici — 526 ubijenih i 273 zarobljenih.

Time je završena četvrta velika borba koju je u ofenzivi 4. armije od 20. ožujka vodila 12. dalmatinska brigada.

Battaljoni 12. brigade došli su pred Rijeku — na vrata Istre. Krupan uspjeh historijskog značenja.

*»JJ Istru su stigli borci naši
Veselu su svoju djedovinu našli,
Djedovinu našu sve do rijeke Soče,
To je naše bilo i ostati hoće ...«*

(Pjesmu napisao Čagalj iz 3. čete 4. bataljona 12. brigade)¹

Cim je oslobođen Sušak Štab 12. brigade dobio je obavijest iz 26. divizije, da se brigada vraća u sastav 26. divizije i da se treba prebaciti u rejon Skrljeva radi prijema novog zadatka.

Počinje bitka za Klanu.

Klana se nalazi na oko 25 km sjeverozapadno od Rijeke kuda prolaze najznačajnije komunikacije što od Rijeke vode u Trst i Ljubljano. Ispred Klane, na staroj talijansko-jugoslavenskoj granici došla je svježa njemačka 188. brdsko-lovačka divizija sa pet pukova u jačini od oko 15.000 vojnika. Zaposjela je graničnu zonu između Sniježnika i Marčelja, s osloncem na rejon Klane u namjeri da ne dozvoli 4. armiji da se probije u Trst i na Soču.

U početku je Štab 4. armije prema Klani uputio 13. primorsko-goransku diviziju, a zatim i 43. istarsku diviziju, a na front između Sniježnika i Rijeke postavio je 13, 19, 26. i 43. diviziju. Namjera je bila, da se probije njemački front prema Klani i produže dejstva ka Trstu i Soči. Kako početni napad što su ga izvele 13, 19. i 43. divizija, nije uspio, Štab 4. armije u borbu prema Klani uvodi svoju najjaču 26. diviziju.

Napad je počeo 24. travnja snagama 1. dalmatinske i 3. prekomorske brigade. Sutradan, 25. travnja u borbu je ubačena i 12. dalmatin-

ska NOU brigada. Ona je napadala direktno na Klanu s istočne strane. Ispred nje nalazio se njemački 901. brdsko-lovački puk koji se čvrsto branio na koti 760 Suho, kota 689 i Široki rt, sve jaki zemljišni objekti istočno od Klane.

Punih šest dana, od 25 do 30. travnja bataljoni 12. brigade napadali su neprijatelja kod Klane. Neprijateljski front se nije mogao probiti i osloboditi Klana. Žrtve su svakog dana bile sve veće. Neprijatelj se branio krajnje uporno, često prelazeći u napad. Borilo se na vrlo malom prostoru, najviše »u mjestu«. Ni pokušaj zabacivanja dva bataljona u njemačku pozadinu, sjeverno od Klane nije dao rezultate. Posljednjeg dana napada, 30. travnja naše jedinice su stigle u Klanu, ali su tada jedinice 12. brigade izvučene iz borbe radi novog' zadatka prema Ilirskoj Bistrici.

Borbe kod Klane ostavile su duboke tragove u sjećanjima pripadnika 12. brigade i čitave 26. divizije. Nikada do tada, do Klane 12. brigada nije vodila tako teške, višednevne i krvave borbe. Na položaju je ostalo 49 mrtvih, a ranjeno je 156. Neprijatelj je imao 186 mrtvih. Bila je to — »krvava Klana«.

Prvog maja 1945. godine 12. brigada napustila je front kod Klane i prebacila se u rejon Ilirske Bistrice, u selo Vrbovo — Donji Zemon radi napada na neprijatelja pravcem: Jelšane-Rupe-Lipa, gdje se nalazio njemački 904. puk 188. divizije.

To su posljednje borbe što ih vodi 12. brigada u narodnooslobodilačkom ratu.

Napad 12. brigade na neprijatelja u rejon Rupe počeo je 2. svibnja ujutro. Neprijatelj je razbijen i prisiljen na povlačenje prema selu Lipe. Svi pokušaji da se oslobodi selo Lipe nisu uspjeli.

Sutradan ujutru, 3. svibnja njemački 904. puk, ojačan tenkovima i artiljerijom napao je 12. dalmatinsku brigadu kod sela Lipe. Poslije višesatne borbe 12. brigada prisiljena je na povlačenje prema selu Rupe i Jelšane. Time je počeo napad njemačkog 97. armijskog korpusa u namjeri da se probije iz okruženja u koje su ga uvukle 13, 19 i 26. divizija i jedna brigada 9. divizije 4. armije. Svu silinu napada neprijatelj je bacio na 12. brigadu, koja se nalazila na cesti Lipe — Rupe — Jelšane kuda se njemački 97. korpus glavninom snaga probijao iz Rijeke u Ilirsku Bisticu i Postojnu. Pritisnuta višestrukom nadmoćnošću neprijatelja, 12. brigada se po naređenju Štaba 26. divizije povukla na nove položaje južno i istočno od Ilirske Bistrice, gdje je zaustavila neprijateljski napad.

Borbe se vode i 4. svibnja na visovima istočno od Ilirske Bistrice, gdje su se bili probili neki dijelovi njemačke vojske. Tada je 12. brigada izvršila protunapad i bacila neprijatelja na polazne položaje kod sela Donji Zemon.

Peti svibanj bio je posljednji ali najteži borbeni dan 12. dalmatinske brigade. Noću 4/5 svibnja i ujutru 5. svibnja njemački 902. brdsko-lovački puk 188. divizije iskoristio je istočno od Bistrice, između sela Vrbovo i Kuteževo nezaposjednuti međuprostor širine od oko 4 km, između 12.

dalmatinske i 3. primorsko-goranske brigade 13. divizije i udario u bok i pozadinu 12. brigade na visovima sjeveroistočno od Bistrice. Čitav dan vodile su se najteže borbe u povijesti 12. brigade — uglavnom prsa u prsa, bajonet na bajonet, u gustoj šumi planine Sniježnik iznad Ilirske Bistrice. Njemački 902. puk sa ojačanjima raspolagao je sa više od 1500 vojnika, sve mladića od 18 i 19 godina. Nasuprot njima stajala je 12. brigada, koja je u višednevnim borbama izgubila više od polovine svog sastava, jedva je brojila 600 do 700 boraca, a kada je 20. ožujka krenula u ofenzivu imala je 2.614 boraca i rukovodilaca. U tom žestokom sudaru, napadnuta s boka i iz pozadine, morala se povući na pogodnije položaje sjeverozapadno od Ilirske Bistrice, gdje je u osvit 6. svibnja 1945. godine zamijenjena svježim snagama — 2 i 3. banijskom brigadom 7. divizije koje su tada stigle na front.

Tako je 6. svibanj bio posljednji borbeni dan 12. dalmatinske NOU brigade. Zajedno s ostalim brigadama 26. divizije prebačena je u armijsku rezervu u rejon Sent Peter, sada Pivka.

Sutradan, 7. svibnja njemački 97. armijski korpus je kapitulirao u rejonu Ilirske Bistrice. Tog dana potpisana je u Remsu u Francuskoj kapitulacija njemačkih oružanih snaga, što je sutradan 8. svibnja potvrđeno u Berlinu. Time je završen drugi svjetski rat u Evropi. Neprijatelj u Jugoslaviji vodi borbu sve do 15. svibnja.

Cim se malo sredila, 12. brigada u sastavu 26. divizije 8. svibnja kreće preko Općina za Tržič (Monfalcone) gdje stiže 9. svibnja, a 12. svibnja, prima položaje na rijeci Soči kod mjesta Pieris. Tamo, na lijevoj obali Soče 12. dalmatinska NOU brigada 26. divizije dočekala je kraj rata.

U borbama za Jelšane, Rupe, Lipe i Ilirsku Bisticu 12. brigada imala je 30 poginulih i 111 ranjenih i 14 nestalih, dok je neprijatelju nanijela gubitke od 217 mrtvih i dva zarobljena.

Time je završena ofenziva 4. armije. Trajala je 49 dana, a 17 dana je 12. brigada bila u borbi.

Za 17 dana borbi, od Lapca do Ilirske Bistrice 12. brigada je imala 127 poginulih i 462 ranjena borca i rukovodioca. Po bataljonima gubici su bili óvi:

1. bataljon je imao 35 poginulih i 108 ranjenih,
2. bataljon — 38 poginulih, 116 ranjenih i 6 nestalih,
3. bataljon — 19 poginulih, 115 ranjenih i 8 nestalih,
4. bataljon — 31 poginulog, 104 ranjena i 4 nestala i prištapske jedinice — 4 poginula i 19 ranjenih.

Po gubicima u toku ofenzive 4. armije 12. brigada je na drugom mjestu u 26. diviziji. Najveće gubitke imala je 1. dalmatinska proleteraska brigada — 200 poginulih i 337 ranjenih. Iza 12. brigade dolazi 3. prekomorska sa 117 poginulih i 337 ranjenih, pa zatim 11. dalmatinska brigada sa 101 poginulim i 335 ranjenih.²

Za 17 dana borbi u toku ofenzive, 12. brigada postigla je zapažene borbene rezultate: ubila je 1778, zarobila 876, odnosno iz stroja je izbacila 2.645 neprijateljskih vojnika i oficira, te jednog generala. Od Lapca

do Ilirske Bistrice zaplijenila je od neprijatelja — 22 topa i haubice raznih kalibara, 9 protuavionskih topova i mitraljeza, 58 lakih i teških minobacača, 207 lakih i teških mitraljeza, 84 automata, 2.997 pušaka, 132 pištolja, 153 raznih vrsta protutenkovskih sredstava, 127.000 komada metaka, 21 osobni automobil, 132 kamiona i druga prevozna sredstva, 8 tanketa i bornih kola, 2 reflektora, 9 radio-stanica, 8 telefonskih aparata, 2 radio-aparata i 111,5 vagona razne ratne opreme, od čega 39 vagona municije. Osim toga 12. brigada je u tom periodu uništila 40 topova raznih kalibara, jednu tanketu i jedan tenk tipa »tigar«, 36 kamiona i osobnih kola i 32 vagona municije i druge ratne opreme.

Takvim borbenim uspjesima i postignutim rezultatima u završnoj ofenzivi 4. armije jedinice 12. dalmatinske NOU brigade stigle su na obale rijeke Soče, da brane granice nove Jugoslavije.

Slijede sada najvažniji događaji iz povijesti 12. dalmatinske NOU brigade od 1. ožujka, kada je stigla na novu koncentracijsku prostoriju na području Donjeg Karina u sjevernoj Dalmaciji. Ti događaji se odnose na njen polazak na front u Liku, na borbe za Gornji i Donji Lapac, Lički Osik, Vratnik — Senj, za Bakar i Sušak, za Klanu, Jelšane i Rupe, oko Ilirske Bistrice, tj. do 6. svibnja 1945, kada su njeni borci u Sent Peteru (sada Pivka) saznali za kapitulaciju nacističke Njemačke, te na odlazak brigade u Tržič (Monfalcone), na odlazak na granicu na rijeku Soču, gdje je dočekala završetak narodnooslobodilačkog rata — 15. svibnja 1945. godine.

U Karinu, pokret za Liku

Maršal Jugoslavije Josip Broz Tito je naredio 1. ožujka da se Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije reorganizira u Jugoslavensku armiju, Mornarica NOVJ u Jugoslavensku mornaricu, a Vrhovni štab NOV i POJ da se preimenuje u Generalštab Jugoslavenske armije. Još 1. siječnja 1945. formirane su 1., 2. i 3. jugoslavenska armija na frontu u Srijemu, istočnoj Bosni i rijeci Dravi.

Četvrta jugoslavenska armija formirana je 2. ožujka naredbom maršala Tita na frontu u Lici i sjevernoj Dalmaciji od jedinica 8. dalmatinskog korpusa i od snaga 11. hrvatskog i 7. slovenačkog korpusa. U sastav 4. armije ušle su sve četiri dalmatinske divizije — 9., 19., 20. i 26., kao i 13., 35. i 43. divizija 11. korpusa i 15. i 18. divizija 7. slovenačkog korpusa. U sastavu 4. armije bile su još: 1. tenkovska, Artiljerijska i Dopunska brigada, puk za vezu i druge samostalne jedinice — oko 67.000 boraca i rukovodilaca. Komandant armije je bio general-majar Petar Drapšin, politički komesar, pukovnik Boško Šiljegović.

U sastav novoformirane 4. armije ušla je 26. divizija sa 1., 11. i 12. dalmatinskom i 3. prekomorskom brigadom i Motoriziranim artiljerijskim divizionom. Divizija je 20. veljače 1945. godine imala 10.667 boraca i rukovodilaca. Bila je raspoređena na prostoriji — Šibenik (1. dalmatinska) — Smilčić (11. brigada) — Donji Karin (12. brigada), a 3. pre-

komorska u rejonu Debeljak — Dubrava — Gafovac. Stab 26. divizije i prištapske jedinice nalazili su se u Obrovcu.

Prvog ožujka Stab 12. brigade uputio je depešu Stabu 26. divizije u kojem ga obavještava da je brigada stigla na sektor Donjeg Karina i da se razmjestila u zaseocima Belan, Dmiović, Vukas, Đerasin i Radeka i u Franjevačkom samostanu, gdje se nalazi Stab brigade, pa se konstatira: »Smještaj nije dovoljan. Najviše što smo mogli, zbili smo se. K nama stiglo sve osim konja i kola iz Podgore... Bepo.«³

O poteškoćama smještaja 12. brigade na prostoriji Donjeg Karina piše i referent saniteta 26. divizije, pa kaže: »Brigada je smještena u malim seljačkim kućama i pojatama, što ni izdaleka nije pružalo nekakvu udobnost. Velika hladnoća koja je tada vladala još je više otežala problem smještaja... »Zatim se u tom dokumentu još konstatira da je »fizička kondicija boraca 12. brigade dosta dobra... Novi borci su se prilično očeličili i isprobali u marširanju. U 12. brigadi prije ofenzive bilo je 12 slučajeva zaraznih bolesti. Svaka brigada imala je po jednog liječnika i po jednog do dva studenta medicine. Ovo stručno osoblje bilo je prilično isprobano kroz borbu. Od sanitetskog kadra 12. brigada je imala 250 osoba, i to: referenta brigade i njegovog zamjenika, 2 studenata medicine, 15 članova previjališta, vod nosača ranjenika sa 34 čovjeka, 9 referenata u bataljonima i njihovih zamjenika, 22 četne bolničarke, 70 vodnih bolničara i 94 bataljonska, četna i vodna nosača ranjenika..

Stab 26. divizije 2. ožujka uputio je Štabu 12. brigade depešu za pomoćnika komesara brigade Božidara Drezgu u kojoj stoji, da će se »šestog marta održati savjetovanje SKOJ-a u Oblasnom komitetu SKOJ-a za Dalmaciju u Splitu. Na to savjetovanje treba da dođe sekretar brigadnog komiteta SKOJ-a. Treba da sobom ponese izvještaj o stanju organizacije na osnovu kojega će na savjetovanju podnijeti referat. U Splitu treba da se nađe 4. ožujka. Pomoćnik komesara divizije Veljko Kadijević.«⁵

Savjetovanju skojevskih rukovodilaca Dalmacije prisustvovao je sekretar komiteta SKOJ-a 12. brigade potporučnik Nikola Anić, koji je podnio izvještaj o radu skojevske organizacije 12. brigade. Na tom savjetovanju se govorilo o radu skojevske organizacije u vojnim jedinicama u toku ofenzive za oslobođenje Dalmacije i u mostarskoj operaciji. Bilo je govora i o pripremama za predstojeću ofenzivu prema Lici, Hrvatskom primorju, Istri i Trstu.⁶

Za vrijeme boravka u Kaninu po bataljonima su održane omladinske konferencije na kojima se najviše govorilo o predstojećim borbama za oslobođenje zemlje i zadacima mladih u toj ofenzivi. U 3. bataljonu sekretar bataljonskog komiteta SKOJ-a Katica Regović podnijela je referat o radu i borbenosti omladine. U bataljonskom listu 3. bataljona »Naš glas« o tome je zapisano: »Lijep je sunčani dan, pomalo puše hladan vjetar. Omladina našeg bataljona okupila se u jednoj kući gdje su smješteni naši borci. Sakupili su se radi održavanja omladinske bataljonske konferencije. Sve od samog početka vladalo je izvršno raspoloženje među omladincima. Pjevaju razne partizanske pjesme, svi su na-

smijani, vedra čela i svi očekuju kada će početi konferencija. Referat drugarice Katice, rukovodioca omladine u bataljonu bio je dobar. Istakla je važnije podvige, koje su omladinci učinili u bataljonu. Ukazana je važnost omladinske konferencije čitave brigade, koja će se uskoro održati.. «⁷ Međutim, iako su vršene pripreme za tu konferenciju, radi neprekidnih borbi koje je 12. brigada vodila od 20. ožujka do kraja rata, konferencija omladine 12. brigade nije održana.

3. ožujka

Stab 26. divizije naredio je svim brigadama da »odmah upute kamionom izviđački vod, desetine i obavještajne oficire cestom Obrovac—Gračac — sv. Roko — Medak. U diviziji će dobiti nove upute.. «⁸

Naime, netom su brigade 26. divizije stigle na koncentracijsku prostoriju sjeverne Dalmacije, Stab 26. divizije organizirao je izviđačku djelatnost u južnoj Lici s ciljem da prikupi podatke o rasporedu, jačini i namjerama neprijatelja, pa su zato tamo upućeni izviđački i obavještajni organi i jedinice. Oni su stupili u kontakt s jedinicama 20. dalmatinske divizije i 13. divizije 11. korpusa u Lici, koje su bile u borbenom dodiru s neprijateljem i vršile su intenzivnu obavještajno-izviđačku djelatnost. U Liku su iz 12. brigade upućeni izviđački vod i izviđačke desetine iz bataljona s obavještajnim oficirima.

7. ožujka

U Karinu je odigrana nogometna utakmica između 11. i 12. brigade. Pobjedila je 11. brigada sa 3 : 1. Bio je to revanš za više ranijih poraza što ih je doživjela 11. brigada.

Naredbom Štaba 26. divizije za intendanta 12. brigade postavljen je stariji vodnik Drago Sarić, do tada pomoćnik intendanta iste brigade. Dotadašnji intendant 12. brigade poručnik Frano Sinčić stavljen je na raspolaganje intendanturi 26. divizije. Za vršioca dužnosti pomoćnika intendanta 12. brigade postavljen je stariji vodnik Rade Sijan koji je bio intendant 1. bataljona 2. dalmatinske, proleterske brigade.

8. ožujka

Brigada proslavlja 8. mart — Dan žena. Istovremeno prvi put borci i rukovodioci učestvuju na izborima, glasaju za listu kandidata Jedinog fronta, za organe narodne vlasti — za NOO-e u Dalmaciji. O tom događaju u listu »K slobodi«, broj 1, koje je izdala Prateća četa 12. brigade, piše: »Osmog marta krenula je naša četa na izbornu mjesto, gdje su se okupile i ostale jedinice naše brigade. Putem su se čuli poklici: Živio Tito! Živio NOF! Živjela Jugoslavenska armija! Dolje kralj Petar Karađorđević itd. Sakupljenoj brigadi govorile su dvije drugarice o ulozi žena u današnjoj borbi (među njima govorila je Tanja Vidan, politički komesar brigadne bolnice). Ona žena, koja se rame uz rame s muškarcem bori ima pravo glasa. Kako bi i njezina volja došla do izražaja. Zatim je govorio komesar brigade (major Kažimir Vidan, pr. N. A.) o značaju i važnosti izbora, o tome kako vojska prvi put može ispoljiti

svoju volju, birati one ljude koji su dostojni priznanja, koji su pravi narodni sinovi, koji će i dalje stajati na braniku narodnih prava. Naglasio je veliku svijest naroda u Dalmaciji koja se pokazala prigodom izbora.

Zatim je slijedilo dijeljenje ceduljica. Na licu svakog borca, dok su primali te ceduljice, vidio se smješak zadovoljstva, jer to sada i on glasa.

Kada su svi ispicali ceduljice i bacili ih u vrećicu, pomoćnik komesara brigade (kapetan Božidar Drezga, pr. N. A.) rekao je nekoliko riječi o borbi protiv okupatora i naglasio da ćemo goniti neprijatelja do konačnog oslobođenja čitave naše zemlje i do njegovog konačnog uništenja. . .«⁹

Smotru brigade je izvršio kapetan Roko Negodić, zamjenik komandanta 12. brigade, jer je major Josip Bepo Marinković obolio.

10. ožujka

Štab 12. brigade primio je dvije radio-depeše iz Štaba 26. divizije. Pomoćnik komesara divizije Veljko Kadijević poziva pomoćnika komesara 12. brigade Božidara Drezgu da dođe na sastanak Divizijskog partijskog komiteta u Štab divizije u Obrovac i da »pripremi izvještaj o radu«.¹⁰

Druga je depeša upućena cirkularno svim brigadama 26. divizije a bila je vezana za proljetnu sjetvu. U depeši se kaže: »Prostorija na kojoj se sad nalazi naša divizija vrlo je oskudna teglećosm. stokom i seljaci nemaju čime obaviti sjetvu. Obratit će vam se predstavnici narodne vlasti za pomoć, pa im, što se konja tiče, a i same radne snage, u granicama mogućnosti ukažite najveću moguću pomoć. . .«¹¹ Brigade, dok nisu krenule u Liku, pružile su pomoć narodu sjeverne Dalmacije u poljoprivrednim radovima, jer je od toga zavisilo kako će se dočekati ljeto u onako već opustošenoj Dalmaciji. Trebalo je voditi borbu za svako zrno žita i za svaki krumpir, jer svega toga nije bilo.

12. ožujka

Šef prosvjetne sekcije u Politicko-propagandnom odsjeku Štaba 26. divizije Ante Tomas traži od Propagandnog odsjeka 12. brigade da, ako su u mogućnosti dana 15. ožujka nastupe u Obrovcu sa slijedećim programom: 1. Zbor, 2. »Lupež iz Amsterdama«, 3. jednom recitacijom i 4. jednom izložbom slika iz borbe. »Međutim, ubrzo su iz Štaba 12. brigade dobili odgovor da se Diletantska grupa priprema za program koji će izvesti za stanovnike Zadra i da zato ne mogu doći.«¹²

13. ožujka

U Štabu 12. brigade došlo je do promjena. Dotadašnji komandant 12. brigade, major Josip Bepo Marinković zbog teže ozljede zadobivene u saobraćajnoj nesreći otišao je u bolnicu na liječenje. Tada su u Štab 26. divizije u Obrovac pozvani kapetan Đorđe Nikitović, načelnik Štaba brigade i komesar, major Kažimir Vidan. Njima je saopćeno da će kapetan Đorđe Nikitović, dok se Marinković bude liječio, vršiti dužnost komandanta 12. brigade. Pošto je tih dana na školovanje u Sovjetski

Savez otišao kapetan Roko Negodić, zamjenik komandanta 12. brigade, na njegovo mjesto je postavljen kapetan Petar Vukasović, dotadašnji komandant 3. bataljona. Na mjesto komandanta 3. bataljona Petra Vukasovića postavljen je Zivko Drakulić.

Sredina ožujka

Dok se 12. brigada nalazila na prostoriji Donjeg Karina, izašlo je više brojeva listova s bogatim sadržajem.

Pojavio se prvi broj lista »K slobodi«, Prateće čete 12. brigade, u kojem se opisuje nastanak i razvoj Prateće čete, stradanja u vijavici kod Vrlike, borbe za Široki Brijeg i Mostar i pokret od Mostara do Drašnica.¹³

Izašao je šesti broj »Sanitetskog glasnika«, lista saniteta 12. brigade. U članku »Uzdizimo sanitetski kadar« drugarica Petrak Mica, upravnica brigadnog previjališta daje podatak da je od Drniša do Knina i poslije toga na sanitetskim kursevima osposobljeno 35 bolničarki.¹⁴

Pojavio se i 11. broj lista »K pobjedi«, 1. bataljona, u kojem je objavljeno više članaka o borbama za Široki Brijeg i Mostar, ali u njima nisu liznesena imena boraca koji su se istakli u borbi ili koji su poginuli kao veliki junaci.¹⁵

Kulturno-prosvjetni odbor 2. bataljona izdao je 14—15 broj lista »Glas Matije Ivanića« za veljaču-ožujak 1945. godine. Objavljeno je više vrlo dobrih članaka o junaštvima u borbama kod Širokog Brijega i Mostara i druge novosti.¹⁶

Treći bataljon izdao je dvobroj lista »Naš Glas« u kojemu Marija Bulat piše o omladinskom pokretu, a borac Ivo Liber iznosi svoju biografiju i kazuje kako se iz Francuske vratio u Split i stupio u 12. brigadu, i kako mu je borba za Široki Brijeg i Mostar bila teška, ali da će »treća biti lakša«.¹⁷

Izašao je i dvobroj lista 4. bataljona »Kroz borbu« za veljaču i ožujak 1945. koji donosi više sadržajnih članaka o borbama za Široki Brijeg i Mostar.¹⁸

15. ožujka

Stab 26. divizije traži od 12. brigade, kao i od drugih brigada, podatke o brojnom stanju vojnika, građana Sovjetskog Saveza, što je bilo u vezi sa njihovim vraćanjem u domovinu. U sastavu 12. brigade 20. veljače bilo je 9 Rusa. Oni su upućeni Komandi područja Dubrovnik, otkuda su išli dalje za Beograd i vraćeni u Sovjetski Savez.

15. ožujka

Toga dana Stab 26. divizije izdao je zapovijed »za pokret brigada prema sjeveru u cilju izvršenja novih zadataka koje je dobila divizija«. Prva brigada je krenula istog dana iz Obrovca na prostoriju Srb — Doljane; u, brigada maršira istog dana iz Zemunika na prostoriju Donja Suvaja — Srb; 3. prekomorska ide iz Prigrada na prostoriju Donja Suvaja — Donji Zaklopac.

U toj zapovijedi za 12. brigadu stoji slijedeće: »Dvanaesta dalmatinska udarna brigada izvršit će pokret sa prostorije Karin na prostoriju Mazin u Lici. Maršira: 16. III u 6 sati prije podne sa prostorije Karin na prostoriju Muškovac, 17. III u 6 sati prije podne sa prostorije Muškovac na prostoriju Derin Gaj, sjeverno od Gračaca i 18. III u 7 sati prije podne sa prostorije Derin Gaj na prostoriju Mazin (pravcem: Derin Gaj — Bruvno — Mazin)... »U zapovijedi još stoji da će 12. brigada-« vršiti osiguranje i izvidanje pravcem: Mazin — Lapac .. »¹⁹

Ovime počinje realizacija plana i zamisli za početak ofenzive na proboju njemačkog fronta u Lici, što će ga izvršiti jedinice 4. armije.

16. ožujka

U jutarnjim satima jedinice 12. brigade bile su postrojene za pokret. Točno u 06,00 sati, kako je kazano u divizijskoj zapovijedi, 12. brigada je krenula iz Donjeg Karina. Put je vodio prema Obrovcu i zatim za Muškovac, (15 km istočno od Obrovca) gdje je stigla navečer i tu prenoćila.

17. ožujka

Nastavlja se pokret brigade za Liku. Ujutru oko 06,00 sati brigada je krenula sa prostorije Muškovac cestom preko Velebita u Gračac. Sa vrha Velebita, — kod Popove Kape (k. 1021) pogledi su još jednom upućeni Jadranu i Dalmaciji. Dvanaesta brigada potpuno napušta teritorij Dalmacije. Put je vodi dalje u Liku, Hrvatsko primorje, Istru, na Soču. Nikada se više neće vratiti u Dalmaciju, jer je poslije rata ostala u Istri i tamo je rasformirana.

Dok je brigada marširala preko Velebita, oko 11,30 sati iz Štaba 26. divizije stigla je radio-depeša u kojoj se naređuje Štabu 12. brigade da »odmah uputi u Štab divizije Aleksu Levaja, koji se nalazi u vašoj tehnici. Potreban je kao tumač engleskog jezika«.²⁰

Drug Aleksa Levaj bio je politički i kulturno-prosvjetni radnik u 12. brigadi. Zapaženi su njegovi napisi u bataljonskim i brigadskim listovima, a znatan je i njegov doprinos u tome što je 12. brigada postigla mnogo uspjeha na kulturno-prosvjetnom i političkom polju i u fiskulturnoj djelatnosti.

18. ožujka

Brigada je u pokretu. Kreće iz rejona Gračaca (Derin Gaj) preko Bruvna u Mazin, približivši se liniji fronta na svega desetak kilometara. U 14,15 sati Štab 12. brigade šalje depešu Štabu divizije: »Stigli smo na sektor Mazina. Brigada se smjestila. Čekamo daljnja naređenja.. »²¹

S 18. ožujkom jedinice 12. brigade završile su pokret od Karina do Mazina, stigle na front i čekaju zapovijedi za napad. Poslije nešto više od mjesec dana pauze, nakon oslobođenja Mostara 14. veljače, brigada se nalazi pred novim borbenim pothvatima, ali sada će to biti još žešće i dugotrajnije borbe od svih onih koje je vodila od svoga formiranja u Nerežišću na Braču. Ako se izuzme onaj kraći boravak 2. bataljona u

Lici za vrijeme kninske operacije u studenom-prosinu 1944. godine, sada se 12. brigada prvi put pojavila na teritoriju Like, stoji pred jakim i dobro organiziranim frontom protivnika blizu Gornjeg i Donjeg Lapca, čeka posljednji signal da krene u napad s ostalim brigadama 26. divizije!

Ofenziva 4. armije

U drugoj polovici veljače 1945. godine u Beogradu se kod maršala Tita, vrhovnog komandanta Jugoslavenske armije nalazio general-major Petar Drapšin, komandant 4. armije. On je od maršala Tita dobio zadatak i upute za ofenzivu svoje armije. Zadatak 4. armije proizlazio je iz općeg plana završne ofenzive Jugoslavenske armije za konačno oslobođenje zemlje, što je bila ideja Josipa Broza Tita. Predviđeno je da se grupiranim snagama i sredstvima probije neprijateljski front u Lici i Srijemu, a potom da se desnim krilom prodre dolinom Save ka Koruškoj, a lijevim uz jadransku obalu ka Trstu i Soči i gornjem toku rijeke Drave, da se tako zatvori obruč oko njemačke balkanske grupacije u oblasti Julijskih Alpa i Karavanki i oslobodi Jugoslavija uključujući i dijelove jugoslavenskog etničkog teritorija koji joj je nepravedno oduzet nakon prvog svjetskog rata.

Kao južna operativna grupacija Jugoslavenske armije, 4. armija imala je zadatak da, u sadejstvu sa 4. korpusom Glavnog štaba Hrvatske i 9. korpusom Glavnog štaba Slovenije, snagama Pomorske komande sjevernog Jadrana i 1. i 2. eskadrilom avijacije razbije neprijatelja na frontu između gornjeg toka Une i Jadranskog mora, a zatim da brzim prodorom kroz Liku, Hrvatsko primorje, Gorski kotar i Istru oslobodi Trst i Slovensko primorje. Naime, maršal Tito ukazao je generalu Petru Drapšinu na to da se operativno područje njegove armije prostire do Soče i da treba tamo da izbije svojim snagama prije zapadnih saveznika koji su svojim divizijama prodirali preko Lombardijske nizine. Oni su se tada nalazili na frontu na Uniji Bolonje.

Samim tim što je dobila taj pravac nastupanja, odnosno držala front uz more, 4. armija je imala značajan zadatak: oslobođenje jugozapadnih dijelova Jugoslavije, posebno Istre i Slovenskog primorja. Otuda je 4. armija imala historijsku zadaću — osloboditi one krajeve Hrvatske i Slovenije, odnosno Jugoslavije koji su joj nepravedno bili oduzeti poslije prvog svjetskog rata.

Prema tome ofenziva 4. armije, a time svih njenih boraca i starješina, odvijala se u znaku devize koju je istakao maršal Tito 12. rujna 1944. godine na obali grada Visa: »Tude nećemo, ali svoje ne damo!« Taj poklič bio je ispisan na svim našim vozilima — tenkovima i kamionima, tu parolu ispisivali su borci i stanovnici mjesta kuda se kretala 4. armija, od fronta u Lici pa sve do Soče.

Prije početka ofenzive 4. armija imala je u svom sastavu devet divizija: na frontu u Lici bile su: 13. lička, 19, 20 i 26. dalmatinska, a na obali Jadrana kod Paga nalazila se 9. dalmatinska divizija. Osim toga, u poza-

dini fronta nalazile *su se dvije* divizije 11. hrvatskog korpusa — 35. lička i 43. istarska, a još dublje oko Kočevlja bio je 7. slovenački korpus sa 15 i 18. divizijom. Od samostalnih jedinica 4. armija je imala četiri brigade: 1. tenkovsku, Tešku artiljerijsku, Inženjerijsku i Dopunsku, puk veze i motorizirani artiljerijski divizion — ukupno oko 70.000 boraca, 150 topova, 439 minobacača, 75 lakih tenkova tipa »stjuart« i blindi, 39.907 pušaka i 3.613 puškomitraljeza i mitraljeza.²²

Glavne snage 4. armije — 9, 13, 19, 20 i 26. divizija, kao i 1. tenkovka, Teška artiljerijska i Inženjerijska brigada, bile su na frontu u Lici i na obalama Jadrana, od rijeke Une do otoka Paga, na liniji Lapac—Ud-bina—Karlobag.

Operativna dubina zadatka 4. armije bila je velika i iznosila je do Soče više od 350 km. Taj problem bio je još veći zato što je neprijatelj svoje snage rasporedio po čitavoj dubini i zato što je zemljište izrazito planinsko, s malim brojem komunikacija.

Ispred 4. armije nalazile su se vrlo jake neprijateljske snage. U Lici, Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju djelovao je njemački 15. brdski armijski korpus sa četiri operativne divizije: njemačkom 373 i 392. legio-narskom i 10 i 11. ustaško-domobranskom divizijom i više drugih jedinica s ukupno 45.000 vojnika. Ovaj korpus zatvarao je pravce sto vode prema Bihaću i Slunju, te prema Karlovcu, a najvažniji mu je bio zadatak da zatvori sve pravce što preko Like, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara vode u Rijeku i da ne dozvoli 4. armiji da upadne na područje Rijeke i Trsta.

U Istri i Slovenskom primorju nalazio se njemački 97. armijski korpus sa dvije operativne divizije: 188 i 237. i druge jedinice — njemačke, talijanske, četničke, ustaško-domobranske i slovenačko-domobranske — ukupno više od 88.000 vojnika.

Prema tome jugoslavenska 4. armija imala je pred sobom brojčano nadmoćnijeg protivnika. Nasuprot 70.000 naših boraca stajale su 133.000 neprijateljskih vojnika raspoređenih po čitavoj dubini fronta — od Like sve do Soče, na fortifikacijski jakim položajima, duž planinskih masiva — pripremljenog da se čvrsto brani, da se 4. armiji ne dozvoli da izbije u Istru i Slovensko primorje i do Soče.

Početkom ožujka 1945. godine Stab 4. armije usvojio je operativni plan ofenzive. Polazna osnova za njegovu izradu bio je zadatak koji je armija dobila od maršala Tita i u kojem je jasno određen vojno-politički cilj njenog predstojećeg dejstva. Tito je otvoreno rekao generalu Petru Drapšinu, da mora učiniti sve da njegove divizije stignu na rijeku Soču prije nego što tamo dođu zapadni saveznici iz sjeverne Italije. Naime, maršal Tito je tako odlučio na osnovu zaključaka do kojih je došao u razgovoru sa britanskim premijerom Vinstonom Cerčilom u Napulju 12 i 13. kolovoza 1944. godine, to jest da zapadni saveznici nikako ne žele da se Jugoslaviji vrate teritoriji nepravedno oduzeti poslije prvog svjetskog rata i da oni neće poštivati odluke Pazinske skupštine od 25. rujna 1943. o prisajedinjenju Istre matici Hrvatskoj i Jugoslaviji, niti odluke

Skupštine slovenačkih narodnih predstavnika Slovenskog primorja o prisajedinjenju matici Sloveniji i Jugoslaviji, odnosno odluke ZAVNOH-a i AVNOJ-a o prisajedinjenju svih onih teritorija, koji su nepravedno oduzeti Jugoslaviji poslije prvog svjetskog rata.

Zato je u Stabu 4. armije osnovna misao vodilja bila — kako najbolje izvesti ofenzivu i što prije stići do Soče. U operativnoj zamisli je riješeno, da se njemačkom 15. armijskom korpusu u Lici nikako ne dozvoli da se povuče dolinom Une ili prema Karlovcu, odakle bi mogao ugrožavati desni bok Armije prilikom nastupanja kroz Liku i Gorski kotar, niti da odstupi prema Rijeci i Istri, jer bi tamo, prihvaćen od snaga 97. armijskog korpusa mogao ponovno organizirati obranu na staroj jugoslavensko-talijanskoj granici i spriječiti prodor Armije u dolinu Soče.

Početak ofenzive 4. armije predviđen je za 20. ožujka, deset dana ranije od planiranog, odnosno od dogovorenog roka na sastanku maršala Tita i britanskog feldmaršala Aleksandra u Beogradu 25. veljače, kada je dogovoreno da 4. armija počne ofenzivu u Lici najdalje do 30. ožujka, kako bi na sebe privukla njemačke rezerve u sjevernoj Italiji i time olakšala ofenzivu saveznika u Italiji. Dva su razloga utjecala na to što se u ofenzivu krenulo deset dana ranije: prvo, da se što prije izbije u dolinu Soče i drugo, što je neprijatelj užurbano utvrđivao zaposjednute položaje. U rejon Trsta trebalo je izbiti do 15. svibnja, a stigli smo ranije, već 1. svibnja što je bilo presudno u rješavanju pitanja Istre, Trsta i Slovenskog primorja.

Da bi se što prije izbilo u dolinu Soče, predviđene su dvije uzastopne napadne operacije 4. armije:

i) Ličko-primorska, u kojoj je trebalo razbiti i uništiti njemački 15. armijski korpus u Lici i Hrvatskom primorju i izbiti na staru jugoslavensko-talijansku granicu kod Rijeke i

riječko-tršćanska, kojom je predviđeno oslobodenje Istre, Trsta i Slovenskog primorja. Ova operacija nije unaprijed planirana, jer se pretpostavljalo da će neprijatelj zaposjesti staru jugoslavensko-talijansku granicu, pa je dalji rad jedinica Armije zavisio od situacije na tom području.

Prema tome, historijska zadaća jedinica 4. armije je bila u ofenzivi oslobodenja jugozapadnih dijelova Jugoslavije, naročito u oslobodenju Istre, Trsta i Slovenskog primorja. To je činilo suštinu svih vojnih i političkih aktivnosti na dugom putu od 350 km, što je vodio od Like do Soče. Od svih pripadnika jedinica 4. armije tražilo se najsavjesnije djelovanje, puna upornost i angažiranost, veliki napor i odricanja, spremnost i odlučnost da se historijska zadaća — koju je 4. armiji povjerio vrhovni komandant maršal Josip Broz Tito — upotpunosti sprovede u djelo.²³

U tom historijskom stroju pripadnika 4. armije nalazila se i 12. dalmatinska NOU brigada, što predstavlja posebnu čast i priznanje, brigada koja će se nalaziti na glavnim pravcima dejstva i koja će borbeno djelovati na čitavoj dubini ofenzivne 4. armije — od Like do Soče.

Ličko-primorsku operaciju, prvu u ovoj ofenzivi, 4. armija je izvodila u zoni Kulen Vakuf—Plaški—Senj—otok Pag i to protiv njemačkog 15. armijskog korpusa.

Kako 4. armija nije imala snaga da istovremeno izvede ličko-primorsku operaciju i napadne neprijatelja od Une do obala Jadrana, Štab Armije je odlučio da najprije uništi neprijateljske snage u istočnoj Lici, i to snažnim udarom snaga s fronta — 13, 19 20 i 23. divizijom i uz pomoć snaga 4. hrvatskog korpusa: 7. banijskom i 8. kordunaškom, a poslije da snage prebaci prema zapadnoj Lici i uništi neprijateljske snage u rejonu Gospića, Ličkog Osika i Senja.

U istočnoj Lici i oko Bihaća nalazila se glavnina njemačkog 15. korpusa, i to na lapačkom pravcu bila je njemačka 373. legionarska a po dubini oko Bihaća 10. ustaško-domobranska divizija, kao i druge snage ojačanja. Njima je u pomoć s fronta oko rijeke Drave pristizala svježa 104. njemačka pješadijska divizija. Štab njemačkog 15. korpusa nalazio se u Ostrošcu kod Bihaća, a Štab njemačke 373. legionarske divizije bio je u Nebljusu. Ispred 28. divizije na lapačkom pravcu nalazila se glavnina njemačke 373. divizije, i to kompletan 383. puk sa slijedećim rasporedom: u rejonu Borićevac—Gornji Lapac—Mišljevac nalazio se 1. bataljon 383. puka. U rejonu Donjeg Lapca bio je 373. izviđački bataljon, a lijevo u rejonu Kuka i sela Oraovac nalazila se 2 i 3. četa 373. dopunskog bataljona. Na vatrenim položajima kod Donjeg Lapca bio je 2. divizion 373. artiljerijskog puka. Po dubini, kod Nebljusa nalazili su se 2. bataljon 10. ustaške brigade, 373. inženjerijski bataljon i ostatak 373. dopunskog bataljona.

Na lapačkom pravcu angažirana je 26. divizija koja je ojačana s 8. dalmatinskom brigadom 20. divizije, dva divizion brdskih topova od 75 mm, jednom baterijom topova od 150 mm i baterijom topova od 105 mm Artiljerijske brigade Armije i sa dva tenkovska bataljona 1. tenkovske brigade. Divizija je imala zadatak da poduzme napad u cilju opkoljavanja i uništavanja neprijateljskih snaga na sektoru Gornji i Donji Lapac a nakon likvidacije tog uporišta da produži s napadom do Donjeg Lapca prema Nebljusi u cilju likvidiranja svih neprijateljskih snaga između Une i Nebljusa. Lijevo, grebenom Plješevice išla je 20. divizija bez 8. brigade. Ova brigada je osiguravala desni bok 26. divizije obalom rijeke Une. Armijska zapovijed je izdata 18. ožujka u Kninu, gdje se nalazio Štab 4. armije koji se počeo prebacivati prema Gračacu.

Iz armijske zapovijedi se vidi da u početku Štab 4. armije nije trebao napasti na Bihać, nego samo angažirati 26. diviziju do Nebljusa i onda prebaciti snage u zapadnu Liku prema Gospiću i Ličkom Osiku.²⁴

Jedinice 12. dalmatinske brigade 19. ožujka nalaze se u Mazinu, gdje vrše pripreme za napad.

Štab 26. divizije, tog dana izdao je zapovijed za napad u kojoj se kaže, da je »namjera napasti i uništiti neprijateljske garnizone u Gornjem i Donjem Lapcu, a zatim se orijentirati prema sjeveru i od neprijatelja

očistiti prostoriju od rijeke Une uključno sa neprijateljskim uporištem u Nebljusu.«²⁵

Na desno krilo upućena je 11. brigada pod komandom majora Ivan Guva, do nje se nalazi 1. dalmatinska proleTERSka brigada pod komandom majora Vase Đapića, a zatim 3. prekomorska brigada pod komandom potpukovnika Bogdana Viskića. U direktnom napadu na Gornji i Donji Lapac angažirane su 3. prekomorska i 12. dalmatinska brigada pod komandom kapetana Đorda Nikitovića.

Prema divizijskoj zapovijedi, 12. brigada »napadat će pravcem Mazin—Lumbardsnik—kota 671—Drenova Glava—Obijaj—Donji Lapac. Zona širenja udesno: kota 1101—kota 759—Gornji Lapac i dalje, ulijevo: kota 545—Oraovac—Celina. Zadatak: likvidacija neprijateljskih uporišta duž komunikacije Mazin—Gornji Lapac, a u zajednici sa 3. prekomorskom brigadom likvidirati neprijateljska uporišta Gornji Lapac i Drenova Glava. Za vrijeme operacije za Gornji Lapac i Drenovu Glavu što jače ofenzivno osigurati pravac kota 545—Oraovac, a zatim sa čitavom brigadom određenim pravcem izvršiti napad na Donji Lapac..«²⁶

Za podršku napada 12. brigadi u rejonu Vagan, sjeverno od Mazina određen je divizion brdskih topova od 75 mm, a kod 3. prekomorske brigade 1. tenkovski bataljon, koji će podržavati i napad 12. brigade netom se ona spusti u Lapačko polje.

Napad je trebao početi u 06,00 sati 20. ožujka.

Na osnovu divizijske zapovijedi 19. ožujka Štab 12. brigade izdao je svoju zapovijed u kojoj se iznosi plan napada i angažiranja snaga brigade. Planom je predviđeno da 2. bataljon s jednim bataljonom 3. prekomorske brigade napadne na Gornji Lapac, zauzme Drenovu Glavu i produži dejstvo prema Donjem Lapcu, da 4. bataljon zauzme k. 545, k. 546 i Obijaj (k. 661) i poslije da nastupa prema Donjem Lapcu. Prvi bataljon napada na neprijatelja u rejonu sela Oraovac i sela Celine i zajedno s ostalim bataljonima napada na Donji Lapac. U brigadnoj rezervi zadržan je 3. bataljon i to u rejonu k. 1106 iza 4. bataljona. Prateća četa brigade s minobacačima potpomaže napad bataljona sa prostora Logorište.

Ispred 12. brigade u rejonu Gornji Lapac nalazilo se 350 neprijateljskih vojnika iz 1. bataljona 373. puka. Mjesto je bilo opasano bodljikavom žicom i minama. Najjače je bila utvrđena Drenova Glava (k. 614), koja je predstavljala ključ obrane Lapačkog polja. Na njoj je bilo 10 velikih bunkera, a čitava kota bila je opasana rovovima pred kojima je postavljena dvoredna žičana ograda visoka 110 cm, a ispred žice mine. U Donjem Lapcu je bio njemački 373. izviđački bataljon, oko 350 vojnika. Oko grada se nalazilo 28 bunkera sa žicanim ogradama i minama. Isto tako su bili jako utvrđeni položaji u selu Oraovac, na Ajdukovića brdu i Celini. U Dnopolju su bili dijelovi 3. bataljona 384. puka u jačini od oko 250 vojnika, koji su držali sve značajnije visove na istočnim padinama Plješevice.

Lijevo od 12. brigade napadala je 10. dalmatinska brigada, koja je trebala uništiti neprijatelja na visovima Kuk (k. 1193) i k. 1172, dakle na položajima što su nadvisivali borbeni poredak 12. brigade u napadu prema Lapcu.

Dana 19. ožujka izvršene su sve pripreme za napad: dopunjena je opskrba municijom, izdata suha hrana za dva dana, održan sastanak Štaba brigade sa štabovima bataljona i održane konferencije po jedinicama na kojima je ukazano na značaj sutrašnjeg napada.

20. ožujka

Prvi dan ofenzive 4. armije bio je ujedno i prvi dan kada je Jugoslavenska armija počela završnu ofenzivu za konačno oslobođenje zemlje.

Od Mazina prema položajima u Lapačkom polju nalaze se planine, koje su tada bile još pokrivene snijegom, dok je u Lapačkom polju snijega bilo samo u nekim vrtačama, ali sa mnogo baruština. Dan 20. ožujka bio je lijep i vedar, ali je zrak bio kao pravi zimski dan u uvjetima ličkog podneblja. Jedino je bila upotrebljiva cesta od Mazina do Gornjeg i za Donji Lapac kojom se kretala mehanizacija. Lijevo i desno od ceste, koja se u vidu serpentina naglo spušta prema Gornjem Lapcu, još su se nalazile olupine već zardalih tenkova, oklopnih kola i kamiona, koje su borci 6. ličke divizije uništili kada su na tom mjestu porazili čitav puk talijanske divizije »Sasari« u toku četvrte neprijateljske ofenzive, u siječnju—veljači 1943. godine. Tragovi velikog bojišta još se vide.

Prije svitanja svi bataljoni 12. brigade bili su na svojim polaznim položajima. Stab 12. brigade je u 05,00 sati depešom javio Stabu 26. divizije: »Stigli smo na položaje. Možemo početi s napadom.«

Odmah nakon toga naša artiljerija otvorila je uragansku vatru po neprijatelju, koji je bio zaposjeo položaje, jer je na vrijeme bio otkrio da namjeravamo napasti. Naime, neposredno pred početak našeg napada, 20. ožujka oko 05,00 sati u otvorenom telefonskom razgovoru pukovnik Herman (Hermann), komandant 384. puka 373. legionarske divizije, koji se s komandnim mjestom nalazio u selu Nebljusi, obavijestio je svoje trupe da će jedinice 4. armije, uz podršku tenkova kroz kratko vrijeme dostići Gornji Lapac. Na znak uzbune jedinice su zaposjele položaje u rejonu Gornji Lapac i ispred fronta 26. divizije, a time i ispred fronta 12. brigade.

Ispred fronta napada 12. brigade naša artiljerija snažno je udarila po njemačkim položajima u rejonu Gornji Lapac, na koti 671, po Drenovoj Glavi i po neprijateljskim položajima na koti 545 i k. 546 i selu Oraovac.

Poslije artiljerijske pripreme jednovremeno su u 06,00 sati krenule u napad sve jedinice 4. armije — 13, 19, 20 i 26. divizija. Na čitavom frontu od rijeke Une do Udbine počeo je napad.

Drugi bataljon 12. brigade sišao je lijevo i desno od ceste što vodi iz Mazina u Gornji Lapac i, čim je artiljerija prebacila vatru po dubini, krenuo je u opći napad na kotu 671 i na Gornji Lapac. Neprijatelj je pružio žestok otpor. U prvom naletu 2. bataljon upao je u prve kuće Gornjeg Lapca, ali se borba vodila sve do 12,00 sati, kada je zauzeo Gornji Lapac i kotu 671. Ispred njega stajala je Drenova Glava (k. 614), najjače neprijateljsko uporište u Lapačkom polju. Dobivši manju pomoć od 3. prekomorske brigade i tenkova 1. tenkovskog bataljona, 2. bataljona 12. brigade jurišem je zauzeo i Drenovu Glavu postigavši tog dana sjajne uspjehe na frontu čitave divizije. Jer, od osvajanja Gornjeg Lapca i Drenove Gla-

ve, dominantnih položaja za zatvaranje našeg ulaza u Lapačko polje, a to znači i za daljnje nadiranje prema Nebljusu i Bihacu, bilo je presudno za čitavu diviziju.

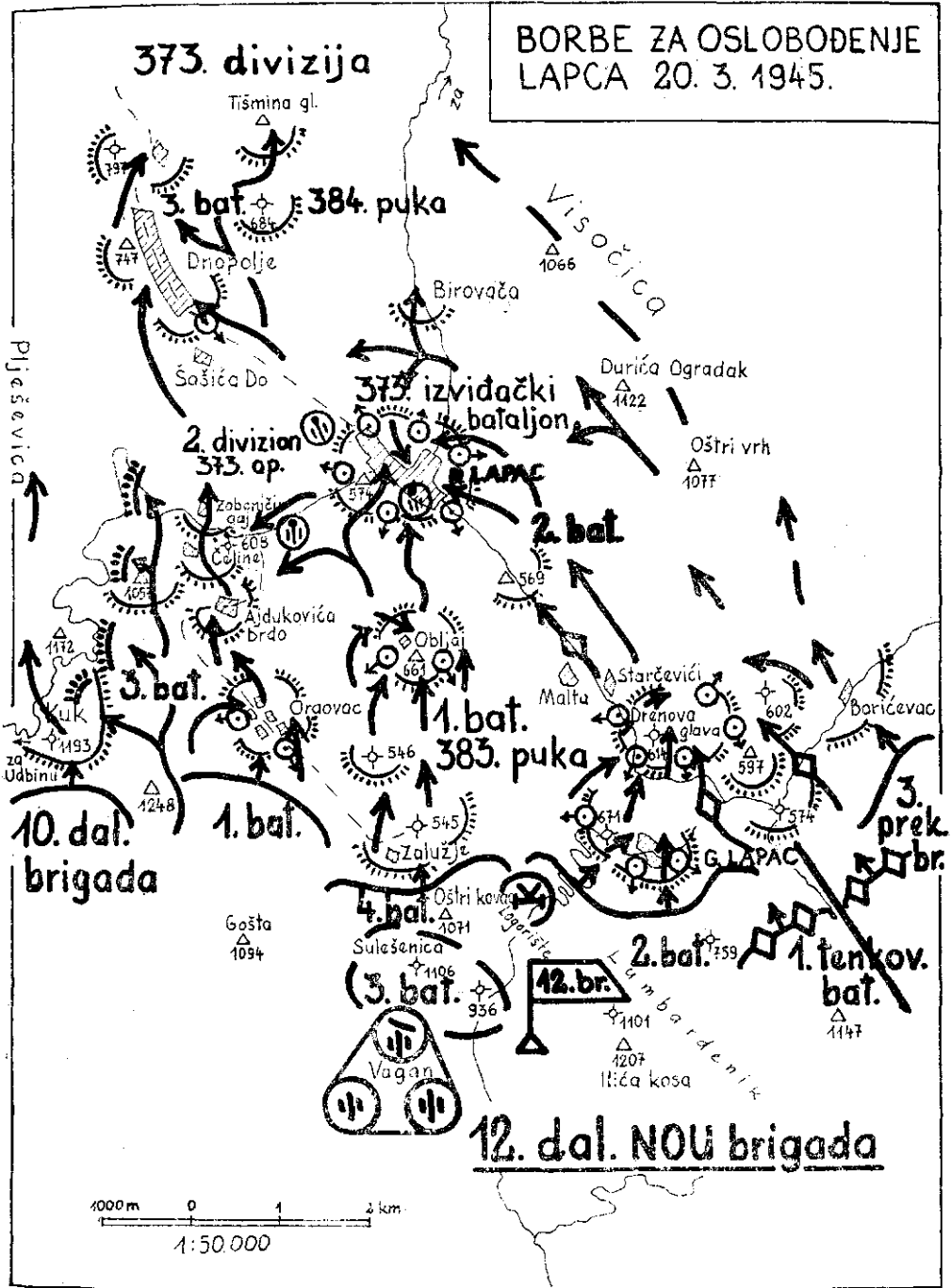
Lijevo od 2. bataljona napadao je niz planinsko zemljište 4. bataljon i spustio se u Lapačko polje. On je brzo slomio otpor neprijatelja na koti 545, a zatim i na koti 546 i stigao do sela Obijaj, koje je uz teške napore zauzeo, jer Obijaj sa k. 661 dominira, strši u Lapačkom polju južno od Donjeg Lapca. Prvi bataljon, koji je bio lijevo od 4. bataljona, napao je neprijatelja u selu Oraovac. Nakon žestokog sudara selo Oraovac je oslobođeno. Iznad sela poginuo je politički komesar 1. bataljona, kapetan Ljubo Štambuk, rođen u Selcima na Braču 1920, radnik, koji je pri osnivanju brigade odmah postavljen za komesara 1. čete 1. bataljona »Josip Bodlović«. Sahranjen u Mazinu. »Bio je u svim borbama u kojima je učestvovala naša brigada, uvijek među prvima. Njegova je hrabrost u mnogim trenucima podizala moral borcima.« — zapisano je u listu »XII udarna«, broj 4—5 od ožujka i travnja 1945. godine.²⁷ Poslije smrti Ljube Stambuka, 1. travnja na dužnost komesara 1. bataljona postavljen je Stipe Modrić.

Ispred 12. brigade sada je stajalo jako utvrđenje neprijateljsko uporište Donji Lapac u kojemu su se nalazili kompletan njemački 373. izviđački bataljon i snage koje su se uspjele izvući pred uništenjem u našem napadu. U borbi za oslobođenje Donjeg Lapca angažirani su 2 i 4. bataljon. Uz pomoć 1. tenkovskog bataljona, koji je nastupao Lapačkim poljem od Gornjeg prema Donjem Lapcu, jedinice 2. bataljona obuhvatile su Donji Lapac sa sjeverne strane, a 4. bataljon napao je 3 juga. Iza podne razvile su se žestoke borbe za Donji Lapac. Neprijatelj se žilavo branio tek je svladan oko 15.00 sati u žestokom sudaru. Tako je palo još jedno jako neprijateljsko uporište čime je put za Nebljuse i Dnopolje bio otvoren.

U međuvremenu stiglo je naređenje iz Štaba 26. divizije, da se glavnina 12. brigade orijentira ulijevo, na pravcu Oraovac—Ajdukovića Brdo—Dnopolje i da se osiguramo na prostorijski Kuk—Celine (k. 1057). Izvršavajući divizijsko naređenje, 2. i 4. bataljon nisu se iz Donjeg Lapca odmah uputili prema Dnopolju, već je 4. bataljon sa 1. bataljonom otišao u selo Celine (kota 668). Prethodno je 1. bataljon uz pomoć 4. bataljona zauzeo Ajdukovića Brdo i onda krenuo prema koti 668, selo Celine. Da bi se osigurao na liniji Kuk—Celine (k. 1057), Stab 12. brigade angažirao je iz svoje rezerve 3. bataljon, koji se nalazio u rejonu kote 1102 na cesti što od Mazina vodi u Gornji Lapac. Cim je 3. bataljon stigao u rejon Kuk—Celine osigurano je dejstvo 12. brigade u nadiranju prema Dnopolju i Birovači. Zajedničkim dejstvom 1. i 4. bataljona zauzeto je selo Celine i nastavljeno gonjenje neprijatelja prema Dnopolju. Oko 19,00 sati oslobođeno je Dnopolje, a onda i Binovača, čime je za 12. brigadu završio prvi dan ofenzive u okviru 4. armije²⁸ (skica br. 12).

Po završetku borbe 12. brigada smjestila se u rejonu Dnopolja, a manjim dijelom i u Donjem Lapcu, jer su Nijemci prilikom povlačenja popalili gotovo čitavo mjesto. U rejonu Dnopolja 1. bataljon zaplijenio je jedno njemačko skladište puno opremom i ratnim materijalom.

BORBE ZA OSLOBODENJE LAPCA 20. 3. 1945.

U toku 20. ožujka ostale brigade 26. divizije izvršile su svoje borbene zadatke i nastavile borbe za Nebljuse, koje je zauzeto sutradan, čime je bio otvoren put za Bihać.

Prvog dana ofenzive 12. brigada imala je 5 poginulih i 29 ranjenih boraca i rukovodilaca. Naime, prvog dana borbi ranjeno je 20, ali narednih dana od nagaznih mina i u borbi sa zaostalim neprijateljskim vojnicima ranjeno je još 9 boraca. Među ranjenima iz 2. bataljona, koji je imao najviše ranjenih boraca (20. ožujka) — ukupno 14, bilo je pet rukovodilaca, i to: Ante Eterović, komandir 3. čete i Ivan Matković, pomoćnik komesara iste čete. Iz 1. čete ranjen je Ljubo Visković, zamjenik komandira. Ranjena su i dva vodnika: Zorko Matulić iz 3. čete i Ivo Negotić iz Prateće čete. Među ranjenima iz 4. bataljona bili su Stefan Bacek iz Donje Lendave, komandir 3. čete, zamjenik intendanta bataljona Petar Ivošić, i zastavnik Mirko Kbanstajevski.

U borbi za Lapac 12. brigada zabilježila je slijedeće borbene uspjehe: ubila je 140 i zarobila 130 neprijateljskih vojnika i oficira. Zaplijenila je 4 haubice, 2 protutenkovska topa, 7 minobacača, jedan četvorocijevni protuavionski top od 20 mm, 22 šarca, 586 pušaka, 13 kamiona, 2 borna kola, 3 osobna automobila i mnogo druge ratne opreme.

Oslobodenjem lapačkog kotara i Nebljusa i istočne Like završena je prva etapa ličko-primorske operacije. Umjesto da traje osam dana, kako je bilo planirano u Štabu 4. armije, operacija je završila u tri dana, odnosno pet dana ranije i to potpunim razbijanjem njemačke 373. legionarske i dijelova 10. ustaško-domobranske divizije. Zato je Stab 4. armije naredio 26. diviziji da nastavi nadiranje od Nebljusa prema Bihaću i da ga zajedno sa 7. banijskom i 8. kordunaškom divizijom 4. hrvatskog korpusa oslobodi i tako osigura svoj desni bok u glavnom nastupanju pravcem Gospić—Senj—Rijeka, i to prije nego što se u rejon Bihaća koncentrira svježa njemačka 104. divizija, koja se kretala s rijeke Drave prema Bihaću da ojača snage 15. armijskog korpusa.

U napadu na Bihać angažirane su 1. i 11. dalmatinska, a zatim i 3. prekomorska brigada zajedno sa 1. tenkovskom i Artiljerijskom brigadom 4. armije. U divizijskoj rezervi ostala je 12. brigada u rejonu Dnopolja. Ona će tu ostati sve do 26. ožujka.

Uspjeh koji je postigla 12. brigada 20. ožujka, prvog dana ofenzive 4. armije, bio je vrijedan i značajan. Njegova vrijednost ogledala se u tome što je za relativno kratko vrijeme i s minimalnim gubicima postigla velike borbene rezultate — razbila je i najvećim dijelom uništila gotovo dva njemačka bataljona, koji se nisu uspjeli povući. Time je ostvarila zamisao Štaba 4. armije da se neprijatelj uništi na položajima gdje se nalazi, da mu se ne dozvoli da se povuče na nove položaje, jer bi u tom slučaju i dalje davao otpor u prodiranju naših jedinica prema Soči. Značaj uspjeha 12. brigade bio je u prvom redu u tome, što je brzo oslobodila Gornji i Donji Lapac, a time i čitavu Lapačku dolinu čime je stvorena pogodna operacijska osnovica za daljnje ofenzivne akcije prema Nebljusu i Bihaću. U tome su 12. brigadi pomagali 1. tenkovski bataljon 1. tenkovske brigade, dijelovi 3. prekomorske brigade i artiljerijski divizion topova od 75 mm, koji je toga dana po neprijatelju u Lapačkom polju ispalio

852 granate. Uspjeh 12. bio je u uskoj povezanosti s uspjesima što su ih postigle 1 i 11. dalmatinska 26. i 10, dalmatinska 20. divizije, koja ie izvršila svoju zadaću dejstvujući lijevo od 12. brigade grebenom planine Plješevice.

21. ožujka

Citava brigada nalazi se u Dnopolju, u divizijskoj rezervi. Odmara se i sređuje.

U Donji Lapac smjestio se Štab 26. divizije. Komandant i komesar 12. brigade pozvani su u Štab divizije. Kapetan Đorđe Nikitović i major Kažimir Vidan podnijeli su pukovniku Boži Božoviću i potpukovniku Dušku Koraču borbeni izvještaj o radu brigade prethodnog dana. Prema sjećanju pukovnika u penziji Đorđa Nikitovića, Štab 26. divizije pohvalno se izrazio o borbama koje je 20. ožujka vodila 12. brigada.²¹

Omladina 12. brigade u Dnopolju je započela proslavu Svjetske omladinske nedjelje, koja se slavila od 20 do 28. ožujka. U broju 4—5 lista »XII udarna« od ožujka i travnja 1945, rukovodilac omladine 12. brigade, potporučnik Nikola Anić tih dana je zapisao: »Sva slobodoljubiva omladina svijeta proslavila je Svjetsku omladinsku nedjelju. Omladina naše brigade proslavila je u jeku ofenzivnih akcija za oslobođenje naše napaćene Like. Marš kroz Liku, od Karina do borbe na Lapcu bili su divan početak proslave naše nedjelje.

Prvi dan Svjetske omladinske nedjelje započeli smo borbom za Donji Lapac od jutra do noći. Borci 2. bataljona jurišali su na Gornji Lapac i ubrzo ga zauzeli. Za njim padaju Donji Lapac i Dnopolje i Švabe su odbačene daleko. Oslobođenjem ovih mjesta omogućeno je junačkoj omladini kotara Lapac da i ona s nama sudjeluje u proslavi Svjetske omladinske nedjelje. Oslobođenjem lapačkog kotara bio je dar naše junačke omladine omladini Like .. .«³⁰

U istom tekstu stoji i slijedeće: »Jedan dirljivi trenutak u ovoj Nedjelji bio je dan kada su borci održali komemoraciju svojim palim drugovima. Omladina 1. bataljona ne može zaboraviti svog palog komesara Ljubu Štambuka, ne može da mu ne oda posljednju počast...«³¹

Među omladinom 12. brigade dosta se tih dana govorilo o hrabroj bolničarki Ivki Jadrić iz 3. čete 3. bataljona. Ona je sama u selu Celina, južno od Donjeg Lapca zarobila 8 neprijateljskih vojnika među kojima je bio i jedan domobranski liječnik, koji joj je »kao poklon dao par torbica sa sanitetskim materijalom« — kako je zapisao u listu »XII udarna« borac 3. čete 3. bataljona u članku »Bolničarka Ivka«.³²

Opisan je i podvig Vinka Piškovića iz 3. čete 1. bataljona koji je sa sedam drugova u naselju pred Dnopoljem spasio od uništenja skladište s opremom koje su njemački vojnici namjeravali zapaliti. Evo kako je to zapisano u broju 4—5 lista »XII udarna«, od ožujka i travnja 1945. godine: »Neki seljaci su istrčali iz kuća u naselju pred Dnopoljem. Povikali su, da je prije nekoliko minuta nekoliko Švaba prošlo prema rubu sela

da zapale skladište. Potjera je bila nezadrživa. U jednom se čula vika civila: 'Ubijte ga, majku mu, zapalio je kuću!' Opazili su njemačke vojnike kako bježe prema cesti među ovce, krave i djecu. Ali, to ih je spasilo samo za kratko vrijeme. Paljenje kuća- bilo je osvećeno, a *znatne* količine materijala su spašene ..,«³³

23. ožujka

Po naređenju Štaba 26. divizije iz 12. brigade iz Dnopolja upućen je 3. bataljon na sektor Kulen Vakuf, preko rijeke Une, radi osiguranja od pravca Bosanske Krupe i desnog boka jedinica 26. divizije, koje su napredovale prema Bihaću. Jedna četa 3. bataljona razmjestila se čak u rejonu Vrtoče, kod Bosanskog Petrovca, s istim zadatkom.

Ostale jedinice 12. brigade i dalje se nalaze u Dnopolju.

Toga dana je u Dnopolju za narod toga kraja i borce održana priredba. Nastupali su pjevački zbor, recitatori i glumci. O tome se u članku »Osvrt na priredbu u Dnopolju« u listu »XII udarna« kazuje: »Dana 23. III ponovno je nastupila naša diletantska družina. Četiri zabodena koca, nekoliko vojničkih pokrivača i pozornica je bila improvizirana pod vedrim nebom. Ovog je puta nakon dužeg vremena nastupio i brigadni pjevački zbor. Na toj priredbi, uz stare i oprobane glumce, pojavilo se na pozornici nekoliko novih. Uz recitaciju »Poslije bitke«, koju je s mnogo sigurnosti izvela drugarica Marija Bulat, recitirana je također i pjesma »Partizanka«. U posljednjoj recitaciji, koja je istodobno bila i prva uloga drugarice Marije Lonac, manjkalo je ponešto topline. Glavna točka priredbe bio je skeč »Budala«, kojega je autor nepoznati ruski pisac. I tu su stari i mladi omjerali svoje snage.« Autor ovog teksta pjesnik Milan Andrić daje zatim ocjenu glumačkih sposobnosti druga Slavić u ulozi Fedike (budale) i druga Alojza Markote u ulozi bahatog Nijemca. Na kraju M. Andrić konstatira, da je priredba uspjela i da je to najbolji dokaz da se mogu priredbe davati i za vrijeme kratkih ratnih predaha.³⁴

24 i 25. ožujka

Jedinice 12. brigade i dalje se nalaze u Dnopolju u divizijskoj rezervi, osim 3. bataljona koji je u Kulen Vakufu i Vrtoči. U brigadnom izvješčaju stoji da se »sa jedinicama u selu Dnopolju vrši obuka i da je održan sastanak s rukovodiocima po izvedenoj akciji od 20. ožujka«.

Ujutru 25. ožujka u Donjem Lapcu je svečano. U brigadnom listu »XII udarna« N. Anić opisuje tu svečanost: »Petog dana Svjetske omladinske nedjelje zaplamsala je vatra po brežuljcima oko Lapca. Zakazan je miting. Ispisujemo parole i transparente, svjetlamo oružje da bi što dostojnije učestvovali na mitingu. Krećemo u kolonama i u susret nam dolaze omladinke koje pjevaju, pozdravljaju nas i pridružuju nam se, da bi s nama. učestvovala na mitingu.«³⁵

Miting je održan u Donjem Lapcu u prisustvu omladine la.pakčkog kotara i 12. brigade i drugih jedinica 26. divMje koje su se nalazile u Lapcu. Miting je bio posvećen Svjetskoj omladinskoj nedjelji. Govorio je

sekretar Kotarskog komiteta SKOJ-a Lapac i sekretar komiteta SKOJ-a 12. brigade. Nakon mitinga nastavilo se s veseljem, pa tako i u Dnopolju zajedno s omladinom Like. »Miting je ostavio na omladinu brigade i lapačkog kotara neizbrisivi dojam« — zaključuje list »XII udarne«. ¹¹⁶

U 12,00 sati Štab 12. brigade poslao je depešu Štabu 26. divizije sa slijedećim sadržajem: »Brigada je smještena u Dnopolje. Jedan bataljon u Kulen Vakufu. Radi se na vojničkom, političkom i kulturno-prosvjetnom polju. Omladina je održala miting. Brojno stanje brigade — po spisku 2.574, u rashodu 412, na licu 2.162.« ³⁷

U brigadi je krajem ožujka 1945. godiine bilo 195 nepismenih. Intenzivno se radilo u četama i bataljonima na opismenjavanju boraca, tako da se broj nepismenih stalno smanjivao, ali su pristizali i novi iz dopunskih jedinica, koji su poslani za popunu brigadi.

26. ožujka

Angažiranje 12. brigade u borbama za oslobođenje Bihaća.

Štab 26. divizije, prema uputama Štaba 4. armije, naredio je 12. brigadi da se pripremi za pokret prema Bihaću, u cilju angažiranja u borbi za oslobođenje tog grada.

Borbe za oslobođenje Bihaća počele su 22. ožujka angažiranjem 26. divizije 4. armije i 7. banijske i 8. kordunaške divizije 4. hrvatskog korpusa, kao i 1. tenkofske i Artiljerijske brigade 4. armije. Od jedinica 26. divizije u početku su bile angažirane samo: 1. i 11. brigada koje su, nastupajući nakon oslobođenja Nebljusa, probile vanjsku obranu Bihaća s juga, a zatim zajedno s 8. divizijom upale u zapadni dio grada. Pošto je i dalje pod komandom 26. divizije bila 8. brigada 20. divizije, ona je djelovala na desnoj obali rijeke Une, nastupajući paralelno sa 11. dalmatinskom brigadom. Poslije dva dana borbi, preko rijeke Une prebačena je i 3. prekomorska brigada, kod Golubića, pa je i ona zajedno sa 8. dalmatinskom nastupala prema Bihaću s istoka. Bihać je bio okružen. Međutim, komanda njemačkog 15. korpusa odlučila je da uporno brani grad, da se ne povlači, a za to je imala dovoljno snaga — preostale dijelove 383 i 384. puka 373. divizije i 10. ustaško-domobranske divizije. U cilju deblakade snaga u Bihaću iz Bosanske Krupe upućeni su dijelovi svježih njemačke 104. lovačke divizije, i to 724. lovački puk, ojačan artiljerijom. Druga njemačka grupacija krenula je iz Slunja prema Bihaću, a nju je činio njemački 20. lovački puk, 4. policijski puk i dijelovi 13. ustaško-domobranske divizije, sve pod komandom komandanta 20. lovačkog puka pukovnika, Hameršmita. (Hammerschmidt).

Dana 25. ožujka došlo je do izražaja jako dejstvo neprijateljskih snaga od Slunja i Bosanske Krupe prema Bihaću. Njemačke snage prodirale su od Krupe prema Bihaću u dva pravca: jednim, prema Ostrošću uz rijeku Unu, a drugim, cestom prema selu Velikom Radiću i Grabežu preko Grmeča. Kako još nije bio slomljen otpor neprijatelja u istočnom dijelu Bihaća, na desnoj obali Une, jer su ga Nijemci i ustaše čvrsto branili i pošto je otkriven pridolazak svježih njemačkih snaga, u Štabu 4. armije bilo se razmišljalo o tome da se obustavi daljnji napad na

Bihać. Međutim, ta varijanta odmah je odbačena, pa je odlučeno da se i pored pojačanja koja pristizu neprijatelju, napad na Bihać dovrši i grad što prije oslobodi kako bi 4. armija mogla pristupiti izvršenju osnovnog zadatka — prodrijeti preko Senja u Rijeku i izbiti na Soču. Oko Bihaća se nije smjelo dugo zadržavati niti gubiti vrijeme, koje je bilo dragocjeno. Zbog toga je naređeno 26. udarnoj diviziji da angažira 12. brigadu iz divizijske rezerve na pravcu selo Cekrlije — Pokoj, istočno od Bihaća, preko Grmeča.

U divizijskoj zapovijedi stoji da 12. brigada treba da izvrši pokret iz Dnopolja prema Nebljusu, da prijeđe rijeku Unu kod Golubića i prebaci se preko Podgrmeča, istočno od Bihaća, u gotovosti za napad na Bihać s istoka i za presijecanje komunikacije Bihać — Bosanska Krupa u rejonu Grabeža.³³

Stab 26. divizije namjeravao je pojačati desnu napadnu grupaciju, koja se nalazila na desnoj obali Une, na liniji Ribička Glava — selo Cekrlije, gdje su se nalazile 3. prekomorska i 8. dalmatinska iz 20. divizije, i da sa tri brigade, koristeći padine Grmeča, s istoka upadne u Bihać i brzo likvidira neprijateljsku bihačku grupaciju.

Čitava 12. brigada, osim 3. bataljona koji se još nalazio u rejonu Kulen Vakufa i Vrtoča, krenula je iz Dnopolja u Nebljuse.

Sutradan, 27. ožujka, dok se u Bihaću vode žestoke borbe i kada je neprijatelj ojačao bihački garnizon svježim snagama 724. lovačkog puka 104. njemačke divizije, jedinice 12. brigade iz Nebljusa stižu u selo Lohovo — Veliki i Mali Skočaj u gotovosti da se prebace prema selu Golubiću radi prelaska na desnu obalu Une. Treći bataljon i dalje se nalazi u rejonu Kulen Vakuf — Vrtoča.

28. ožujka

Oslobođen je Bihać.

U zoru 28. ožujka 12. brigada stigla je iz sela Lohovo — Skočaj u selo Golubić i počela se prebacivati preko rijeke Une. Ljudstvo i tehnika prešli su Unu preko mosta koji su sagradili pontonirci Inženjerijske brigade 4. armije. Konji su preplivali Unu.

Netom su se jedinice 12. brigade prebacile preko Une, odmah su krenule preko sela Tihotina obroncima planine Grmeč i stigle na cestu Bihać — Bosanska Krupa u rejonu sela Grabež, oko 5 km istočno od Bihaća. U toku prebacivanja preko Une i pokreta od Golubića do Grabeža uspostavljen je kontakt s 8. dalmatinskom brigadom 20. divizije, koja je od sela Bijeje Vode napadala na njemačke položaje kod sela Cekrlije.

Međutim, upravo u vrijeme kada se 12. brigada počela postrojavati u borbeni poredak u namjeri da krene od sela Grabeža prema Bihaću, upućujući zaštitne dijelove prema Bosanskoj Krupi, iz Štaba 26. divizije stiglo je naređenje da se obustavi daljnje kretanje prema Bihaću i Krupi i da se brigada vrati natrag, jer da je slomljen posljednji otpor Nijemaca i ustaša u Bihaću. Naime, u noći 27/28. ožujka, pošto je postojala opasnost da pretrpi veće gubitke u svojim snagama u Bihaću, jer se obruč

okruženja oko grada sve više stezao, a pojava svježih snaga prema Bihaću dovodila je neprijatelja u još težu situaciju, on se odlučio da koristeći noć napusti Bihać. Iz grada je evakuirao veliki broj ranjenika i glavninu svojih snaga i povukao ih prema Ostrošcu. Uočivši da se neprijatelj izvlači, jedinice 26 i 8. divizije su 28. ožujka ujutru oko 05,00 sati napale njegove zaštitne dijelove i istjerale ih iz grada. Oko 07,00 sati Bihać je bio oslobođen. To je bilo njegovo drugo i konačno oslobođenje (prvi put je oslobođen početkom studenog 1942).

Tako 12. dalmatinska NOU brigada nije učestvovala u napadu na neprijateljsku bihaćku g-upaciju, ali je bila stigla točno na vrijeme i na mjesto otkuda je trebala izvršiti napad.

Tako je na svom borbenom putu 12. brigada zakoračila u još jedan dio Jugoslavije, u Bosnu, u Bosansku krajinu, gdje do tada nije bila. Istina, ona u Bosanskoj krajini nije vodila borbe, ali je bila u gotovosti za izvršenje borbenih zadataka. Prisustvo 3. bataljona u Kulen Vakufu i u rejonu Vrtoče također je, ustvari, boravak 12. brigada na teritoriju Bosanske krajine.

Jedinice 12. brigade vratile su se istog dana iz rejona sela Grabež i preko sela Tihotina stigle na rijeku Unu, na istom mjestu kod Golubića prešle Unu preko istog mosta i do večeri izbile u rejon sela Lohovo — Skočaj, gdje su prenoćile.³⁰

Na tom borbenom putu 12. brigada nije imala gubitaka.

Oslobođenjem Bihaća završena je prva etapa ličko-primorske operacije 4. armije. Od 20. do 28. ožujka neprijatelj je pred frontom 4. armije **imao 5.616 poginulih, 6.747 ranjenih i 2.905 zarobljenih. Za to vrijeme 4. armija imala je 257 poginulih, 798 ranjenih i 27 nestalih, izgubila je — 8 tenkova, 7 tenkova je bilo, oštećeno. Uništena su i dva oklopna automobila. Rezultati su, bili, dakle, izvanredno veliki. Dvije protivničke divizije — 373. legionarska i 10. ustaško-domobranska i više manjih jedinica potpuno su uništene, čime je njemački 15. brdski armijski korpus izgubio glavninu svojih snaga. Ostale su mu još dvije divizije — 392. legionarska i 11. ustaško-domobranska u zapadnoj Lici, na koje će se sada sručiti glavnina 4. armije.**

Kada su se berbe oko Bihaća privodile kraju, 4. armija već je počela prebacivati glavninu svojih snaga iz istočne u zapadnu Liku, na front prema Gospiću i Ličkom Osiku. Ustvari, sada je nastupila tzv. operativna pauza u kojoj se vrši prebacivanje snaga 4. armije sa desnog na lijevo krilo i vrše pripreme za izvođenje druge etape ličko-primorske operacije u zapadnoj Lici i Hrvatskom primorju.

U takvoj općoj situaciji na bojištu, 12. brigada će se postupno prebacivati iz rejona Bihaća, tj. iz istočne u zapadnu Liku, na front prema Ličkom Osiku zajedno s ostalim brigadama 26. divizije.

29. ožujka

- Brigada se odmara na lijevoj obali Une, južno od Bihaća, u rejonu sela Lohovo — Skočaj. Njen 3. bataljon još se nalazi kod Kulen Vakufa i Vrtoče.

Tog dana Štab 26. divizije — Političko prosvjetni odsjek — uputio je svim brigadama uputstvo o organizaciji i radu političko-prosvjetnog odsjeka pri brigadama. U početku se ukazuje na to, da je Generalštab JA donio odluku da se osnuju političko-prosvjetni odsjeci pri divizijama i brigadama, a kulturno-prosvjetni odbori **pri** bataljonima i četama. Političko-prosvjetni odsjek pri štabu brigade sastoji se od političko-propagandne sekcije, kulturno-prosvjetne sekcije, sekcije za štampu i foto-sekcije. Političko-propagandnu sekciju čine tri druga, kulturno-prosvjetna sekcija sastavljena je od petorice drugova, i to šefa sekcije, jednog zaduženog za održavanje satova za nepismene, drugog za čitalačke grupe i usmene novine, trećeg za opće obrazovanje i četvrtog za zborove i kazališni rad u brigadi. U sekciji za štampu, osim šefa, jedan drug je bio odgovoran za brigadni list, a drugi je radio kao dopisnik. U foto-sekciji nalazio se samo fotograf koji smiče na bojištu i u brigadi. Osim tih sekcija, u brigadi se može formirati tehnika koja će usluživati te sekcije. U bataljonu kulturno-prosvjetni odbor su činili: predsjednik — komesar bataljona, pa ratni dopisnik, jedan drug za rad sa nepismenima, drugi za čitalačke grupe i usmene novine, treći za prosvjetna predavanja i četvrti za zborove i kazališni rad. Svi oni tvore i redakciju bataljomskog lista. Isti sastav imao je i kulturno-prosvjetni odbor u četama.⁴⁰

To naređenje Generalštaba JA predstavljalo je u stvarti razradu naredbe maršala Tita o organizaciji političkog i kulturno-prosvjetnog rada u jedinicama NOV i POJ donesene u prosincu 1944. godine. Prema tom naređenju, početkom 1945. godine u svim divizijama i brigadama formiraju se političko-prosvjetni odsjeci. Na čelu Političko-prosvjetnog odsjeka 12. brigade bio je poručnik Nikola Regović, koji je tu dužnost primio poslije oslobođenja Mostara.

30. ožujka

Počelo je prebacivanje 12. brigade iz istočne u zapadnu Liku u cilju izvođenja druge etape ličko-primorske operacije 4. armije.

Ujutru 12. brigada kreće iz rejona sela Lohovo — Skočaj (južno od Bihaća). Maršira preko sela Nebljusi i stiže u Lapačku kotlinu. Razmještena je u selu Oraovac, gdje je stigla oko podne. Tu je prenoćila.

31. ožujka

Čitav dan brigada se nalazi u selu Oraovac kod Donjeg Lapca. U toku dana iz Kulen Vakufa vratio se u sastav brigade 3. bataljon.

1. travnja

Dvanaesta brigada po divizijskog zapovijedi kreće iz Lapačke doline. Bila je nedjelja, lijep sunčan dan. Kreće se iz sela Oraovac na čijoj je ivici 20. ožujka herojski poginuo komesar 1. bataljona 12. brigade, kapetan Ljubo Štambuk. Put nas vodi preko sela Ajdukovića Brdo ti sela Celine, gdje su 20. ožujka vođene žestoke borbe preko sela koje je oslobodila 12. brigada. Zatim se brigada penje serpentinama preko grebena

Plješevica, visova Kuk (k, 1172) i stiže u Krbavsko polje do sela Ondić blizu popaljene Udbine. Brigada se ondje zaustavila i prenoćila.

2. travnja

Ujutru brigada kreće iz sela Ondić blizu Udbine. Put je u početku vodi Krbavskim poljem, a onda preko sela Mekinjar, pa planinskim goletima Vrebačkih staza do sela Vrebac u Gospićkom polju, gdje stiže na večer. Brigada se razmjestila u selu Vrebac i okolici, Brigadna komora i još neke jedinice bili su u selu Medak.

Za vrijeme marša iz Karina, po Lici i u toku borbi kod Lapca i Bihaća nije se pojavio niti jedan neprijateljski avion. Međutim, evo ga baš sada.

Sumrak se počeo polako spuštati nad Gospićkim poljem, čije se selo Vrebac nalazi ispod planinskog lanca Vrebačkih staza. Nitko nije očekivao nepozvanog gosta. Bora su se raspoređivali po kućama i pojatama očekujući večeru i polazak na noćni odtmor. Neprijatelja nitko nije očekivao, iako se brigada približila frontu na oko 10 km. Naime, od sela Vrebac do Ličkog Osika ima oko 15, a do Gospića oko 10 km, a ondje su se nalazile jake neprijateljske snage.

I upravo u sumraku, kada su naši protuavionci iz Prateće čete brigade smatrali da ih više nitko neće uznemiravati, iz pravca Ličkog Osika u niskom letu pojavio se ustaški avion tipa »dornier« i krenuo dalje prema Medaku. Glavninu brigade ili nije osmotrio ili nije namjeravao da je tuče, nego je svoj teret bombi izbacio na komoru 12. brigade razmještenu u selu Medak. U komori su palili vatre, jer su borcima spremali večeru. Jedina ustaška bomba pala je točno u kazan i raznijela ga. Poginuo je vodnik Petar Nešić iz Đakova, koji je bio na dužnosti u brigadnoj intendaturi. Među ostalima nitko nije ozlijeđen. Ustaški avion nestao je u noći, a na njega je bila otvorena vatra.

Dolaskom u selo Vrebac, na domak frontu, završen je još jedan marš 12. brigade. Počeo je u Dnopolju, otkud je brigada krenula, na Bihać, pa onda natrag do sela Oraovac kod Donjeg Lapca: i na trodnevni marš od sela Oraovac do sela Vrebac, gdje se čekalo uz naređenje za napad.

O susretu sa stanovnicima Like u brigadnom biltenu »XII udarna«, broj 4—5, Boris Serventi je zapisao: »Prolazili smo u dugoj koloni kroz nepregledne krajeve Like. Ugodni pejzaži redali su se jedan za drugim. Dan je bio topao, pravo proljeće. Kršne, mlade i rumene Ličanke su nas pozdravljale. Stajale su pored puta i pružale nam vodu koju smo željno uzimali. Po selima je staro i mlado izlazilo na put, da nas pozdravi i da nas se nagleda. Samo su ruševine njihovih sela govorile o patnjama koje su proživjeli. Istjerajte palikuće, osvetite nas i oslobodite! — bili su njihovi poklici. Kolona je lagano kretala naprijed. Borci su zapjevali tiho u po glasa:

Sastala se Dalmacija s Likom
pa se ne da pokortiti nikom . . .«⁴¹

Oslobođenje Ličkog Osika

Još u toku borbi za oslobođenje Lapca, Bihaća i Krbavske doline Stab 4. armije vršio je pripreme za drugu etapu ličko-primorske operacije, tj. za daljnja dejstva u cilju oslobođenja Like i Hrvatskog primorja. Prema ranije postavljenom zadatku, trebalo je produžiti dejstva radi proboja neprijateljskog fronta na čitavoj liniji obrane, od Plitvičkih jezera do otoka Paga. Glavni napad trebalo je usmjeriti na Gospić i uništiti tamošnje neprijateljske snage a zatim ga goniti prema Otočcu i Senju.

Komanda njemačkog 15. korpusa riješila je, da osnuje front od Plitvičkih jezera, preko Ličkog Osika, Gospića i Karlobaga do otoka Paga i da na toj liniji zaustavi nadiranje 4. armije prema sjeverozapadu, prema Senju i Rijeci. Komandant njemačkog 15. korpusa general Gustav Fen (Fenn) se nadao, da će izbjeći uništavanje svojih snaga ako čvrsto brani garnizone Perušić, Lički Osik, Gospić, Karlobag i druge. Radi toga je naredio da se položaji fortifikacijski što više ojačaju bodljikavom žicom i minskim poljima, a naročito da se jako utvrdi i do krajnjih granica brane Lički Osik i Gospić na frontu, te Vratnik i Senj po dubini.

Pod svojom komandom general Fen je u zapadnoj Lici i Hrvatskom primorju imao njemačku 392. legionarsku diviziju, kojom je komandirao general-lajtnant Johan Mickl i 11. ustaško-domobransku diviziju. Sa svoja dva puka — 846 i 847. pješadijskim i uz pomoć 392. artiljerijskog puka, komandant njemačke 392. divizije držao je položaje kod Ramljana, Otočca, Perušića i Ličkog Osika, dok je Gospić držala ustaško-domobranska 11. divizija. Ukupno su se pred 4. armijom sada nalazila 22 neprijateljska bataljona, 80 artiljerijskih oruđa, odnosno oko 20.000 vojnika, najveći broj okorjelih zločinaca.

Stab 4. armije, komandant general-major Petar Drapšin i komesar, pukovnik Boško Siljegović, 2. travnja izdali su zapovijed za napad. Prema toj zapovijedi, prema Perušiću, desno od 26. divizije napada 13. lička divizija. U direktni napad na Lički Osik, Budak i Gospić ide 26. divizija, a lijevo od nje, padinama Velebita nastupa 20. divizija, dok je 9. divizija angažirana uz obalu Jadrana prema Karlobagu sa zadatkom da oslobodi otok Pag.

Napad je trebalo početi istovremeno, 4. travnja.

Komandno mjesto 4. armije nalazilo se u Gračacu, a osmatračnica u Ostrovici, točno iza borbenog poretka 12. brigade.

Dalmatinska 26. divizija dobila je zadatak da opkoli i uništi neprijateljska uporišta na sektoru Lički Osik i Gospić. Komandant 26. divizije 2. travnja potpisao je zapovijed za napad u kojoj se za 12. brigadu kaže slijedeće:

»Dvanaesta dalmatinska udarna brigada: 4 bataljona i četa pratećih oruđa. Komandant, kapetan Đoko Nikitović. Napada s odsjeka: selo Vrebac — selo Ostrovica — selo Keserovac — selo Čukovac, pravcem: selo Ostrovica — Keserovac — Lički Osik u cilju likvidacije Ličkog Osika. Zona širenja, desno: selo Ru/jnice — selo Naikšići — selo Urija — Lički Osik, a lijevo: Babin Potok — selo Progon — selo Mušaluk. Jedan bata-

ljon uputiti na prostoriju Široka Kula, gdje će se povezati s bataljonom Tenkovske brigade i u zajednici s njim napadati pravcem: Široka Kula — kota 578 — selo Vukšić u cilju presijecanja komunikacije Lički Osik — Perušić i napada sa sjeverne strane od Perušića.«⁴²

Lijevo od 12. brigade, prema selu Budak napada 11. dalmatinska brigada, a desno prema Perušiću jedinice 13. divMje.

Za podršku napada 12. brigade određena je Artiljerijska brigada sa četiri divizionu sa vatrenih položaja između Ostrovice i Vrebca, koja je dobila zadatak da od 6.15 do 6.30 koncentrira vatru po neprijatelju u rejonu Lički Osik. Od tenkovskih snaga: 2. tenkovski bataljon djeluje za pomoć 11. i 12. brigadi, dok 4. tenkovski bataljon i blinde podržavaju napad 12. brigade.

Osmatračnica komandanta 26. divizije, pukovnika Bože Božovića nalazila se na koti 701 kod sela Keserovac, nešto ulijevo, ali pozadi borbenog poretka 12. brigade. Komesar 26. divizije, potpukovnik Duško Korač nalazi se u bolnici zbog ranjavanja u Donjem Lapcu.

Ispred 12. brigade u rejonu Ličkog Osika nalazio se kompletan nje-mački 3. bataljon 846. pješađijskog puka 392. legionarske divizije i dije-levi 1. bataljona 4. ustaške brigade. Za podršku neprijatelj je imao jedan vod 4. baterije 392. artiljerijskog puka sa dva topa od 105 mm i tri protokolska topa od 75 mm 392. artiljerijskog puka. Ukupno je bilo oko 450 do 500 neprijateljskih vojnika. Neprijatelj je izgradio rovove oko Ličkog Osika, postavio višerednu bodljikavu žicu i minska polja, naročito je utvrdio selo Lički Oslik i Gradinu, kotu 683 koja dominira svim prilazi-ma Ličkom Osiku iz pravca Ostrovice — Oukovac, otkuda je napadala 12. brigada.⁴³

3. travnja

Dan prije početka napada na Lički Osik.

U Štab 12. brigade u selu Vrebac stigla je zapovijed iz Štaba 26. divizije za napad na Lički Osik. Održan je sastanak sa štabovima bata-ljona i razmotrene su sve mjere za sutrašnji napad. Izdana je i brigadna zapovijed iz koje se vidi plan angažiranja bataljona brigade.

Prema planu napada, 4. bataljon je trebao krenuti iz sela Vrebac u selo Široka Kula, gdje će sačekati 4. tenkovski bataljon 1. tenkovske brigade, a zatim su trebali zajedno krenuti od Široke Kule poljem sjeverno od Ličkog Osika na kotu 578 i napasti neprijatelja u selu Vukšić i sa sjeverne strane Nijemce i ustaše u Ličkom Osliku i na Gradini, kota 683. Treći bataljon, kojemu je pridodana Prateća četa 12. brigade, dolazi u rejon sela Keserovac i prelazi u napad preko sela Nikšić i Urija duž željezničke piruge Gospić — Beirušić i direktno napada na selo Lički Osik. Drugi bataljon ide u obuhvat s juga. Kreće iz šume kod sela Keserovac, provlači se između neprijateljskih položaja u selu Budak i Lički Osik, izbija u rejon sela Progon i napada na neprijatelja u selu Mušaluk. Zatim sa zapadne strane tuče neprijatelja na Gradini, kota 683 i u Ličkom Osiku, neposredno sadejstvujući sa 3. i 4. bataljonom u likvidaciji nepri-

jateljske grupacije u Ličkom Osiku. U brigadnoj rezervi zadržan je 1. bataljon na prostorijsi sela Keserovac.⁴⁴

Citavo poslijepodne i večernji sati protekli su u pripremama za napad. Održane su četne konferencije, ukazano je na značenje sutrašnjeg akcije i istaknuto da treba neprijatelja u Ličkom Osiku potpuno uništiti. Borbeni duh u brigadi bio je na naljvećoj visini.

4. travnja

Napad 12. brigade na Lički Osik.

Dan je osvanuo kišoviti s maglom, težak za kretanje borbene tehnike. Međutim, još u toku noći bataljoni su krenuli prema polaznim položajima. Ništa ih nije omelo. Naš napad na neprijatelja u Ličkom Osiku počeo je na vrijeme.

Određeno je da sve divizije — 19. prema Ramljanima, 13. primorsko-goranska prema Perušiću, 26. prema Ličkom Osiku i Gospiću, 20. prema Ličkom Novom (južnije od Gospića) i 9. prema Karlobagu — počnu napad istovremeno, točno u 06,00 sati. Cjelokupan vojni mehanizam glavnine 4. armije stavljen je ponovno u pokret, kao i 20. ožujka kada je počela ofenziva.

Jedinice 12. brigade na vrijeme su zaposjele polazne položaje. Točno u 06,00 sati uraganiska artiljerijska vatra iz 70 topovskih cijevi počela je potresati Gospićkim poljem. Punih 15 minuta topovi su tukli ustaše u Gospiću i Budaku, a onda su od 06,15 sata otvorili vatru po Nijemcima i ustašama u Ličkom Osiku. Nakon 15 minuta artiljerijske vatre, koja je dimom i prašinom potpuno prikrila Lički Osik i Gradinu iznad mjesta, pojavili su se tenkovi i blinde koji su svojom topovskom i mitraljeskom vatrom dopunjivali dejstvo artiljerije. U tom napadu učestvuju četiri artiljerijska divizionara, koji raspolažu i sa topovima od 155 mm, granate kojih paraju nebo iznad borbenog poretka 12. brigade. Njima su se pridružili minobacači i protukolski topovi iz Prateće čete 12. brigade i protuavionski mitraljezi i topovi. Nijemci i ustaše nisu se mogli nadati da će ih u Ličkom Osiku tući takva snažna topovska i minobacačka vatra.

Iza artiljerijske i tenkovske vatre bataljoni 12. brigade — 4. na desnom krilu, 3. u centru i 2. na lijevom krilu, podigli su borbe na juriš. Ratni dopisnik 12. brigade je među borbama 3. bataljona, U listu »XII udarna« zapisao je: »Kiša je prestala. Noge uranjaju duboko u glib. Meci svakovrsnog oružja lete preko nas. Čuje se teška artiljerija, dok topovi sa tenkova i blidi neprestano gruvaju. Nebo se polako razvedrava, te počinje grijati sunce. Tenkovi i blinde nadiru preko polja sa svih strana. Borci 3. bataljona jurišaju direktno na Lički Osik...«⁴⁵

Na čitavom frontu 12. brigade započeo je napad. Četvrti bataljon, spojio se sa tenkovima iz 4. bataljona 1. tenkovske brigade i odmah nakon artiljerijske vatre krenuo u napad na kotu 578 i selo Vukšić. Otpor neprijatelja je svladan i u 10,00 sati zauzeto je selo Vukšić, jako neprijateljsko utvrđenje, kilometar sjevernije od Ličkog Osika. Zauzimanjem sela Vukšić otvoren je put napada na Lički Osik sa sjevera i napad na

Gradinu, kotu 683, koju je neprijatelj pripremio za dugotrajnu obranu. Borba je bila žestoka, al se povoljno razvija.

Treći bataljon, koji napada u centru, pošto je zauzeo polazne položaje ispred sela Nikšića. krenuo je u napad i u prvom naletu zauzeo sela *Nikšić* i Urije i stigao do nasipa željezničke pruge istočno od Ličkog Osika. Neke blinde su se zaglebile u mekanom zemljištu, pa su tenkovi krenuli da ih izvuku, to je usporilo napad 3. bataljona na Lički Osik. Dolaskom na željezničku prugu stižu i tenkovi 2. bataljona, pa se zajedno kreće naprijed. Naš četvorocijevni protuavionski top od 20 mm iz Prateće čete brigade, koji podržava napad 3. bataljona, svojom preciznom vatrom tuče po Nijemcima i ustašama na Gradini, iznad sela Lički Osik. Postupno se 3. bataljon približava Ličkom Osiku i dolazi u kontakt sa 4. bataljonom.

Za to vrijeme 2. bataljon krenuo je iz sela Keserovac i šume pored sela, prešao je preko željezničke pruge i ceste Gospić — Lički Osik, provukao se između neprijatelja kod Budaka i stigao do sela Progon i snažno napao njemačku četvu, koja je branila selo Mušaluk. Do 10,00 sati 2. bataljon savladao je otpor neprijatelja i zauzeo selo Mušaluk, te odmah krenuo na Gradinu sa zapadne strane.

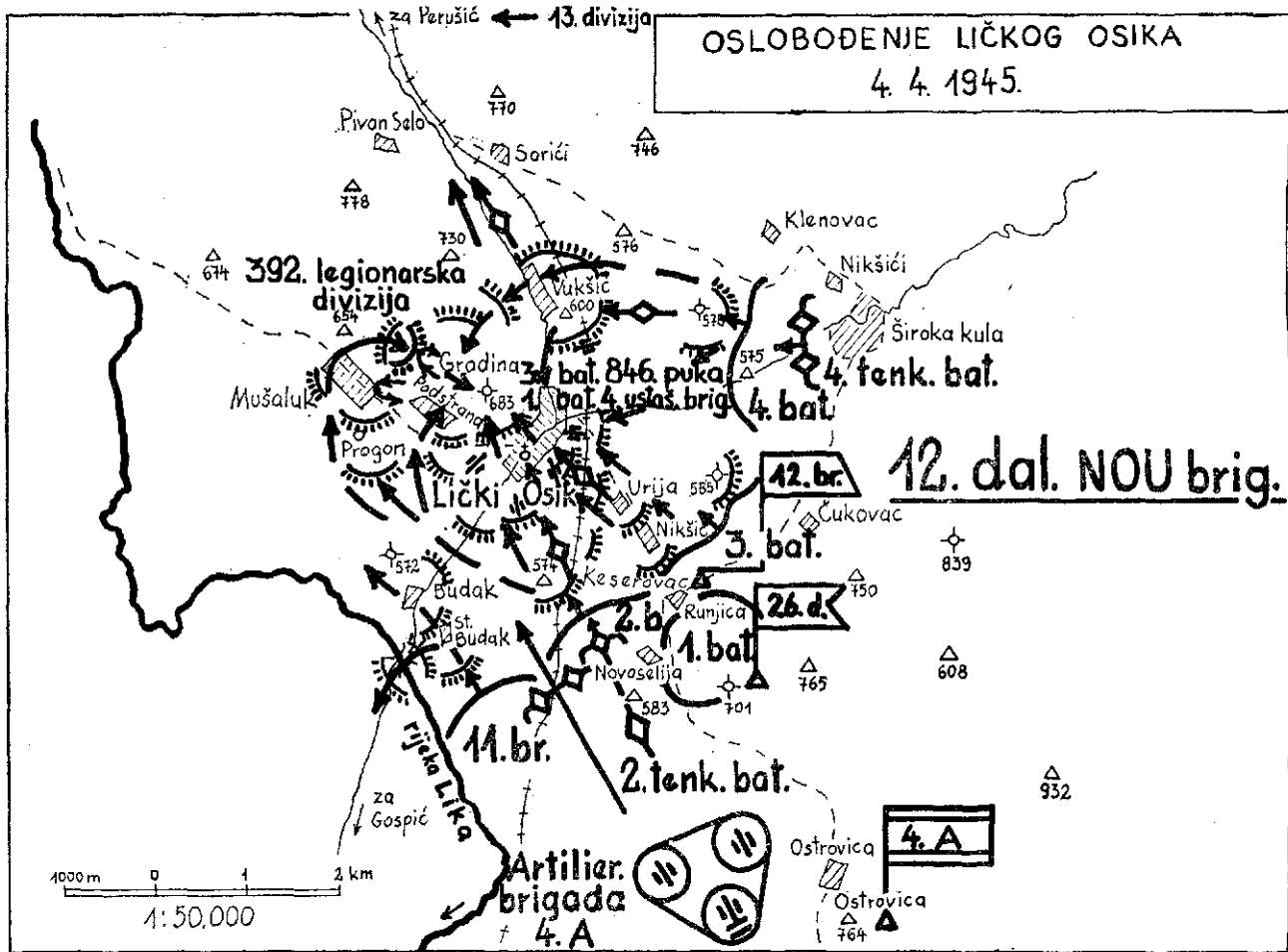
Tako je 12. brigada do 10,00 sati postigla velike borbene rezultate: zauzela je sela Vukšić, Nikšić, Urije i Mušaluk, sabila neprijatelja u selo Lički Osik i na Gradinu i satjerala ga, gotovo u okruženje. Uvidjevši u kojoj se situaciji nalazi, neprijatelj se pokušava probiti preko sela Mušaluk. Pet puta je pokušavao da se protunapadom izvuče iz teške situacije preko Mušaluka, jurišajući na naš 2. bataljon. Međutim, nije uspio. Drugi bataljon ga je odbio svih pet puta i zatim krenuo na Gradinu u pravcu kojem je nastupao i 4. bataljon.

U centralnom dijelu fronta 3. bataljon sa tenkovima juriša na Lički Osik zajedno sa dijelovima 4. bataljona. To je bio direktni napad preko ravničastog zemljišta. Ratni dopisnik 12. brigade opisuje taj detalj ovako: »Stipe Milić, borac 3. čete 3. bataljona podvlači se, puze nogama i rukama po blatnoj njivi i posijanom žitu. Kreće se polako naprijed. On je jedan među prvima koji su se isturili ispred. Zelja za osvetom gonila ga je naprijed. On je sam na pustom polju. Jedan tenk već je u Ličkom Osiku. Bez mnogo krzmanja uputi se i on u Osik. Čuje se pucnjava iz kuća. Otvori vrata jedne kuće i oprezno pruži cijev puške ispred sebe. Nije ni stupio nogom preko kućnog praga, kad već začuje žamor riječi i komešanje. Unutra su stajala tri ustaška vojnika i jedan Nijemac sa rukama u vis. Predavali su se . . . ,«¹⁶

Borba za Lički Osik vođena je velikom žestinom, gotovo za svaku kuću, a najžešća je bala oko crkve. Nastupali su borci zajedno sa tenkovima. Treći bataljon ušao je u mjesto s istoka i s juga, a 4. bataljon sa sjevera. Do 12,00 sati bilo je sve gotovo. Lički Osik je u rukama boraca 12. brigade. Tada se 4. bataljon sa tenkovima orijentirao prema Perušiću otkuda se očekivala neprijateljska intervencija. Gradina još nije bila pala. Na nju se tenkovi nisu mogli popeti. To je strma kota, ispresijecana

OSLOBOĐENJE LIČKOG OSIKA

4. 4. 1945.

rovovima, bodljikavom žicom i minama. Iza svakog kamena nalazili su se neprijateljski vojnici. Jurišaju borci 2 i 3. bataljona na okruženog neprijatelja. Do 14,00 sati sve je bilo završeno. Gradina je zauzeta. Lički Osik je potpuno oslobođen. »Stanovnici polagano izlaze iz svojih skrovišta, ulaze u kuće i zaboravljaju na ono što je bilo ...« — zapisao je ratni dopisnik 12. brigade.⁴⁷

Navečer je zauzet i Gospić, najjače ustaško uporište u Lici, koji su ustaše branile za čitavo vrijeme trajanja rata. Trinaesta divizija oslobodila je Perušić, a 20. divizija Lički Novi i Brušane. Nastavljeno je gonjenje poraženog neprijatelja prema Smiljanu, Pazarištu i dalje prema Otočcu. Deveta divizija oslobodila je 4. i 5. travnja Karlobag i otok Pag. Četvrta armija izvršila je sve dobivene zadatke za ovu etapu borbi.

Po završetku borbe za Lički Osik jedinice 12. brigade smjestile su se u selu Mušaluk.⁴⁸

U borbama za Lički Osik jedinice 12. brigade imale su 10 poginulih i 37 ranjenih. Najveće gubitke imao je 2. bataljon — 7 poginulih i 15 ranjenih, zatim 3. bataljon — jednog poginulog i 18 ranjenih, pa 4. bataljon — jednog poginulog i 3 ranjena, dok je Prateća četa imala jednog ranjenog, a brigadna komora jednog poginulog.

Među poginulima iz 2. bataljona bio je komandir 1. čete, poručnik Branko Uzelac iz sela Grmuše kod Bihaća, rođen 1920, koji je kao siromašno dijete sam učio čitati i pisati. Ustaše su mu pobile čitavu porodicu. Bio je među prvim ustanicima na Kozari, ranjavan je tri puta, a od toga dva puta na Braču. Završio je oficirski kurs pri Vrhovnom štabu NOV i POJ, a u brigadu je došao u listopadu 1943. godine. Nosilac je Ordena za hrabrost. U nekrologu što ga je u listu »XII udarna« napisao komesar 2. bataljona, kapetan Vlado Despot pored ostalog stoji: »Od prvog dana stupanja u partizanske redove, od bosanskog seljaka pa do herojske smrti oficira — heroja naše hrabre Armije, Branko je bio uzor discipline i požrtvovinosti, primjeran na svakom koraku, zakleti osvjetnik svog naroda...«⁴⁹

Među poginulima bio je i pomorski kapetan iz Dubrovnika Pero Denero, vodni delegat 2. čete 2. bataljona.

Među ranjenima bilo je pet starješina: poručnik Ivo Bezić, komesar 2. čete 2. bataljona i četiri vodnika: zastavnik Ante Bonačić iz 2. čete 2. bataljona, Nikola Klisović, vodnik 1. čete i Tonči Matulić, vodnik iste čete 2. bataljona. Iz 4. bataljona je ranjen zastavnik Mate Martinis iz 2. čete.

Dvanaesta brigada u borbi za Lički Osik postigla je velike borbene rezultate: potpuno je uništila protivnika. Prestao je postojati njemački 3. bataljon 846. pješadijskog puka 392. legionarske divizije i 1 i 2. satnija 1. ustaške bojne 4. ustaške brigade 11. ustaške-domobranske divizije. Ubijeno je 460 neprijateljskih vojnika i oficira, a zarobljeno¹ samo 15. Zaplijenjena su 4 protukolska topa, 10 minobacača, 19 šaraca, 330 pušaka, jedna tanketa i druga ratna oprema.

Oslobođenje Ličkog Osika predstavlja jednu od velikih pobjeda što ih je u ratu postigla 12. brigada. Ustvari to je bila prva velika borba

koju je brigada samostalno vodila i uspješno završila. To priznanje je izrazio i Stab 26. divizije u svom izvještaju Stabu 4. armije u kojemu se kaže: »U ovoj operaciji ponovno su došli do izražaja izdržljivost, hrabrost i visoki moral naših boraca i rukovodilaca, a naročito kod 12. dalmatinske NOU brigade..«⁵⁰

Dajući potpunu ocjenu borbi svih brigada 26. divizije, Stab divizije kaže u izvještaju Stabu 4. armije: »Pošto je operacija trajala svega jedan dan, a uspjeh bio potpun, to je ionako visok moral naših trupa još više uzdignut, dok je nasuprot tome moral neprijatelja pao na veoma niski stupanj.«⁵¹

5. travnja

Brigada se nalazi u selu Mušaluk, zapadno od Ličkog Osika.

Na seoskom groblju u Ličkom Osiku, uz sve vojne počasti sahranjen je poručnik Branko Uzelac. Na sahrani je govorio kapetan Vlado Despot, politički komesar 2. bataljona. Malo dalje, u selu Podstrana kod Ličkog Osika sahranjen je zastavnik Pero Đenero.

Jedinice brigade se odmaraju, vrše popunu i pripremaju se za daljnji pokret i akciju.

6. travnja

Toga dana Stab 26. divizije izdao je zapovijed za pokret divizije i prebacivanje prema Senju. U naređenju komandanta divizije, pukovnika Bože Božovića se ističe »da divizija sa sadašnje prostorije treba da usiljenim maršem što prije izbije na prostoriju Melin—Žuta Lokva—Brlog i orijentira se prema Senju«⁵² To je bilo u vezi sa povlačenjem razbijenih dijelova njemačke 392. i ustaško-domobranske 11. divizije prema Otočcu, Brinju, Brlogu i Senju, kao i onih uz morsku obalu prema Jablancu u sv. Jurju (Jurjevu), odnosno sa gonjenjem preostalih neprijateljskih snaga. Jer, kako stoji u zapovijedi štaba 26. divizije, »po zauzeću neprijateljskih garnizona na liniji Gospić—Lički Osik—Perušić—Ramljane—Vrhovine neprijatelj je demoraliziran, djelomično uništen, a djelomično se povukao u pravcu Otočca. Manje neprijateljske grupe razasute po padinama Velebita na prostoriji Kosinj—Lipno,—Kuterevo ne pružaju nikakav organizirani ni ozbiljniji otpor..«⁵³

Pretrpjevši poraz u Lici, a naročito' u barbama za Bihać i Gospić, njemački 15. brdski armijski korpus je pored velikih gubitaka u živoj sili izgubio i gotovo cjelokupno teško naoružanje i opremu. Komandant njemačke 392. divizije, general Johan Mickl, kojemu je operativno bila podčinjena i 11. ustaško-domobranska divizija (njeni ostaci), smatrao je da treba samo braniti Otočac i komunikacije što vode ka Karlovcu »na užtrb morske obale« i ostalih položaja,, čime se nije složio komandant 15. korpusa general Guđtav Fen. On je naredio komandantu 392. divizije da brani postojeće položaje u Lici i Hrvatskom primorju, a da će mu, kapla to bude potrebno, poslati pomoć za odstupanje prema Karlovcu. Međutim, sve je to bilo kasno. Divizije 4. armije energično su gonile njemačko-ustiaške snage prema Otočcu, Senju i Ogulinu. General Petar

Drapšin donio je odluku, da što prije stigne na prostoriju Otočac—Brinje radi uništenja neprijateljskih snaga u Otočcu, Brinju i Senju i da ih onemogućiti u izvlačenju prema Ogulinu i Rijeci. U tom smislu je 6. travnja izdao naređenje za uništenje neprijatelja u Otočcu, Brinju i Senju. Na Otočac je krenula 19. divizija, na Senj 26. divizija, a 9. divizija prema Jablancu, dok je 13. divizija poslana na Brinje, a 20. divizija je zadržana u Perušiću u armijskoj rezervi.

Shodno takvoj situaciji, Štab 26. divizije 6. travnja naređuje Štabu 12. brigade da se brzo pripremi za pokret. U zapovijedi za 12. brigadu se kaže: »Nastupnim usiljenim maršem izvršit ćete pokret sa sadašnje prostorije i izbiti na prostoriju Kuterevo sa zadatkom čišćenja prostorije Lipovo Polje i Kuterevo. Prvi dan marša izvršiti do sela Rudinke u sjeverozapadnom dijelu Lipovog Polja. Po izbijanju u Kuterevo brigada će dobiti konkretan zadatak za daljnji rad. Naročitu pažnju obratiti na osiguranje u pokretu s patrolama, prethodnicom i pobočnicom...«⁵⁴ Ovo je osiguranje bilo potrebno radi toga da se onemoguće razbijene neprijateljske grupe, koje su se kretale padinama Velebita.

Za taj pokret, specifičan u odnosu na sve ranije kada nije trebalo slati prethodnicu, pobočnice i patrole, a prema divizijskoj zapovijedi, trebalo se osloboditi svih suvišnih tereta, jer će se marš brigade izvoditi teškim planinskim terenom, padinama Velebita, izvan dobrih komunikacija.

Lijevo od 12. brigade kretala se 1. dalmatinska, gotovo po samim vrletima Velebita prema prostoriji Krasno, dok se 11. brigada kretala desno, preko Perušića, a iza nje je išla 3. prekomorska.

Marš je počeo 6. travnja podije podne. Iz sela Mušaluk brigada je išla dolinom rijeke Like do Kosinja Gornjeg i Donjeg, upala u Lipovo Polje i kasno uvečer stigla u selo Rudinku, gdje je zanočila pod ojačanom zaštitom straža i patrola. Usput su hvatane razbijene neprijateljske grupe, a bilo je i puškaranja.

7. travnja

Bio je to najteži dan marša u povijesti 12. brigade, teži od onog kada se po sniježnoj mečavi marširalo od Sinja do Vrlike i Kijeva u siječnju 1945. godine.

Ujutru u 07,00 sati brigada nastavlja marš iz sela Rudinka držeći se i dalje svih elemenata borbenog osiguranja: prethodnicama, pobočnicama, patrolama, zaštitnicama. To je bilo i normalno, jer se brigada nalazi u ulozi kolone — gonioca razbijenog neprijatelja, ali se kretala po teškom planinskom zemljištu Velebita, njegovim sjevernim padinama. Ispred, desno i lijevo od kolone brigade u maršu, nalaze se razbijene neprijateljske grupe, ponajviše okorjele ustaše i legionari.

Pred brigadom se nalazi najteža dionica puta koju je toga dana trebalo savladati. Trebalo je prijeći preko planinskog lanca Velebita, između Velike kose i Rožmanova vrha (visine od preko 900 metara). Na tom terenu gotovo i nema puta. Postoji samo konjska staza koja vodi od sela Rudinke preko planinskog lanca Velika kosa u selo Kuterevo. Tuda

se imala probijati 12. brigada. Najteže je bilo onima u pobočnici i onima u patrolama, a ruje bilo bolje ni ostalima. Neprijatelj drži selo Kuterevo. Lijevo prema selu Krasno je 1. dalmatinska. Čuje se borba koju vode proleterci, točno na planinskom prevoju Velebita, na putu od Otočca u sv. Juraj (sada Jurjevo). Prethodnica 12. brigade je u kraćoj borbi raspršila neprijatelja, o čemu je Stab 12. brigade javio Stabu divizije radio-depešom ovo: »Stigli u selo Kuterevo. Pri ulasku u selo dočekale su nas manje grupice neprijatelja koje smo rastjerali i sad produžujemo naprijed...«⁵⁵ Između Kutereva i Krasna u patroli su ustaše ranili jednog borca iz 3. bataljona.

Poslije kraćeg odmora brigada ide dalje. Tada je došlo do nespornosti, odnosno do izmjene situacije. Dvanaesta brigada trebala je da dođe u rejon Žute Lokve, koje je oslobodila 19. divizija. Stab 26. divizije je u 07,00 sati depešom javio Stabu 12. brigade da se prikupi u rejonu Žuta Lokva.⁵⁶ Na osnovu toga Stab je naredio da se iz sela Kuterevo krene za Žutu Lokvu, ah preko Crnog Kala, pored visokog Senjskog bila (visina k. 1248), njegovom sjevernom stranom. Tako se i postupilo. Put je vodio samo konjskom stazom neprohodnog Velebita od sela Kuterevo u selo Ponor, onda u Crni Kal i selo Vrzići, a neki dijelovi stigli su do sela Melnice, na svega 3—4 km od neprijateljskih položaja kod Vratnika blizu Senja. Međutim, tada je iz Štaba 26. divizije, od načelnika Štaba, majora Stanko Bašlina stigla depeša u kojoj stoji, da se 12. brigada prikupi u rejonu Srpsko Polje, jer je prostoriju Žute Lokve zaposjela 19. divizija.⁵⁷ To se vidi i iz naređenja koje je tog dana izdao Stab 26. divizije i u kojemu se naređuje mijenjanje lokacije 12. brigade.⁵⁸ Najgore je bilo to, što je brigada već iza podne daleko iza sebe ostavila prostoriju Srpsko Polje, koje je ostalo desno od maršrute kretanja. Sada se brigada mora vraćati natrag više od 10—15 km, što je u tim planinskim uvjetima odgovaralo novom maršu od 3—4 sata. Zato je Stab 12. brigade ujutru 8. travnja javio Stabu divizije: »Kada smo primili depešu da se smjestimo u Srpsko Polje, mi smo bili u selu Vrzići. Jutros se vraćamo u Srpsko Polje...«⁵⁹ I Brigada se ujutru 8. travnja vratila u Srpsko Polje, što je Stab brigade javio diviziji: »Mi se nalazimo u Srpskom Polju.«⁶⁰ U to je Stab brigade dobio novu depešu od Štaba divizije u kojoj je stajalo: »Ostanite gdje ste sada, tj. na prostoriji Vrzići.«⁶¹ Međutim, 12. brigada već se vratila i smjestila u Srpsko Polje. Na vijest da se 12. brigada nalazi u Srpskom Polju, Stab divizije joj javlja: »Zadržite se na sadašnjoj prostoriji. Uхватite vezu sa 19. divizijom na prostoru Melnice i Žuta Lokva koje ćete smijeniti kad dobijete pismeno naređenje.«⁶²

Na tom putešestviju 12. brigade, u napornom i teškom maršu bespućem Velebita uhvaćeno je nekoliko grupa neprijateljskih vojnika. Neke se nije ni moglo stići. Mi smo marširali jednom stranom planinskog masiva, a na suprotnoj strani prolazile su manje grupice neprijatelja. Nama se žurilo naprijed prema Senju — glavnom cilju brigade. Za gonjenja tih grupica, koje su se pokušale sakriti po vrletima Velebita, angažirane su jedinice Korpusa narodne obrane i partizanske jedinice komandi mjesta i područja.

8. travnja

Brigada je u rejonu sela Vrzići i Melnice. Prema divizijskom naređenju vraća se u Srpsko Polje, ali se tu dugo ne zadržava. Kako je naređeno iz divizije, 12. brigada treba da istog dana dođe u rejon sela Žuta Lokva i da se pripremi da smijeni dijelove 19. divizije. Tako je i učinjeno.

Pokret iz Srpskog Polja, ali sada dobrim putem — cestom što vodi iz Otočca u Žute Lokve i dalje u Senj. Brigada stiže u selo Kompolje, a zatim u Rapajin Klanac i Žute Lokve, gdje stiže navečer.

Napad na Vratnik i oslobođenje Senja

Borbe za Vratnik i oslobođenje Senja ulaze u povijest 12. brigade kao jedna od njenih najbriljantnijih pobjeda.

Poslije teškog i napornog marša po vrletima Velebita 12. brigada stiže u rejon Žute Lokve i prima divizijsku zapovijed za sutrašnji napad na Vratnik i za oslobođenje Senja. U zapovijedi stoji, da je »divizija dobila zadatak da u sadejstvu s jedinicama 19. divizije likvidira neprijateljsko uporište Senj, napadajući pravcem Žuta Lokva—Senj a i sporednim: Krasno—sv. Juraj. Jedinice 19. divizije napadat će sa sektora Krivi put...« Zatim se iznosi suština napada na Senj, pa se u zapovijedi kaže: »Likvidacija neprijatelja u Senju ima za nas ogroman značaj, jer će se snabdjevanje naših snaga za buduće operacije bazirati na to pristanište. Time će umnogome biti skraćeni komunikacijski pravci u budućim operacijama.«⁶³

U okviru takve uloge 26. divizije jedinice 12. brigade postavljaju se na pravcu glavnog napada, pa se u divizijskoj zapovijedi naređuje 12. brigadi slijedeće: »XII dalmatinska NOU brigada napada pravcem Melnice—Vratnik. Ovaj napad olakšat će bočnim napadima manjim snagama, i to sa sjeverne strane pravcem kota 624 (Gornji Voljak) —• kota 851 (Plan), a sa južne strane pravcem Vrzići—Bliznica—Biance, sa zadatkom likvidacije neprijatelja na položaju Vratnik i daljnjeg napredovanja prema Senju i napada na nj ...«[^]

Lijevo od 12. brigade, ali daleko, na južnim padinama Velebita, uz morsku obalu prema sv. Jurju napada 1. dalmatinska brigada, 3. prekomorska Stavljena je u divizijsku rezervu zapadno od Otočca u rejon sela Donje Svice, iza 12. brigade. Jedanaesta brigada odmah se ne angažira u borbi, već se prikuplja na prostoriji Brlog Stacija.

Za podršku napada 12. brigadi određen je divizijski Artiljerijski motorizirani divizion na prostoriji Žute Lokve sa zadatkom da otvori koncentracijsku vatru na Vratnik ujutru 9. travnja u 07,00 sati.

Stab divizije nalazio se u Žutim Lokvama, a početak napada određen je za 9. travnja u 08,00 sati.

U divizijskoj zapovijedi još se brigadama skreće pažnja »na osiguranje kretanja, naročito sporednim putovima, gdje neprijateljske grupice

moгу sačekati naše jedinice i nanijeti im gubitke«, kao i na to, da se komora nikada ne upućuje bez pješadijskog osiguranja. Na kraju se Štabu 12. brigade još stavlja u zadatak, da se »do likvidacije neprijateljskog uporišta na Vratniku osigura od eventualnog ispada neprijatelja prema Melnici protuoklopnom obranom i postavljanjem nazaznih mina, da neprijatelj ne bi, ako posjeduje neka oklopna sredstva, ugroziio naše dijelove i artiljeriju na toj liniji...«⁶⁵

Desno od 12. brigade napadala je 19. divizija sa 6. brigadom i to na pravcu Krivi put—Senj, a poslije je prema Francikovcu angažirala dva bataljona svoje 5. brigade.

Vratnik sa Senjom u sistemu neprijateljske obrane činio je okosnicu obrambenog poretka 15. njemačkog korpusa. Od držanja Vratnika i Senja zavisio je čitav sistem njemačke obrane prema Crikvenici i Rijeci. Otuda je komandant 15. njemačkog korpusa naredio komandantu 392. legionarske divizije, general-lajtnantu Johanu Micklu da do posljednjeg čovjeka brani područje Senja. U svojoj procjeni njemački general Johan Mickl je zaključio, da je područje Vratnika najznačajniji objekt koji mora obraniti, jer osim Vratnika nema pogodnijih položaja za zaštitu Senja i dalje do Bakra i Sušaka.

Vratnik je zemljišni objekt koji se nalazi u predjelu Velebita, kod Senjskog bila, i svojim izrazitim položajem čini prava »vrata« prema moru sa visovima kao što su Biace, Orlovo gnijezdo i Veljun, sa kojih je lako braniti izlazak u Senjsku Dragu i prema Senju. Preko- Vratnika, tog malog uskog otvora, prolazi cesta od Otočca u Senj. Kretanje lijevo ili desno od ceste vrlo je teško. To su, naime, teško prohodni planinski masivi, preko kojih se uopće ne mogu kretati tenkovi, a teško se kreće i druga borbena tehnika.

Radi svega toga napad je bio otežan i to je davalo veliku prednost Nijemcima i ustašama u obrani. Zato je komandant njemačke 392. divizije u rejon Vratnika postavio svoje najbolje i najjače snage, koje su se oslanjale i na dubinu rasporeda prema Senju. Početkom travnja 1945. u rejonu Vratnika i Senja nalazila se glavnina njemačke 392. divizije i 11. ustaško-domobranske divizije, ustvari njihovi ostaci, i to: njemački 847. pješadijski puk, 4. bataljon 18. ustaške brigade, dvije čete njemačkog 392. pionirskog bataljona, 3. i 4. baterija 944. obalskog artiljerijskog puka sa 6 topova od 100 mm i dva, topa od 76,2 mm i dijelovi 1473. tvrđavskog bataljona, ukupno oko 750 vojnika. Međutim, poslije borbi za Gospić, Otočac i Karlobag u rejon Vratnik—Senj povuklo se još oko 3.000 vojnika njemačke 392. legionarske i 11. ustaško-domobranske divizije, tako da je sada na Vratniku i u Senju bilo 3.750 neprijateljskih vojnika.⁶⁶

Međutim, porazom u Lici i gubitkom više uporišta, njemačke i ustariške jedinice bile su demoralizirane. Njihovo povlačenje ponegdje se pretvaralo u gomile bezglavih bjegunaca koje su spas vidjele jedino u tome da se što prije dočepaju Sušaka i Rijeke, svjesni da ih očekuje kazna za zločine koje su počinili. Nijemci za nedisciplinu i nizak moral okrivljuju legionare i ustaše, pa se u dnevniku njemačke Vrhovne komande od 8.

travnja 1945. godine kaže »da se legionari više ne mogu pokrenuti u obrambenu borbu, čak ni pri upotrebi najdrastičnijih sredstava, a da ustaške jedinice odstupaju bez borbe poslije poraza u Lici...«⁶⁷

Izviđanjem je utvrđeno, da su Nijemci i ustaše jako utvrdile Vratnik i da su ga sa sjeverozapada, sjevera i s istoka opkolili bodljikavom žicom, minama i nizom bunkera i da se tu nalaze dva topa od 105 mm. Jako su utvrđeni Senjska Draga i Senj.

Neprijateljskim snagama u rejonu Senja komandirao je pukovnik Jozef Rajzinger (Joseph Reisinger), komandant njemačkog 847. pješadijskog puka, jer je komandant 392. divizije general-lajtnant Johan Mickl otišao u Sušak i Rijeku da dovede raspršene dijelove svoje divizije u Senj i da organizira prihvrat od snaga 97. korpusa koji se nalazio na području Istre i Slovenskog primorja.

Takvom neprijatelju na domak Vratniku suprostavila se 12. dalmatinska NOU brigada. U Štabu brigade u maršu i za vrijeme boravka u Žutim Lokvama vrše se užurbane pripreme za napad. Održan je sastanak sa članovima štabova bataljona, razrađeni su svi detalji napada. Izdana je i borbena zapovijed Štaba 12. brigade u čijem se uvodnom dijelu kaže: »Naša brigada dobila je zadatak da napadne neprijatelja na Vratniku i da ga likvidira. Po likvidaciji Vratnika napreduje prema Senju i oslobađa ga...«⁶⁸ Zatim se naređuje:

Prvi bataljon napada na desnom krilu pravcem kota 824 Veliki Goljak — kota 851 Plana — kota 617 Vratnik. Po zauzeću Vratnika napreduje prema Senju brdima s desne strane ceste koja od Vratnika vodi u Senj;

Četvrti bataljon napada s lijeve strane ceste i to uključno sa cestom, a s jednom četom napada bočno preko Biaca na kotu 778 i skupa sa 1. bataljonom likvidira neprijatelja na Vratniku. Po zauzimanju Vratnika produžava napredovanje prema Senju i to dijelom svojih snaga cestom, a ostalim lijevo od ceste brdima Senjske Drage. Za izvršenje tog zadatka ojačan je sa dva protukolska topa iz Prateće čete brigade, koji se kreću cestom prema Vratniku, potpomažu pješadiju i tuku neprijateljske tenkove, ukoliko se pojave.

Drugi bataljon je zadržan u brigadnoj rezervi u šumi kod kote 559 u selu Melnice i čeka naređenja. Treći bataljon je također u rezervi, raspoređen na prostoriji Mali Goljak, desno od ceste za Vratnik.

Prateća četa smješta minobacače iza kote 606, kilometar zapadnije od Melnice, a protuavionski flakovi (četvorocijevni topovi od 20 mm) isturaju se naprijed i tuku neprijatelja po Vratniku. Brigadno previjalište se nalazi u selu Melnice, a intendantura u selu Brlog, dok se komora nalazi u Žutim Lokvama.⁶⁹

9. travnja

Napad na Vratnik i oslobođenje Senja.

Rano ujutru 9. travnja do 08,00 sati sve su se jedinice nalazile na polaznim položajima za napad. Osvanuo je lijep, sunčani dan, pravo proljetno vrijeme.

O tim prvim trenucima borbe ratni dopisnik 12. brigade je zapisao: »Dan je osvanuo kao i svaki drugi. Krenuli smo na položaj. Cim smo se pokazali na cesti, počela su oko nas padati granate. Opazila nas je izvidnica sa sv. Mihovila iznad Vratnika. U par skokova prešli smo cestu i našli se pod čukom na kojoj se nalazio Stab brigade. Nalazio sam se na vrhu čuke i promatrao položaj. Na našem desnom krilu nalazio se 1 i 3. bataljon, a na lijevom 4, dok se Drugi nalazio u rezervi. Naša artiljerija je nemilosrdno tukla neprijateljske položaje. On je odgovorio paljbom koja je u početku bila jaka, ah je kasnije bila sve slabija i slabija. Artiljerija je čistila terai 4. bataljonu koji je trebao da izvrši, napad na Vratnik ..,«⁷⁰

Prema izvještaju koji je Stab 12. brigade uputio Stabu 26. divizije 11. travnja 1945. godine, borbena dejstva brigade odvijala su se na slijedeći način:⁷¹

Prilikom podilaženja neprijateljskim položajima na Vratniku 1 i 4. bataljon bili su tučeni jakom neprijateljskom artiljerijskom vatrom, jer naša artiljerija nije na vrijeme tukla neprijateljska uporišta. Naime, artiljerijski divizion 26. divizije iz rejona Melnice otvorio je vatru u 07,00 sati. Čim je naša artiljerija počela tući neprijateljske položaje oko Vratnika, uspjela je ušutkati neprijateljsku artiljeriju koja se nalazila na Vratniku i omogućila brže likvidiranje neprijateljskog uporišta.

Tada su u napad krenuli 1 i 4. bataljon. Bilo je točno 08,00 sati. Prvi bataljon je prošao sjeverno od Vratnika, kretao se teškim zemljištem preko kote 851 i stigao do kote 858, savladao otpor neprijatelja i stavio pod snažnu vatru njemačke položaje na visu sv. Mihovil oslanjajući se sve više na Orlovo, gnijezdo koje dominira iznad Vratnika sa sjevera. Za to vrijeme 4. bataljon išao je na kotu 608 i zauzeo je, pa na kotu 617 pred sam Vratnik, gdje je dočekan ubitačnom vatrom iz mnogobrojnih bunkera. Naišao je na žičanu ogradu i minska polja. Međutim, jedna njegova četa uspješno se probijala uz planinski lanac Senjskog bila i kroz šumu stigla na kotu 1005 između sela Bliznica i Biace, stavivši odozgo pod vatru neprijatelja kod Vratnika i sv. Mihovila. U 09,40 komandant 26. divizije pukovnik Božo Božović javio je Stabu 4. armije: »Vodi se borba za Vratnik. U 9,40 sati.«⁷²

Kako je ubijen komandant njemačke 392. divizije general-lajtnant Johan Mickl

Kada **SM U** našim rukama već bila neka uzvišenja oko Vratnika, oko 09,00 sati opažena je jedna neprijateljska kolona u jačini od oko 400 vojnika koja se kretala iz Senja prema Senjskoj Dragi s namjerom da izbjije na lijevo krilo našim jedinicama.

Ovdje izvještaj Štaba 12. brigade nije potpun. Prema njemačkoj dokumentaciji, to je bila kolona od 1300 Nijemaca i ustaša koje je komandant njemačke 392. divizije general Mickl doveo sa dva broda iz Novog u Senj upravo u vrijeme kada su 1 i 4. bataljon napadali Vratnik. Na-

ime, general Mickl nije bio u Senju kada je 12. brigada napala njegove položaje kod Vratnika. On je čitavu obranu Senja predao pukovniku Josefu Rajzingeru. Ali, kako je od komandanta 15. korpusa generala Fena dobio naređenje da se Senj brani, on je u Novom sakupio nešto vojske, vratio se ujutru 9. travnja u Senj brodovima, jer kopnom nije mogao zato što su 6. i 14. dalmatinska brigada 19. divizije presjekle cestu Senj — Novi. Cim je iskrcao vojsku u Senju, general Mickl je krenuo prema Vratniku gdje je već počelo rasulo jedinica kada je oko 10 sati 12. brigada zauzela važnija uporišta na Vratniku i došla na domak Senju.⁷³

Naime, od 9 sati nastavljeni su juriši 1. i 4. bataljona na Vratnik koji su stavili pod udar čitavu liniju njemačke obrane: sv. Mihovil — Vratnik — Biace, gdje su se nalazili bunker i opasani bodljikavom žicom i minama. Neprijatelj je pružao jak otpor, naročito na Vratniku, kako bi ostalim snagama osigurao probijanje iz Senja prema Novom. Međutim, oko 11,00 sati 4. bataljon je zauzeo Biace i kotu 778 nad Vratnikom s južne strane, dok je 1. bataljon zauzeo kotu sv. Mihovil. Time su jaki neprijateljski položaji na Vratniku likvidirani, a put za Senj je bio otvoren. Komandant 26. divizije hitno je javio generalu Petru Drapšinu radosnu vijest slijedećeg sadržaja: »U 11 sati zauzeta kota 778, ovog trenutka završena borba za Vratnik. Božo.«⁷⁴

Sto se događalo s grupacijom koju je vodio general Mickl?

On je hitao kroz Senjsku Dragu cestom za Vratnik, jer je uočio da će njegova vojska doživjeti rasulo. Došao je na front da bi svojim autoritetom i osobnim sudjelovanjem u prvoj borbenoj liniji zadržao jedinice, vratio im borbeni moral i organizirao otpor. Međutim, to je za njega bilo kobno. Čim se između 10 i 11 sati pojavio na trećoj okuci krivudave ceste koja iz Senjske Drage vodi u Vratnik dočekan je od ubačene čete 1. bataljona 12. brigade. Sa jednim metkom teško je ranjen u glavu, a, drugim u pluća. Na zaštićenoj strani tenka uspjeli su ga izvući s fronta i prebaciti u Rijeku, gdje je nakon nekoliko dana, umro.⁷⁵

To se brzo doznalo i u jedinicama 12. brigade, ali se odmah tvrdilo da je general Mickl poginuo. Neki su govorili da su vidjeli kako ga mrtva odnose sa bojišta. Neki su opet smatrali, da su ga odnijeli mrtva brodovima iz Senja. U njemačkoj dokumentaciji stoji, da je sa bojišta smrtno ranjen iznesen na šasiji tenka i da je 14. travnja umro u Rijeci.

O smrtnom ranjavanju njemačkog general-lajtnanta Johana Mickla sutradan je Stab 26. divizije depešom javio Štabu 4. armije ovo: »Teško je ranjen u jurišu na Vratnik general-lajtnant Mickl, komandant 392. divizije.«⁷⁶ Štab 4. armije je odmah o tome obavijestio Generalštab JA, koji je sutradan 11. travnja izdao službeni komunikaciju u kojemu stoji: »U borbama na području Jablanac — Otočac — Ogulin — Senj uništena je njemačka 392. divizija. Komandant te divizije, general-major Johan Mihi, vitez Gvozdenog križa sa hrastovim lišćem, poginuo je«. Ovdje je učinjena očita greška u imenu i činu komandanta 392. divizije. Prema njemačkoj dokumentaciji, to je bio Johan Mickl koji je tada imao čin general-lajtnanta.⁷⁷

Tko je bio general Johan Mickl?

Rodom je Austrijanac i bio je oficir u austrougarskoj vojsci. U drugom svjetskom ratu služio je kod Romela u sjevernoj Africi, bio je komandant puka. U njemačkoj vojsci uživao je ugled sposobnog i hrabrog oficira. To potvrđuje i podatak, da je kao 205. po redu u Vermahtu dobio najveće ratno odlikovanje Trećeg Rajha — Željezni križ s hrastovim listom. Za njega komandant jugoistoka, njemački general-pukovnik Aleksandar Ler kaže, da je »neobično aktivan komandant divizije«. ⁷⁸ Kada je njemačka Vrhovna komanda u Austriji u rujnu 1943. godine formirala 392. legionarsku diviziju, postavila je Mickla za njenog komandanta. Dala mu je i čin general-majora. On je u siječnju 1944. godine iz Beča doveo diviziju na područje Zagreba, tukući se sa našim 4 i 11. korpusom NOVJ. Poslije je držao front od Karlobaga do Rijeke i vodio više operacija protiv NOVJ. Poznata je po zločinima Micklova »Plava« divizija, koje je počinila u Lici, Gorskom kotaru, Hrvatskom primorju i na Kordunu, a činila ih je, takorekuć sve dok nije neslavno završila kao i njen komandant kod Senja u travnju 1945. godine.

Poslije zauzeća Vratnika oko 11,00 sati (po nekim dokumentima u 11,30 sati) 1 i 4. bataljon nastavili su dejstvo od Vratnika prema Senjskoj Dragi. U brigadnom izvještaju stoji da »pošto je neprijatelj bio odbačen sa položaja Vratnika, nije davao jačeg organiziranog otpora sve do predgrađa Senja. ⁷⁹ »Ustvari počelo je gonjenje neprijatelja. Sada je angažiran čitav 2. bataljon na lijevom krilu 4. bataljona sa zadatkom da osigura lijevi bok jedinica 12. brigade od napada neprijatelja, koji se nalazio u sv. Jurju i na kojega je napadala 1. dalmatinska brigada. Oko 12,00 sati na vrh Vratnika stigao je komandant 26. divizije, pukovnik Božo Božović. O tome ratni dopisnik 12. brigade piše:

»Spuštah smo se niz brdo, zatim preko nekih polja, preko ceste i mina i stigli na Vratnik. Tu se pred nama kao na bini ukazalo more, a dolje Senj. To, više nije bio onaj starodrevni, tihi i mirni Senj Vjenceslava Novaka, to je bio pakao. Kao kiša padale su granate iz teškog oruđa. Naselje i njegova periferija bili su u plamenu. Gusti crni dim vijao se kao iz dimnjaka nekog velikog preookeanskog broda. Tvrđava Nehaj, onaj Novakov Nehaj bio je zadimljen na više mjesta. Oko nas osu paljba, pa poletjesmo u obližnji bunker. Komandant naše divizije, koji je tog trenutka bio među nama na osmatračnici, naslonjen na otvor bunkera gledao je prema Senju. I on je bio u plamenu i dimu. Videći ga onako u dimu i predviđajući završetak i ishod borbi, reče:

»Bravo Dvanaesta, ode Senj!«

I zbilja. Senj je dva sata nakon toga bio oslobođen. U nj je prva ušla Dvanaesta..

U izvještaju Štaba 12. brigade stoji: »Oko 15 sati 1 i 4. bataljon upali su u grad, nakon kraćeg vremena savladali neprijateljski otpor i grad je zauzet...«⁸¹ Prilikom povlačenja neprijatelj je uništavao borbenu tehniku i zapalio skladišta i druge objekte. Štab 26. divizije o tome je 9. travnja obavijestio Štab armije: »Veći dio zgrada, vojnih skladišta 4 Senju neprijatelj je zapalio.«⁸² U drugoj divizijskoj depeši piše: »Neprijatelj uništio samo na Vratniku tri topa. U Senju uništio mnogo kamiona i skladišta...«⁸³

Ratni dopisnik 4. bataljona nalazio se među prvim borcima koji su ušli u Senj i on ovako to opisuje: »Preda mnom se otvara dug i dubok klanac Senjske Drage, dok dolje na dnu uz more bijesni, plamen i svojim pomamnim i proždrljivim jezicima zahvaća sve do čega dođe. Gori Senj, gore neprijateljska skladišta, koje je zapalio neprijatelj. Brzina našeg naleta je veća, naši borci već upadaju u grad, ne dozvoljavaju neprijatelju da izvrši svoj pakleni plan, da za sobom ostavi sama zgarišta. Živa neprijateljska sila je odsječena i zarobljena.«⁸⁴

Zarobljen njemački komandant obrane Senja

Kako su ipak brzo 1 i 4. bataljon upali u Senj, oni su spriječili neprijatelja da se povuče prema Novom i da poruši sve ono što je planirao. Kod stare senjske tvrđave Nehaj, koja dominira nad Senjom s južne strane, nalazio se Stab njemačkog 847. pješađijskog puka. Pukom je komandirao pukovnik Josef Rajzinger (Joseph Reisinger), koji je ujedno bio i komandant odbrane Senja. Iznenadila ga je 12. brigada i zarobila njega i čitav njegov štab.

I pukovnik Josef Rajzinger je Austrijanac, aktivni oficir austrijske a kasnije i njemačke vojske. Ratovao je u Poljskoj i Francuskoj i stigao do Kavkaza u Sovjetskom Savezu, otkuda je u proljeće 1943. godine kao komandant bataljona 1. brdske divizije stigao u Jugoslaviju, iskrcao se u Kosovskoj Miltrovici i otišao prema Sćepan Polju, tukao se kod Zabljaka i Sćepan-Polja u bici na Sutjesci.

Zatim odlazi u Grčku, pa u Austriju gdje je u Zerettelu formirao 847. puk 392. legionarske divizije i s njim došao u Jugoslaviju. Posljednja mu je bitka bila kod Vratnika gdje, kako sam kaže, »nije mogao spasiti rasulo jedinica«. Povukao se u Senj, predao komandu kapetanu Wietmitzu i otišao u Stab 392. divizije da vidi smrtno ranjenog komandanta, generala Johana Mickla. »U to je počela strašna partizanska vatra, rekao je na saslušanju pukovnik Rajzinger. Morao sam se skloniti u neki bunker. U međuvremenu spuštala se s brda velika kolona vojske ka staroj tvrđavi u Senju za koju sam mislio da su Ustaše. Izašao sam iz bunkera da se uvjerim, ali to su bili partizani i bio sam zarobljen sa svojim štabom. Žalim što pri ruci nisam imao svoju strojnicu, jer se ne bih dao tako kukavički zarobiti...«[^]

S pukovnikom Rajzingerom u Senju je zarobljen čitav njegov štab i mnogi drugi oficiri. Samo u Senju 12. brigada zarobila je 456 neprijateljskih vojnika, među kojima i 12 oficira. Svi zarobljenici su noću 9/10. travnja zatvoreni u jednoj trokatnoj kući na izlazu iz Senja za Senjsku Dragu dok nije prošla opasnost od prodora razbijenih njemačkih i ustaških vojnika koji su se bezglavo povlačili iz sv. Jurja pred napadom 1. dalmatinske brigade.⁸⁶

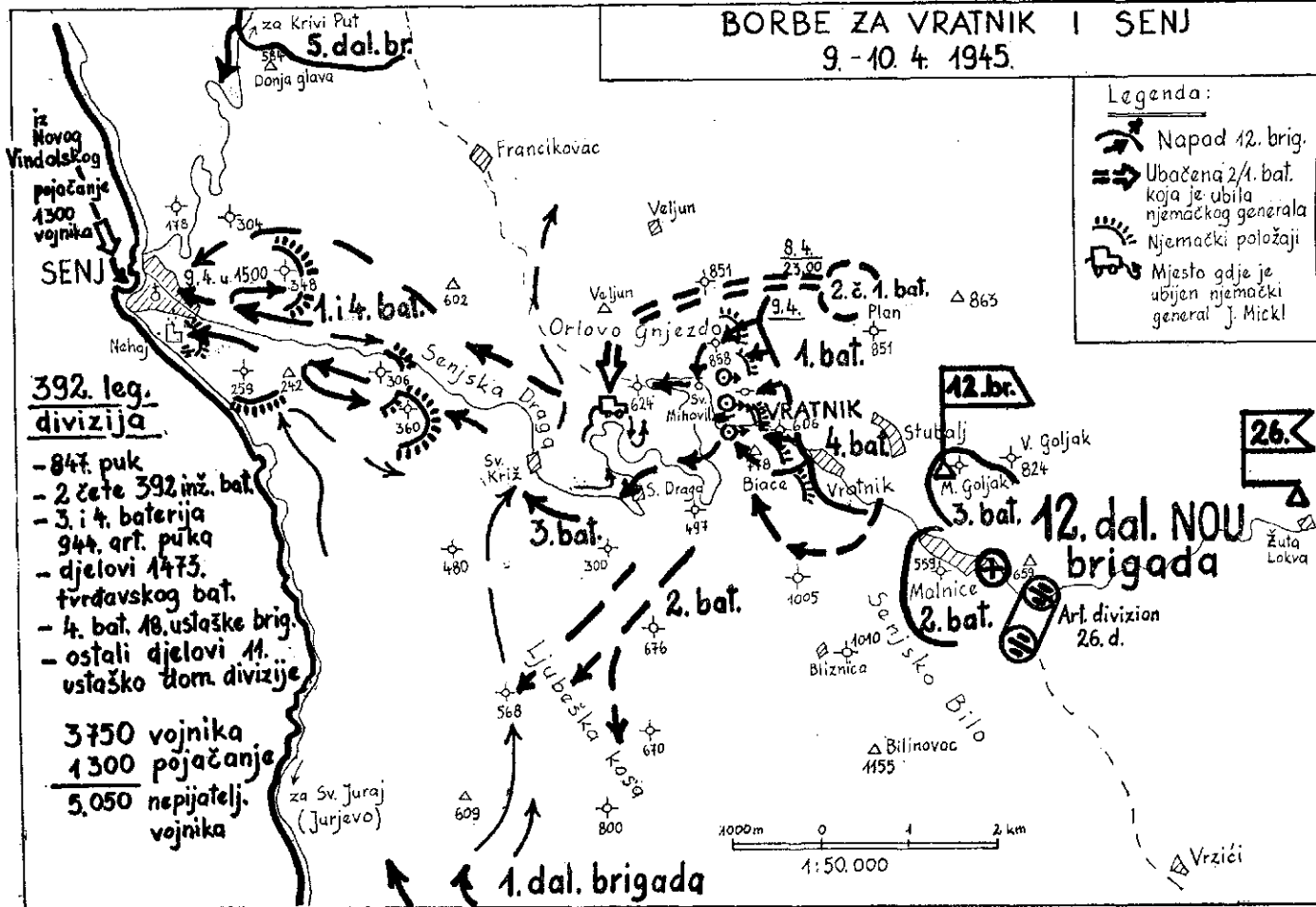
Naime, oko 16,00 sati 9. travnja jedinice 1. dalmatinske brigade upale su u Jurjevo. Slabije neprijateljske snage povukle su se obalom prema Senju, dok se glavnina u jačini od oko 1000 vojnika uputila

BORBE ZA VRATNIK I SENJ

9.-10. 4. 1945.

Legenda:

- Napad 12. brig.
- Ubačena 2/1. bat. koja je ubila njemačkog generala
- Njemački položaji
- Mjesto gdje je ubijen njemački general J. Mickl

392. leg. divizija

- 847. puk
- 2 čete 392. inž. bat.
- 3. i 4. baterija
- 944. art. puk
- dijelovi 1473. tvrđavskog bat.
- 4. bat. 18. ustaške brig.
- ostali dijelovi 11. ustaško dom. divizije

3750 vojnika
1300 pojačanja
5.050 nepijatelj. vojnika

1. dal. brigada

12. dal. NOU brigada

Art. divizion 26. d.

1000m 0 1 2 km

1:50.000

Ljubeškom kosom prema Vratniku, u pozadinu 12. brigade. Na Ljubeškoj kosi trebalo je da se nalazi 2. bataljon 12. brigade. Međutim, on se radi vrlo teškog planinskog i krševitog terena teško probijao iz Vratnika prema Ljubeškoj kosi, koti 568, tako da je neprijatelj prije njega stigao na Ljubešku kosu. Neprijatelj koji je tražio spas u bjegstvu prema Vratniku i Francikovcu kako bi izbio prema Krivom putu nije se obazirao na vatru 2. bataljona 12. brigade, koji se rokirao ulijevo i bočno sa visova tukao Nijemce i ustaše. Zbog toga neprijatelj nije pošao na Vratnik, nego je skrenuo u Senjsku Dragu i počeo prelaziti cestu Vratnik — Senj kod sv. Križa, blizu sela Senjska Draga. Treći bataljon, koji se još nalazio u brigadnoj rezervi, aktivira se u napadu na neprijatelja u povlačenju. Štab 3. bataljona uputio je jednu četvu na lijevo krilo 2. bataljona, na kotu 676, jednu četvu je angažirao prema sv. Križu u Senjskoj Dragi, a treću četvu je poslao prema selu Francikovcu.

Snage boje su se nalazile u Senju odmah *su* reagirale. Glavnina je zaposjela kote 306 i 348 sa kojih se čuvaju prilazi gradu iz Senjske Drage, bojeći se da neprijatelj ne krene niz Senjsku Dragu u Senj i oslobodi zarobljene i zatim zajedno prodru prema Novom, sto nije bilo sasvim moguće. Samo su manji dijelovi ostali u Senju. Štab brigade, koji je već bio u Senju navečer se povukao iz grada na kotu 304, otkuda je komandirao jedinicama. Jedna četa 4. bataljona bila je isturena na kotu 259, oko 1,5 km istočno od tvrđave Nehaj. Ona se sukobila sa neprijateljem koji se kretao prema gradu i odbila ga i razbila, tako da se i on orijentirao prema Senjskoj Dragi kod sv. Križa.

U noći 9/10. travnja jedinice 12. brigade nalazile su se na položajima i tukle se s neprijateljem koji se probijao. Tako je neprijatelja uhvatila noć u Senjskoj Dragi. Pod okriljem noći izvlačio se raznim pravcima, kuda je mogao, trpeći velike gubitke. Samo su se manji dijelovi neprijatelja uspjeh probiti kod Francikovoia.

Sutradan, 10. travnja 2. i 3. bataljon 12. brigade čistili su teren od zaostalih i razbijenih neprijateljskih jedinica. Zarobljen je veći broj, a bilo je i mrtvih neprijateljskih vojnika.

Okolo 12 sati 10. travnja sve jedinice 12. brigade došle su i smjestile se u Senj. Nastavljeno je prikupljanje zarobljenika i plijena i sređivanje jedinica. Zarobljenici su predani Štabu 4. armije i upućeni u zarobljenički logor.

Borbeni uspjesi 12. brigade na Vratniku i Senju bili su zapaženi: ubijeno je 249, a zarobljeno 456 neprijateljskih vojnika. Zaplijenjeno je 6 topova, jedan flak, 8 minobacača, 26 šaraca, 8 teških i 26 puškomitraljeza, 648 pušaka, 18 kamiona, 7 osobnih automobila, 7 autoambulantnih kola, 4- tankete, 12 radio-stanica i druga ratna oprema.⁸⁷

Svi dokumenti ukazuju na to da poslije Senja od 392. njemačke legionarske i 11. ustaško-domobranske divizije nije ostalo ništa. Njemački general-pukovnik Aleksandar Ler, komandant njemačke balkanske grupacije tvrdi, da je od 392. divizije ostalo samo toliko vojnika da se jedva mogao osnovati jedan slabiji puk,⁸⁸ koji je povjeren Micklovom nasljedniku pukovniku Rajndlu (Reindlu), dotadašnjem komandantu 392. artiljerijskog puka koji se također jedva spasio iz senjskog pakla. Nje-

mačka Vrhovna komanda u svom ratnom dnevniku je zapisala, da se poslije Senja »392. divizija može smatrati uništenom«. ⁸⁹ Ratni izvještaji ukazuju na to, da je na prostoru Vratnik—Senj—Jurjevo ukupno stradalo 3.880 neprijateljskih vojnika, od čega je 2.119 ubijeno, a zarobljeno je 1.765 vojnika i oficira. Bilo je to zajedničko djelo 19. i 26. divizije, koje su vodile borbe oko Senja. Naime, naročito je bio, značajan rad najprije 6. a zatim i 5. dalmatinske brigade kod Klaričevca i Veljuna blizu Francikovca, sjeveroistočno do Senja. Prvi bataljon 6. dalmatinske brigade ušao je u Senj od Krivog Puta i učestvovao u oslobodenju grada.

U borbama za Vratnik i Senj 12. brigada je imala 4 mrtva i 22 ranjena. Najveće gubitke imao je 1. bataljon — 2 mrtva i 11 ranjenih. Među poginulim bio je i borac Marko Stanić iz 3. čete 4. bataljona, rođen u Konjicu, koji je kao domobran prišao partizanima na Pelješcu i doveo sobom 30 drugih domobrana. Ubrzo je postao popularan u bataljonu i brigadi, jer je bio neobično hrabar. Primljen je u SKOJ. Uoči napada na Vratnik otišao je u patrolu dobrovoljno sa nekoliko drugova. Prema pisanju lista »XII udarna«, broj 4—5, »uspio se došuljati do samog vrha sv. Mihovil i doći pred žicu. Prasnuo je hitac i ništa više. Oko podne, kada je bio zauzet položaj, prošli smo mimo žice i došli do bunkera. On je ležao pored bunkera. Bio je pogođen metkom, ali rana nije bila smrtna. Druga rana na prsima ravno prema srcu bila je od noža. On je bio sav obliven krvlju koja se počela zgrušavati na toplom proljetnom suncu. Zlikovci su ga zaklali teško ranjena. Njegovi drugovi iz čete sahranili su ga pored puta, na vrhu Vratnika, s lijeve strane ceste preko puta bunkeru ...» ⁹⁰

Kod bunkera i stare tvrđave Vratnik ležao je mrtav borac 2. čete 4. bataljona, Talijan, antifašista Kanjarato Delforigi iz Padove. Bio je u patroli sa Stanićem. I njega su zlikovci uhvatili i zaklali. Pokopan je do suborca Marka Stanića na vrhu Vratnika.

Među ranjenima bili su i poručnici Dušan Pavić, komandir i Jakov Dulčić, komesar 2. čete 4. bataljona i zastavnik **Nade** Pavičić iz 1. čete 2. bataljona.

Oslobodenjem Senja jedinice 12. dalmatinske NOU brigade postigle su novu veliku borbenu pobjedu. Ponovno je stiglo još jedno priznanje iz Štaba 26. divizije. U borbenom izvještaju Štaba divizije upućenom Štabu 4. armije stoji: »U ovoj operaciji došli su do izražaja izdržljivost i moral naših boraca i rukovodilaca, a naročito XII dalmatinske udarne brigade...« ⁹¹

Na odmoru u Senju

Jedinice 12. brigade nalaze se na odmoru u Senju od 10. travnja razmještene u raznim dijelovima grada. Tamo je stigao i Štab 26. divizije.

Drugi dan odmora na obali Jadrana. Od 1. ožujka 12. brigada je napustila morsku obalu kod Sukošana i Biograda i krenula preko sjeverne Dalmacije u Liku, stigla u Bosansku krajinu, pa ponovno u Liku,

prošla Velebit skoro duž cijele njegove dužine i **9. travnja preko Vratnika** stigla u Hrvatsko primorje, u sunčani i topli Senj.

Tog dana diletantska grupa 12. brigade održala je priredbu za narod i borce. U listu »XII udarna« o tome piše: »Naša diletantska grupa nastupila je 11. travnja prvi put u oslobođenom Senju. Zbor je poslije himne »Hej Slaveni« otpjevao »U boj«, »Splet makedonskih pjesama« i sovjetsku pjesmu »U boj za rodinu«. Poslije toga recitirala je drugarica Marija Bulat pjesmu Vladimira Nazora »Majka pravoslavna«, a jedan drug odsvirao je na violini »Gavatu« od Dusseka i »Manuet« od Bettovena. Posljedna točka programa bila je »Lupež iz Amsterdama«, drama u jednom činu, u kojoj se vjerno iznaša borba poljskih rodoljuba u Varšavi protiv njemačkih okupatora. Poslije programa nastavljena je zabava narodnim kolima, igrankom i pjesmom...«⁹²

U brigadi su 12. travnja održane omladinske bataljonske konferencije na kojima je analiziran dotadašnji rad omladine. Raspravljalo se o političkom radu, borbenim uspjesima, poteškoćama i naporima, o heroj skini podvizima omladine.

Omladinskoj konferenciji u 4. bataljonu prisustvovali su pomoćnik komesara brigade, kapetan Božidar Drezga, komesar 4. bataljona kapetan Kuzma Krstinić, komandant bataljona, poručnik Ivo Gurdulić, rukovodilac omladine 12. brigade, potporučnik Nikola Anić, delegati omladine ostalih bataljona i delegat omladine Senja. U bataljonskom listu 4. bataljona »Kroz borbu«, broj 12—13, o ovoj konferenciji se kaže: »Na konferenciji mladih veselje i snažna pjesma kakva je svojstvena samo omladini. Prvi referat: »Borba, omladine u našem bataljonu«. Drug komandant je rekao: Osamdeset posto boraca našeg bataljona su omladinci, zato zasluge i uspjeh u radu prvenstveno pripadaju njima. Konferencija traje. Najdirljiviji je bio onaj trenutak, kada je minutom šutnje odano poštovanje palim borcima...«⁹³

Štab 26. divizije javio je svim brigadama da je tog dana počela ofanziva 1, 2 i 3. armije u proboju sremskog fronta, na Dravi i u istočnoj Bosni.

Ofenziva 4. armije traje evo već 23 dana i postignuti su krupni rezultati. Jedinice 4. armije potpuno su uništile kompletan njemački 15. brdski armijski korpus, a njegov komandant general Gustav Fen je ubijen na bojištu u Gorskom kotaru. Završio je isto kao i njegov potčinjeni komandant 392. legionarske divizije general-lajtnant Johan Mickl. Ukupno je u ličko-primorskoj operaciji, koja je oslobođenjem Senja završena, 15. njemački korpus imao 27.000 vojnika i oficira izbačenih iz stroja, ili 2/3 svog početnog brojnog stanja. Za to vrijeme 4. armija imala je 3.130 izbačenih iz stroja ili 1,6% od početnog brojnog stanja. Bili su to rezultati vrijedni velike pažnje. Jedinice 4. armije u ličko-primorskoj operaciji izveli su pravu »bitku uništenja«.

U Senju je 13. travnja održan miting u povodu sklopljenog sporazuma o prijateljstvu, uzajamnoj pomoći i suradnji između Jugoslavije i Sovjetskog Saveza. Ugovor je potpisan u Moskvi 11. travnja 1945. s važnošću od 20 godina, ali ga je sovjetska vlada jednostrano otkazala 1948.

godine za vrijeme rezolucije Informbiroa. Na mitingu u Senju govorili su šef Političko-prosvjetnog odsjeka 12. brigade poručnik Nikola Regović i sekretar Kotarskog komiteta SKOJ-a Senj. Poslije mitinga održan je defile u kojem su učestvovali omladinci 12. brigade i grada Senja.⁹⁴

U Senju, 14. travnja Brigada se odmara i sređuje za nove akcije.

Tog dana Štab 26. divizije izdao je zapovijed za napad na otok Krk. Naime, u vrijeme dok se 26. divizija nalazila na odmoru u armijskoj rezervi na prostoriji Senj—sv. Juraj—Žute Lokve, jedinice 9. dalmatinske divizije napadaju i oslobađaju Rab, a 19. divizija nastupa prema Novom i Crikvenici.

Štab 4. armije je odlučio da angažira 26. diviziju za oslobodenje otoka Krka, kako bi otvorio pomorske komunikacije u Kvarnerskom arhipelagu i poboljšao snabdijevanje Armije pomorskim putem u lukama Senju i u Bakru. Dok se ne oslobodi otok Krk nije bilo moguće osigurati plovidbu Velebitskim kanalom.

Prema zapovijedi Štaba 26. divizije od 14. travnja, na otok Krk trebalo je da se iskrcaju 1 i 12. brigada sa dva bataljona pomorske pješadije dok je 11. brigada zadržana u divizijskoj rezervi u Senju. Pripreme su se imale završiti do večeri 15. travnja, kada će se izvršiti ukrcavanje na brodove i prebacivanje na otok Krk u luci Vrbnik sa zadatkom da se nastupa prema gradu Krku i oslobodi ga. Međutim, kako je navečer 15. travnja udarila jaka bura, pa je tako onemogućeno prebacivanje divizije na otok Krk, iskrcavanje je odgođeno za sutradan 16. travnja.⁹⁵

Ali, tada je u Štabu 26. divizije prevladalo mišljenje da se 12. brigada ne šalje na Krk, već da se umjesto nje tamo uputi 11. dalmatinska brigada, s istim mjestom iskrcavanja i istim zadatkom. Tako se dogodilo da 12. brigada nije učestvovala u desantu na Krk, nego je zadržana u divizijskoj rezervi u Senju.⁹⁶

U Senju je izašao 4/5. broj brigadnog lista »XII udarna« za ožujak-travanj 1945. godine pod naslovom: »Od Obrovca do Senja«. Uvodnik je napisao potporučnik Nikola Anić pod naslovom: »Borbom i radom proslavili smo Svjetsku omladinsku nedjelju«. Zatim slijede članci o Lici i susretima 12. brigade s narodom Like. Članke su napisali Aleksandar Levaj, Boris-Serventi i drug Vranković. Zapažene su ratne reportaže o borbama 12. brigade za Liku i Hrvatsko primorje od ratnih dopisnika četa, bataljona i brigade. Tu se nalaze i dva nekrologa. Prvi je »U spomen kapetanu Štambuku«, koji je poginuo 20. ožujka kod sela Oraovac blizu Donjeg Lapca. Drugi je nekrolog »U spomen drugu poručniku Uzelcu«, koji je poginuo kod Ličkog Osika 4. travnja. I u ovom broju brigadnog lista pjesnik Milan Andrić objavio je jednu novu pjesmu, nastalu na bojištu kod Bihaća. Pjesma glasi: »Bihać je pao!« Od te pjesme prenosimo zadnju strofu:

*»Proljetna noć. Na Unu pale su sjene,
Nebom trepere zvijezde daleke.
Lahor se mladi poljem razigrao.
A kroz noć tihu usne nebrojene
Zanosno šapću s volićima rijeke:
'Raduj se Bosno, Bihać je pao.'«*

U ovom broju brigadnog lista Toma Carić vodi rubriku -Vojnički dio« u kojoj govori o flankiranju, izviđanju i održavanju veze. Tu su i članci iz kulturno-prosvjetne djelatnosti brigade koje su napisali Aleksandar Levaj, Vjeko Tomić, Milan Andrić i Luka Gabrilo. U sportskoj rubrici Jurica Borčić, referent sporta iznosi podatak da su se u Senju sastale nogometne ekipe 2. i 4. bataljona i da je 4. bataljon pobijedio sa 6:4, pa zatim konstatira da je 4. bataljon najsavjesnije shvatio važnost sporta i »siguran uspjeh neće izostati«, pa onda još piše i ovo: »Budući da su neki igrači bili ranjeni, a neki (pr. Talijani) otišli u prekomandu, to je naš nogometni tim ostao bez nekoliko vrlo dobrih igrača, ali sa malo truda mi ćemo te igrače nadoknaditi novim.«⁹⁷

Dok se 12. brigada nalazila u Senju od Stajba 26. divizije stiglo je naređenje da se svi borci — talijanski državljani povuku iz jedinica, jer će otići u Italiju. Zbog toga je i nogometni tim 12. brigade ostao bez nekih dobrih igrača. Međutim, još je ostalo Talijana boraca u 12. brigadi.

Posljednji dan odmora u Senju.

Šest dana boravka u Senju ostat će u trajnoj uspomeni svim pripadnicima 12. brigade. Ne samo da su se odmorili u lijepom gradu podno Velebita, nego su upoznali sve njegove ljepote i bogatu povijest drevnih senjskih uskoka i njegovo učešće u NOB-i.

Riječko-tršćanska operacija. Pripreme za napad

Riječko-tršćanska operacija počela je 16. travnja a završena je 7 svibnja 1945. godine. To je druga i posljednja operacija u ofenzivi 4. armije.

Osnovni cilj riječko-tršćanske operacije je bio oslobođenje Istre i Slovenskog primorja sa Trstom, izbijanje na Soču i prodor u Korušku. Operacija se odvijala u zoni Kraljevica, Lokve, Gorica, Soča, Pula, Cres odnosno na zemljištu u širini od 140 i u dubini od 150 km.

U sastavu 4. armije bilo je devet divizija — 9, 13, 15, 18, 19, 20, 28, 35. i 43. — odnosno oko 90.000 boraca, 366 topova, 622 minobacača, 80 tenkova, samohotki i oklopnih automobila, 35.500 pušaka i 4.184 mitraljeza i puškomitraljeza.

Poslije uspješno završenih operacija u Lidi i istočnom dijelu Gorskog kotara i Hrvatskog primorja, 4. armija je 16. travnja sa 19. divizijom, koja je produžila nastupanje nakon oslobođenja Senja prema Novom i Kraljevici, izbila pred neprijateljske položaje na liniji: Lokve—Fužine—Kraljevica. Na tim položajima neprijatelj je odlučio da upornom obranom spriječi brzo, nadiranje 4. armije prema važnim lukama Bakru, Sušaku i Rijeoi, oslanjajući se na jako utvrđeni pojas na staroj jugoslavensko-talijanskoj granici i da time zatvori prilaze Istri, Trstu i Slovenskom, primorju.

Ispred 4. armije sada su stajale, svježje i jake snage njemačkog 97. armijskog korpusa kojim je komandirao njemački general brdskih jedinica Ludwiger Kibler (Ludwiger Kübler) i komanda njemačke Jadranske

oblasti — ukupno 88.000 vojnika, od čega u sastavu 97. korpusa 62.898 vojnika, 338 topova, 397 minobacača, 45 tenkova. U svom sastavu 97. njemački korpus imao je dvije operativne divizije: 188. brdsko-lovačku i 237. pješadijsku i više drugih manjih jedinica, kao i talijanske fašističke bataljone, ustaše, četnike Dinarske divizije popa Đujića, Srpski dobrovoljački korpus, Slovenačke četnike i druge kvsilinge.

Nakon poraza njemačkog 15. brdskog korpusa u Lici, Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju, Štab njemačkog 97. korpusa, radi prihvata razbijenih snaga koje su se povlačile iz Senja, Otočca i Ogulina, a s ciljem da ne dozvoli 4. armiji da izbije u rejon Sušaka i Rijeke, iz Istre je uputio svoju 237. pješadijsku diviziju sa 1046. i 1048. pukom na liniju Lokve—Fužine—Kraljevica, dok je 1047. puk zadržao u Istri oko Pule.

Njemački 97. korpus organizirao je tri pojasa obrane d pri tome je koristio konfiguraciju zemljišta: vrtače, oštre visove, slabe komunikacije, naseljenost, otkrivenost i iznad svega fortifikacijska utvrđenja koja su izgrađena prije aprilskog rata na staroj jugoslavensko-talijanskoj granici.

Prvi pojas neprijatelj je postavio na liniji: Lokve—Fužine—Kraljevica. Nju su branili: u rejonu Lokve—Mrzle Vodice 1046. puk, a u rejonu Fužine—Kraljevica njemački 1048. puk i ostaci njemačke 392. i ustaško-domobranske 11. divizije. Čitav sistem obrane na prvom pojasu bio je pod komandom komandanta njemačke 237. divizije, general-lajtnanta Hans Grevenica.

Drugi pojas njemačke obrane organiziran je u širem rejonu Bakra, Grobničkog polja i Sušaka s jako utvrđenim visovima što se nalaze na prilazu Sušaku, naročito Trsat, kota sv. Ane i zapadna strana uvale Martinšćice.

Treći pojas njemačke obrane išao je od Snježnika, preko Klane i dolinom rijeke Rečine do Rijeke. To je bila tzv. »Indrig« linija, ustvari jaka bivša talijanska pogranična utvrđenja izgrađena u vidu stalne fortifikacije, i mnoga nova talijanska i njemačka utvrđenja u vidu polustalne i poljske fortifikacije. Najjača utvrđenja nalazila, su se u rejonu Klane i na visovima duž desne obale Rečine, a to se naročito odnosi na sv. Katarinu iznad Rijeke. Na toj liniji stizala je njemačka 188. brdska lovačka divizija, vrlo jaka, sa četiri brdsko lovačka puka — 901, 902, 903. i 904. te 1088. artiljerijski puk. Samo ova divizija brojila je oko 15.000 vojnika.

Takve jake neprijateljske snage postavljene na dubini od tri pojasa obrane, na teškom brdsko-planinskom zemljištu raspolagale su svim uvjetima za usporavanje nastupanja 4. armije i za odbijanje njenog nastupanja na rijeku Soču prije nego što savezničke snage stignu onamo iz Lombardijske nizine. Iz toga se vidi, da će brigadama i divizijama 4. armije biti nametnute mnogo oštrije i krvavije borbe od onih u Lici, Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju. Sve će sada zavisiti od vještine i mudrosti u izvođenju borbenih dejstava.

Dok se 12. brigada nalazila u Senju, između Generalštaba JA i štaba 4. armije vođena je prepiska oko plana budućih dejstava. Generalštab JA je 14. travnja naredio Štabu 4. armije da odmah nastavi energično

i brzo nadiranje na zapad i što prije oslobodi Istru, Trst i Slovensko primorje. Sutradan, 15. travnja Štab 4. armije dostavio je Generalštabu JA svoj plan za daljnja dejstva. Taj plan je predviđao da se operacije produže pravcem Sušak—Trst—Gorica i preko otoka Cresa za Istru, s ubacivanjem 43. istarske divizije u pozadinu neprijatelja. Generalštab se u osnovi složio s planom dejstva 4. armije i 17. travnja ga odobrio.⁹⁸

16. travnja

Toga dana Štab 4. armije naredio je jedinicama da produže ofenzivu. Prema Lokvi i Mrzlim Vodicama su upućene 13. i 43. divizija 11. korpusa. Na otok Krk je krenula 26. divizija sa 1. i 11. brigadom, dok su na Cresu i Lošinju angažirane 9. divizija i Jugoslavenska mornarica.

Nakon oslobođenja Senja, prema Novom i Crikvenici borbe je nastavila 19. dalmatinska divizija sa 5, 6. i 14. dalmatinskom brigadom. Ona je do kraja dana 16. travnja oslobodila Novi li Crikvenicu i približila se neprijateljskom prvom obrambenom pojasu na liniji: Fužine—Zlobin—Kraljevica. Uz morsku obalu nastupala je 5, u centru 6. a na desnom krilu prema Fužinama i Zlobinu 14. dalmatinska brigada.

Štab 4. armije je 16. travnja naredio 19. diviziji da napadne neprijatelja na odsjeku Fužine—Plaše, da zauzme te položaje, a zatim da nastavi dejstva i obuhvati Bakar sa sjeverozapadne strane. Za ta dejstva 19. dalmatinska divizija je ojačana sa 12. dalmatinskom NOU brigadom 26. divizije, 4. tenkovskim bataljonom 1. tenkovske brigade, 2. haubičkim divizionom, 2. baterijom 4. teškog divizona i 1. protuoklopnom baterijom 5. protuoklopnog divizona Artiljerijske brigade 4. armije i Artiljerijskim divizionom 26. divizije.

Ispred 19. dalmatinske divizije, a slijedećih dana i ispred 12. brigade, nalazile su se u obrani na jakim i dobro utvrđenim položajima slijedeće neprijateljske snage: kompletan njemački 1048. pješadijski puk 237. divizije, 237. fizilirski bataljon, (napomena: u njemačkoj vojsci naziv »fizilirski« dobijale su one pješadijske jedinice koje su se naročito isticalo u borbi), 1. divizion 237. artiljerijskog puka i ostaci njemačke 392. divizije od kojih je formirana borbena grupa »Rajndl« (po imenu pukovnika Rajndla, bivšeg komandanta 392. artiljerijskog puka koji je preuzeo komandu nad ostacima 392. legionarske divizije poslije smrtno ranjenog generala Mickla u Senju) i ostaci 11. ustaško-domobranske divizije (jačine samo dva bataljona) — ukupno 7 pješadijskih bataljona, 18 topova od 105 mm, 8 topova od 75 mm i 6 protutenkovskih topova.

Dana' 16. travnja 12. brigada nalazila se u Senju. Ona je dobila naređenje iz Štaba 26. divizije, da se stavi pod operativnu komandu 19. divizije i da izvrši pokret iz Senja u Crikvenicu. Ostale brigade 26. divizije — 1. i 11. su se iskrcavale na Krk, a 3. prekomorska u Senju.⁹⁹

Istog dana, 16. travnja 12. brigada je krenula iz Senja marširajući uz morsku obalu, stigla u Novi i aatim se prebacila u Crikvenicu, gdje je zanoćila.

U svojim impresijama u gradu Crikvenica, tih dana je borac 2. čete 4. bataljona 12. brigade u bataljonskom listu »Kroz borbu«, broj 12—13, zapisao slijedeće: »Nakon pet godina opet sam te vidio, krasoto našega plavog Jadrana! Ti, koja si evala divnim bogatstvom prirode, mora i zelenila, kroz četiri godine si uvela, požutjela. Čamila si u tmini neprijateljskoga ropstva. Sinula ti je opet sreća slobode. Nisam te više našao onako veselu i nasmijanu, punu života i stranaca. Vidim te kao i gotovo svako naše mjesto, porušenih i crnih ulica i kuća. Ništa nemaš osim ratnih strahota, bunkera i žice. Jesi li to ti, divna naša Crikvenico? Ne plaši se, opet te obasjalo novo sunce, sunce slobode, koje ponovno sja u našoj domovini. Partizani su tu. Oni donose novi i sretniji život. Ruše fašističko zlo i barbarstvo, oslobađaju, stvaraju. Sad će u tebi ponovno cvasti život, ali novi, sretniji i ljepši od dosadašnjeg.. ,«¹⁰⁰

Dok je 12. brigada bila na maršu od Senja u Crikvenicu, u Senju je održan sastanak Divizijskog partijskog komiteta pod rukovodstvom sekretara komiteta, majora Veljka Kadijevića. Raspravljalo se o novim zadacima divizije na vratima Istre, (i ukazalo na sve teškoće na koje će naići na putu prema Trstu. Iz 12. brigade sastanku je prisustvovao pomoćnik komesara brigade, kapetan Božidar Drezga.

17. travnja

Po zapovijedi Štaba 19. divizije, jedinice 12. brigade otišle su iz Crikvenice i razmjestile se u rejonu sela Kostelj—Grižane. Brigada se nalazi u rezervi Štaba 19. divizije. Ostale brigade 19. divizije su tog dana počele napad, i to ujutro u 06,30 sati i do 11,00 razbile prednje dijelove neprijatelja i stigle pred glavni pojas obrane na liniji. Zlobin—Plaše — istočno od Kraljevice. Na desnom krilu 14. dalmatinska brigada slomila je navečer otpor neprijatelja kod Zlobina, oslobodila ga i zatim nastavila borbe i oslobodila Fužine, dejstvujući prema željezničkoj stanici Meja i selu Ostrovice. U centru, 6. dalmatinska brigada, podržana 4. tenkovskim bataljonom, probila je neprijateljsku obranu prema Hreljini, oslobodila ga, a zapadno od Hreljina je zadržana. Uz morsku obalu nastupala je 5. dalmatinska brigada koja je postigla najveći uspjeh, kada je izbila na rejon Bakarac i oslobodila ga, a odmah zatim i Kraljevicu, sudejstvujući sa 6. brigadom u oslobodenju Hreljina. Time su brigade 19. divizije načele obrane njemačke 237. divizije na glavnom pojasu obrane, koja će biti probijena tek kroz naredna dva dana.

Jedinice 12. brigade su se razmjestile u selima Kostelj i Grižane. U bataljonskom listu 4. bataljona »Kroz borbu«, Stipe, borac 2. čete 4. bataljona zapisao je svoje utiske o selu Grižane. Evo što on piše: »Veseli se mlado i staro. Kite se domovi, prave se slavluci, svugdje cvijeće. Ulice i kuće su ispisane mnoštvom naših parola. Suze radosnice teku niz obraz 75-godišnje starice, koja ushićeno govori: »Ča ste dosada delali, mi vas navik čekamo, čuli smo za vaše herojstvo«. Sve je nasmijano i sretno. Priređuju se zabave, pune plesne sale svijeta. Lica im se sjaju od sreće. Ovo je selo Grižane, takvo je čitavo Hrvatsko primorje.. ,«¹⁰¹

Oslobođenje Bakra i Skrljeva

Kasno navečer 17. travnja Stab 19. divizije dobio je naređenje od Štaba 4. armije, da ujutro u 05,00 sati 18. travnja produži napad sa svim brigadama, da odbaci neprijatelja i oslobodi Bakar, Skrljevo i Sušak i time otvori put glavnini Armije u nastupu preko Rijeke za Trst.

Borbe su počele 18. travnja oko 04,30 sati napadom 5, 6 i 14. dalmatinske brigade 19. divizije na neprijateljsku obranu ispred Bakra, Krasice i sjeverno od Skrljeva. Borbe su bile žestoke kroz čitav dan, s minimalnim uspjehom brigada 19. divizije. Bilo je očigledno da je neprijateljska 237. pješadijska divizija čvrsto riješila da ne dozvoli brzi prodor naših snaga u rejon Sušaka i Rijeke.

Cijeneći situaciju na bojištu pred svojim brigadama-, Stab 19. divizije je došao u posljedovodnim satima 18. travnja do zaključka, da bi uvođenjem u borbu svježih rezervi — tj. 12. brigade mogao poboljšati situaciju na frontu i u toku sutrašnjeg dana odbaciti neprijatelja dalje ipd Bakra i Skrljeva, ustvari završiti proboj njegovog pojasa obrane na liniji Bakar—Skrljevo—Ponikve, osloboditi grad Sušak, upasti na Grobničko polje i obuhvatiti Rijeku sa sjevera.

S obzirom na takvu procjenu situacije, Stab 19. divizije je 18. travnja u 18,00 sati izdao zapovijed za produženje napada i uvođenje u borbu 12. dalmatinske NOU brigade. U zapovijedi se za 12. udarnu brigadu kaže: »XII udarna brigada krenut će odmah pravcem Crni Vrh (k. 229) — Glavišina (k. 360) i k. 340 i smijeniti jedinice 5. udarne brigade, kao i 6. brigade. Odmah po smjenjivanju poduzet će nastupanje jačim snagama s obuhvatom po Skrljevo. Jednovremeno manjim snagama nastupit će pravcem Crni Vrh (k. 229) — Rebar — raskrsnica Donja Krasnica—Vitoševo. Nastupanje lijevog krila bit će paralelno s nastupanjem desnog krila. Po dolasku i oslobađanju sela Skrljevo usmjerit će napad jačim snagama u pravcu Draga (k. 136) — selo Martinšćica, a s manjim snagama zaposjest će trigonometar Točilo (359). Ostalim svojim dijelovima poduzet će čišćenje sela Kostrena sv. Lucija i Kostrena sv. Barbara. Po dolasku na liniju Draga—Martinšćica i Točilo (399) učvrstiti se za obranu. Potpomagat će je 4. artiljerijski divizion 26. divizije i 2. haubički motorizirani divizion. Osmatračnica Štaba 12. brigade u početku će biti kod Meja gaja, kota 424 ..,«¹⁰²

Iz iste zapovijedi se vidi, da će prema Grobničkom polju poći dva bataljona 6. dalmatinske brigade a da će neposredno i desno od 12. brigade nastupati 14. dalmatinska brigada, sjeverno od Skrljeva, dok će se ostatak 6. i čitava 5. brigada smjestiti u divizijsku rezervu u selu Hreljina netom ih smijem 12. brigada.

Među zadacima artiljerije se ističe, da će 4. brdski motorizirani divizion ući u sastav 12. brigade, dok će 2. haubički divizion činiti divizijsku artiljeriju i gađati ciljeve ispred 12. brigade.

Na kraju se zapovijedi kaže: »Smjenjivanje jedinica 5. i 6. brigade od jedinica 12. brigade kna biti izvedeno pod borbom, tako da neprijatelj dobije utisak o dolasku našeg pojačanja a ne smjenjivanja..,«¹⁰³

Iz zapovijedi Štaba 19. divizije jasno se vidi da se 12. brigada iz divizijske rezerve uvodi u borbu, jer je tempo napada 5. i 6. brigade popustio, pošto su one već nekoliko dana bile u stalnim borbama, a naročito žestoke borbe vodile su 17. i 18. travnja. Da bi se probio pojas neprijateljske obrane i što prije zauzeli Bakar i Sušak, svježja 12. brigada mogla je učiniti daleko više od brigada 19. divizije koje su već bile prilično zamorene stalnim borbama. Konačno, to je i načelo upotrebe snaga. Jer, Stab 19. divizije, čim je dobio pod svoju operativnu komandu 12. dalmatinsku brigadu iz 26. divizije, imao je u vidu njeno angažiranje u onoj fazi borbe kada se bude rješavalo pitanje završetka proboja dobro organizirane obrane njemačke 237. divizije i kada je trebalo svježim snagama pojačati tempo napada radi bržeg oslobođenja Bakra i Sušaka.

Zato se i sada 12. dalmatinska brigada nalazi na pravcu divizijskog glavnog napada, i to direktno na Bakar i Sušak, najkraćim pravcem koji ide od sela Hreljine, preko Bakra i Skrljeva za Dragu, Sušak i Rijeku.

Čikn je Stab 12. brigade dobio divizijsku zapovijed i dok se nalazio u selu Grižan, a pošto je u toku čitavog dana pratio razvoj situacije kod prvog ešalona 19. divizije na frontu, on je odmah naredio jedinicama da se pripreme za pokret, a u kasnim večernjim satima dao je štabovima bataljona nove borbene zadatke.

Pošto je naglašeno da 12. brigada ima vrlo složen i težak zadatak, jer treba da izvrši smjenu 5. i 6. brigade i da probije jako utvrđeni neprijateljski pojas obrane ispred Bakra i Skrljeva, te da oslobodi Bakar i brzo upadne u Sušak, komandant brigade, kapetan Đorđe Nikitović i komesar, major Kažimir Vidan dali su bataljonima slijedeće zadatke:

Prvi bataljon postavljen je na lijevo krilo do mora, na grebenu iznad ceste što od Kraljevice vodi u Bakar. On je trebao smijeniti jedinice 5. dalmatinske brigade 19. divizije koje su se nalazile na Crnom Vrh (kilometar zapadno od sela Hreljine). Zadatak bataljona je bio da osloncem na Crni Vrh izvrši napad na neprijatelja preko kote 205 Rebar—Bakar—sv. Kuzam i da izbije na kotu 163 Draga.

Drugi bataljon trebao je smijeniti jedinice 6. dalmatinske brigade 19. divizije, koje su se nalazile na koti 360 Glavičina, sjeverno od sela Praputnjak i ceste što od Hreljine ide u Skrljevo. Zadatak bataljona je bio da napadne i zauzme sela Kraisice i Skrljevo i da izbije na kotu 359 Točilo, sjeverno od sela Draga, desno od 1. bataljona, da se pojavi na najvišem visu što dominira nad Dragom i Martinšćicom i preko kojega je najlakše upasti u Trsat i u Sušak.

Treći bataljon, nalazio se desno od 2. bataljona i trebao je smijeniti jedinice 6. dalmatinske brigade koje su se nalazile na koti 340, dva kilometra sjeverno od sela Praputnjak. Zadatak bataljona je bio, da zazume kotu 181 Klobučina, zatim da izbije sjeverno od željezničke stanice Bakar na kotu 374 Učevac i da dalje nastupa i izbije na kotu 386 Vojskovo, koje se nalazi desno od Točila i sjeverno od Skrljeva.

- Četvrti bataljon ostavljen je u brigadnoj rezervi i raspoređen u selu Hreljinu, u pozadini 1. i 2. bataljona.

Prateća četa brigade pridodana je 1. i 2. bataljonu.

Podršku napada izvodi 4. artiljerijski divizion 26. divizije i 2. hau- bički divizion Artiljerijske brigade 4. armije. S brigadom napada i 4. tenkovski bataljon 1. tenkovske brigade.

Smjenu je trebalo izvršiti noću 18/19. travnja, a početak napada ujutru 19. travnja u 05,00 sati.¹⁰⁴

Ispred fronta 12. brigade nalazila se glavina njemačkog ojačanog 1048. puka 237. pješadijske divizije, koji se noću 18/19. travnja neopaže- no povukao na liniju: Njigovi k. 445 — Učevac — željeznička stanica Bakar — Vitoševo — kota 217 iznad Bakra, zadržavajući dio snaga na- prijed u dodiru sa 19. divizijom na liniji: Kneži — Klobučina — Jelovka —• sjeverno od Bakra. Iza 1048. njemačkog puka, na drugom položaju zapadno od Bakra nalazio se njemački 705. bataljon za osiguranje (bez 1. čete) sa štabom na Trsatu, a iz dubine bio je u pokretu 1209. bataljon za osiguranje.

Neprijatelj je jako utvrdio ovu liniju obrane ispred 12. brigade. Najteže je bilo to što je on glavnim snagama zasjeo na položajima duž nasipa željezničke pruge od željezničke stanice Bakar, pa ispred sela Skrljevo, sela Vitoševo, sv. Kuzam, sve nadvišavajućih položaja sa kojih se suvereno dominira cijelim prostorom od Skrljeva do Hreljine i prema Bakru. Na toj liniji bilo je mnogo bunkera koje su još gradili talijanski vojnici, pa veliki broj razasutih minskih polja i više redi bodljikave žice. Svoja automatska oružja neprijatelj je rasporedio rastresito po frontu i dubini, tako da ih je bilo teško ne samo uočiti već i artiljerijskom vatrom uništiti ili neutralizirati. Na takvom zemljištu — krševitom i načičkanom vrtačama, dobro naseljenom, sa malim brojem komunikacija, upotreba tenkova bila je ograničena. Uz to nastupanje tenkova bila je usporeno zbog gustog rasporeda neprijateljskih protutenkovskih sredstava.

Kada je Stab 12. brigade razrađivao zapovijed za noćasnju smjenu i sutrašnji napad, stigla je radosna vijest. Stab 26. divizije poslao je u 21,45 sati radio-depešu slijedećeg sadržaja: »-Krkc potpuno slobodan jučer uvečer. Sutra ujutro krećemo za Crikvenicu. XI brigada ostaje na Krku. Stab 26. divizije ..,«^m

19. travnja

Prvi dan borbi 12. brigade za oslobođenje Bakra i Sušaka.

U svitanje 19. travnja 1, 2. i 3. bataljon 12. brigade smijenili su bataljone 5 i 6. dalmatinske brigade, koji su se povukli u rezervu 19. divizije, a u borbeni dodir s neprijateljem stupila je 12. brigada a da nije bila uznemiravana od neprijatelja. Nije ni mogla biti uznemiravana, jer se te noći i neprijatelj glavninom snaga 1048. puka povukao na glavni pojas obrane ispred željezničke stanice Bakar, sela Skrljevo, Vitoševo, sv. Kuzam i sjeverno od Bakra.

Pošto je artiljerija završila vatrenu pripremu, snažno udarajući po prednjem kraju i čitavoj dubini neprijatelja, točno u 05,00 sati posili su na juriš 1, 2 i 3. bataljon 12. brigade uz pomoć dijelova 4. tenkovskog bataljona. U početku je 12. brigada relativno brzo razbila i protjerala prednje dijelove njemačkog 1058. pješadijskog puka sa Klobučine i Jelovke

i u 09,15 sati došla u dodir s njemačkim snagama na glavnoj liniji obrane: Učevac—željeznička stanica Bakar — istočni dio sela Skrljevo — Vitoševo. Tada se razvila žestoka borba. Pred 1, 2 i 3. bataljonom 12. brigade stajali su teški zadaci. Usred lijepog i toplog dana, trebalo je jurišem probiti njemačku jako utvrđenu liniju glavnog položaja, pošto su njemački položaji nadvisivali cjelokupan raspored 12. brigade i držali ga pod vatrom. Naša artiljerija je tukla neprijatelja, naročito njegova vatrena sredstva, ali efekat toga nije bio naročit, jer su neprijateljska oruđa bila tako postavljena da su vatru otvarala sa bliskog odstojanja ili su se nalazila zaklonjena i djelovala metodom brzog iskakanja, i otvaranja vatre, a potom nestajala. To je onemogućilo tenkove da se isture naprijed, pa su se kretali iza pješadije. S druge strane neprijateljska artiljerija iz rejonu Martinšćice, Kostrene — sv. Lucije, Sušaka i Rijeke ubitačnom vatrom tukla je po 12. brigadi. Ipak su bataljoni 12. brigade uporno napadali lomeći polako ali uspješno neprijateljsku obranu. U krvavom sudaru jedinica 12. brigade i njemačkog 1048. pješadijskog puka oko podne probijeni su njemački položaji i bataljoni prodiru dalje. Oko 14,00 sati na desnom krilu 3. bataljon zauzeo je Učevac i jako utvrđeni položaj neprijatelja na Vojskovu, kota 386. U centru je 2. bataljon slomio otpor neprijatelja na ivici nasipa željezničke pruge kod željezničke stanice Bakar, izbio u istočni dio sela Skrljevo i oslobodio ga i onda krenuo prema drugom položaju neprijatelja na Točilu, trigonomatar 359. Prvi bataljon je najprije zauzeo kotu 217 iznad Bakra, zatim je oslobodio selo Vitoševo, slomio jaki otpor neprijatelja kod sv. Kuzam i oko 18,00 sati oslobodio sv. Kuzam i Bakar, čime je postigao izvanredno veliki vojni i politički uspjeh u nastupanju prema Sušaku.¹⁰⁶

Tako su najjači neprijateljski položaji ispred Sušaka bih probijeni uz velike gubitke. Put za Sušak je otvoren. Oslobodena je luka Bakar, koja se sada mogla pripremiti da na sebe primi ulogu glavne baze za snabdijevanje svih jedinica, 4. armije. Neprijatelj se uz prihvat 705. i 1209. posadnog bataljona izvlači iz borbe i povlači prema Sušaku.

U toku najžešćeg napada 12. brigade i u vrijeme kada je počeo pucati sistem neprijateljske obrane, kada su probijeni njemački položaji na glavnom pojasu od Učevca preko željezničke stanice Bakar, sela Skrljeva, Vitoševa i sv. Kuzam i kada je bio zauzet rejon Vojskovo, Skrljevo i Vitoševo, u Stab 12. brigade stigla je nova zapovijed iz Štaba 19. divizije prema kojoj se uvodi u borbu 1 i 3. bataljon 5. dalmatinske brigade na mjesto našeg 3. bataljona u rejonu Vojskovo i sektora Skrljevo, (gdje je bio 2. bataljon 12. brigade), a 12. brigada se rokira ulijevo prema moru. Ustvari time je zaustavljen napad 12. brigade, odnosno gonjenije neprijatelja prema Sušaku, jer je sada, umjesto gonjenja neprijatelja Štab 12. brigade morao izdati novu zapovijed i izvršiti rofcairanje snaga ulijevo prema morskoj obali.¹⁰⁷

Prema brigadnom naređenju premještanje snaga ulijevo, prema morskoj obali učinjeno je na slijedeći način:

Prvi bataljon, koji se nalazio u sv. Kuzam, kota 220, dobio je naređenje da produži nastupanje i odmah izbije kod uvale Martinšćice i za-

posjedne položaje od uvale Martinšćice, to jest od mora do kote 163 selo Draga. Treći bataljon, koji se nalazio na desnom krilu brigade u rejonu Vojskovo, kota 386, trebao se poslije smjene rokirati ulijevo, do desnog krila 1. bataljona na koti 163 Draga i nastupati cestom do sela Donja Draga i da se ondje zadrži do daljnjeg naređenja, s tim da ulijevo održava vezu sa našim 1. bataljonom, a desno sa 5. dalmatinskom brigadom 19. divizije, koja preuzima njegove položaje.

Drugom bataljonu bilo je najteže. On se nalazio u centru borbenog rasporeda 12. brigade, u rejonu selo Skrljevo i na trigonometru 359 Točilo. Morao se potpuno izvući iz borbe i vratiti u istočni dio sela Skrljevo, proći kroz selo Vitoševo i sv. Kuzam i zatim krenuti na krajnje lijevo krilo 12. brigade prema Kostreni sv. Barbara i Kostreni sv. Lucija, jer su tu još bili zaostali neki dijelovi neprijateljskih jedinica.

Četvrti bataljon i dalje se nalazi u brigadnoj rezervi u rejonu Bakra, o čemu Zorislav u bataljonskom listu 4. bataljona »Kroz borbu« piše: »Još se vode borbe zapadno od Bakra. Neprijateljskih vojnika u njemu nema, ali se još bore po čukama. Naš bataljon kretao se cestom i ulazio u grad. Kao da u njemu nema žive duše, tako je izgledalo kada smo silazili cestom. Da, ali kada srno ušli u Bakar, sve je oživjelo. Naša vesela partizanska pjesma upozorila ih je, da je došao onaj dugo očekivani čas, da dolaze partizani, nosioci slobode. Sve je istrčalo na prozore i na ulice pred nas. Veseli poklici omladinki, cvijeće, koje su na brzinu ubrale negdje u vrtu da njime pospu sivoje borce — loslobodiocce. Bakar je uzdrhtao. Masa naroda došla je pred našu kasarnu, gdje smo se smjestili. Razgovarala s nama. Onda su pošli na zadatak da poprave cestu što su je Nijemci porušili, kako bi mogla proći naša motorizacija. Nismo ih više vidjeli jer smo pred zoru krenuli na novi zadatak.«¹⁰³

Navečer i noću 19/20. travnja 1, 2 i 3. bataljon nastavili su s napadom, ali neprijatelja nije bilo, on se organizirano povukao na zapadnu stranu uvale Martinšćice, na kotu 206, sv. Ana i dalje prema, Trsatu. Drugi bataljon je imao pred sobom neprijatelja u Kostreni, ali poslije kraće borbe zauzeo je obje Kostrene — istočnu sv. Barbara i zapadnu sv. Luciju. Izvjestan broj neprijateljskih snaga povukao se brodovima u Rijeku, a ostale snage su zarobljene ili potučene. Po završetku čišćenja Kostrene 2. bataljon se smjestio u selu Kostrena sv. Lucija, u brigadnu rezervu.

Ujutru 20. travnja 1 i 3. bataljon 12. brigade su bili u borbenom dodiru s neprijateljem, a 2 i 4. u brigadnoj rezervi. Naime, ujutru, kada su se prednji dijelovi 1 i 3. bataljona nalazili ispred kote 206 i sela sv. Ana, na istočnoj strani uvale Martinšćice i u selu Donja Draga, kod neprijatelja je nastalo rastrojstvo. Dijelovi njemačkog 1048. puka i 705. bataljona bili su, zbog udaraca koje su zadobili od 12. brigade kod Skrljeva, Bakra, sv. Kuzam i Točila 19. travnja, tako potreseni i djelomično demoralizirani da nisu bili raspoloženi za daljnju borbu. Njima su upućeni parlamentarci da se predaju, da se čitava posada, koja se nalazi na koti 206 i sv. Ana preda a da će im životi biti pošteđeni. U vrijeme kada se pregovaralo o predaji, stiglo im je pojačanje iz Rijeke. To su bili pred-

nji dijelovi njemačkog 1209. bataljona za osiguranje. Situacija se potpuno promijenila. Parlamentarci su ubijeni: bila su to dva njemačka vojnika — zarobljenika, koji su se dobrovoljno javili da će poći na kotu 206 i sv. Anu i da će svojim prenijeti poruku da predaju oružje. Njemačke jedinice su oko 08,00 sati 20. travnja produžile s pružanjem otpora.

Sve su indicije govorile u prilog tome da je 12. brigada moću 19/20. travnja mogla upasti u Sušak i izbiti na Rečinu, jer ispred sebe te noći nije imala organiziranu obranu njemačke vojske. Otuda se još više postavlja pitanje svrsishodnosti zaustavljanja napada 12. brigade od Štaba 19. divizije u trenutku kada je gonila razbijenog neprijatelja.. Odluka Štaba 19. divizije, da iz borbenog dodira povuče dijelove 12. brigade, a ostale da rokiira ulijevo, i da se na pravac na kojem je već bila probijena neprijateljska obrana, tj. u rejonu Škrljeva, Vitoševa, sv. Kuzam uvede 5. brigada, koja je prethodne noći izvučena iz borbe, i kada još ni^u bile angažirane ni rezerve 12. brigade — njen 4. bataljon, omogućila je neprijatelju da se sredi i konsolidira obrana ispred Sušaka, pa je 20. travnja ponovno trebalo probijati neprijateljsku obranu, ali sada u još težim uvjetima.

Borbe što ih je 19. travnja vodila 12. brigada, bile su izrazito žestoke, teške i naporene i trajale su čitav dan. U njima je 12. brigada imala 16 poginulih i 42. ranjena. Naročito su se oštre borbe vodile za Skrljevo, gdje je 2. bataljon imao 7 mrtvih i 7 ranjenih. Iz dnevnika Nikole Petrića iz 2. bataljona vidi se kakve su borbe vođene za Skrljevo. On piše: »Čitav dan, ujutru od 6—7 pa do 5—6 poslije podne vodila se krvava bitka. To se ne može opisati. To je bio pakao. Tu smo iz čete izgubili šest svojih drugova, a nekoliko ranjeno...«¹⁰⁹ U borbama za Skrljevo poginuli su komandir i komesar 3. čete 2. bataljona, i to: zastavnik Petar Beretić iz Starog Grada na Hvaru, komandir čete (smrtno ranjen, umro u Crikvenici) i poručnik Nikola Miloš iz Vrbanja s Hvara, komesar 3. čete. Kod Škrljeva je poginuo i vodnik Petar Rajčević iz Pučišća na Braču, kamenoklesar iz 2. čete 2. bataljona. Poginuo je kod sv. Kuzam istog dana i zastavnik, vodnik 1. čete 1. bataljona Ante Bakulić iz sela Mirca na Braču. Tako su među 16 poginulih 19. travnja bila i četiri rukovodioca.

Oslobođenje Sušaka

Ujutro 20. travnja su se 1 i 3. bataljon 12. brigade nalazili na istočnoj strani uvale Martinšćice, ispred kote 206 i sv. Ane i dalje u selu Donja Draga. Drugi bataljon se prikupio u Kostreni sv. Lucija, a 4. bataljon se kretao iz Bakra kroz selo sv. Kuzam i onda se odvojio i marširao grebenom između Drage i Kostrene, stigavši na kotu 219, iza 1. bataljona, gdje se nalazio i Stab 12. brigade. U listu 4. bataljona Branko iz 1. čete je to ovako napisao: »Iz Bakra smo krenuli prije zore prema Sušaku. Naš bataljon je u rezervi, dok drugi bataljoni naše brigade učestvuju u borbi za Sušak. U samu zoru dolazimo na kotu, odakle se jasno može vidjeti Sušak. Išli smo u koloni po jedan, da nas neprijatelj ne bi pri-

mijetio i tukao artiljerijskom vatrom. Stajao sam nekoliko trenutaka na desnoj strani ceste i promatrao grad. Zapuca po neki rafal iz šarca. Borci primijete po nekog neprijatelja i pucaju. Sunce se još nije pojavilo na horizontu, a nad morem i nad samim Sušakom i Rijekom polehla magla i tanki slojevi dima od topovskih granata i mina, koje su sada za časak umukle. Prekinu tišinu opet nekoliko rafala od šarca. Razgovarali smo s nekim civilima o položaju Sušaka, o pojedinostima, kad najednom opazimo gust i mrki sivi dim, koji se naglo dizao u zrak. Nekoliko sekundi kasnije odjeknu strahovita detonacija. To Švabe miniraju luku — uzviknu jedan drug. Jučer su čitav dan rušili duž obale i uništili gotovo čitavu luku. Kasnije se detonacija čula sve češće, sad na Trsatu, predgrađu Sušaka.. «¹¹⁰

Još u toku nastupanja prema Martinsćici i Donjoj Dragi Stab 19. divizije naredio je 12. brigadi da produži napad i prodre u jugoistočni dio Sušaka. Desno, prema Trsatu nastupat će 5. dalmatinska brigada, koja sa te strane treba da upadne u Sušak.

Tokom dana 20. travnja 12. brigada je pokušala sa 1. i 3. bataljonom slomiti neprijateljski otpor na zapadnoj strani Martinšćice i na koti 206. i kod sv. Ane. Izvršeno je više lokalnih napada. Neprijatelj se grčevito branio. Nije bilo nikakvih izgleda da se u toku dana probije neprijateljska obrana na zapadnoj strani uvale Martinšćice i na koti 206 i sv. Ana.

Naime, izgubljeno je dragocjeno vrijeme u kojem je tokom večeri 19. travnja obavljena, smjena 12. i 5. brigade, upravo onda kada se neprijatelj, već razbijen kod Skrljeva i Bakra, povlačio dolinom Drage za Trsat i Sušak i što je 12. brigada upućena tamo uz more gdje nije bilo značajnijih neprijateljskih snaga. Dolaskom njemačkog 1209. posadnog bataljona na sektor Martinšćice i kote 206, čvrsto je zasjeo na te položaje i zatvorio puteve 12. brigadi za Sušak. Brigada se morala zaustaviti i čitav dan 20. travnja stajala je nasuprot neprijatelju na istočnoj strani Martinšćice, manje-više pasivna.

Neprijatelj se odlučio da, čvrsto brani položaje na zapadnoj strani uvale Martinšćice i na koti 206. Njemački položaji ispred 12. brigade imali su sve prednosti u obrani od napadača. Naime, na zapadnoj strani uvale Martinšćice duboko pod zemljom nalazili su se bunker i izgrađeni od armiranog betona. Iz zemlje su virile samo puškarnice, a u njima automatska oruđa. Oko kote 206 također su nanizani airmirano-beitonski bunker i, a čitava kota, koja strši iznad doline Drage i uvale Martinšćice bila je ispresijecana podzemnim hodnicima i galerijama u kojima su bili smješteni vojska, oruđa, hrana i municija. Nitko im ništa nije mogao pod zemljom na brdu istočno od sv. Ane. Na samom vrhu kote 206 nalazila se stara tvrđava i oko nje njemački položaji. I sada se ondje još uvijek nalaze sve te utvrde izgrađene u staroj Jugoslaviji, a koje su dopunjavali Talijani pa Nijemci. Oko njih do tada nisu vođene borbe, ali će sada na njih jurišati, 1. i 3. bataljon 12. brigade, borci s Brača i Visa i oni koji su kasnije došli u Brački i Viški bataljon.

U toku dana, 20. travnja naša avijacija napadala je njemačke položaje na koti 206 i oko sv. Ane i vatrene položaje njemačke artiljerije, koja se nalazila u istočnom dijelu Sušaka. Tukli su avioni naše 1. i 2. eskadrile — »spitfajeri« i »harikeni«. Naročito su bili efikasni »harikeni« kada su raketama tukli staru tvrđavu na koti 206, kod sv. Ane, koja se ubrzo pretvorila u hrpu kamenja. Međutim, sve to za njemačke vojnike u armirano-betonskim bunkerima nije predstavljalo gotovo nikakvu opasnost.

Jedinice 12. brigade, naime njen 1. i 3. bataljon vrše pripreme za večernji napad. Kreću s prvim mrakom poslije artiljerijske pripreme koja je počela u 18,00 sati. Nijemci su odgovorili još jačom vatrom, naročito s njemačkih ratnih brodova u riječkoj luci. Brodska artiljerijska vatra sručila se po borbenom poretku 12. brigade. Trebalo se tokom večeri i noći provući između njemačkih bunkera i brzo prodrijeti u Sušak. Znači, pred brigadom se nalazi noćni napad na jako utvrđenu njemačku obranu. To je prvi takav napad u povijesti 12. brigade. Drugog izlaza nije bilo. Prvi bataljon ide preko potoka Martinšćica na zapadnu stranu uvale Martinšćica, a 3. bataljon juriša na kotu istočno od sv. Ane, visine 206 metara. Ne zna se kome je teže — 1. ili 3. bataljonu. Prateća četa brigade prati 3. bataljon. Desno, prema Trsatu nastupa 5. dalmatinska brigada.

U večernjim satima njemački vojnici dižu u zrak gradske četvrti Sušaka, morsko пристаниšte, sve značajnije objekte. To je promatrao i Branko iz 1. čete 4. bataljona sa kote 219, istočno od Martinšćice i u listu »Kroz borbu« je zapisao: »Sušak je sav u dimu i trese se od snažnih eksplozija. Do jučer su bile mnoge divne zgrade čitave. U njima je živio društveni ološ Švaba i njihovih slugu, a danas, kad je prisiljen da napusti našu domovinu i da se više nikada ne vrati, poduzimlje najdrskije i najgore mjere... uništava sve što bi nam koristilo kad oslobodimo grad. Uzdižu se dimovi kao vulkani, a svaki tutanj potrese ne samo zrak i zemlju, već i srca svih nas pri pomisli da je neprijatelj do danas porušio mnoga sela, gradove, mostove, pruge i ostalo, i eto još razara naše divne gradove Sušak i Rijeku...«^m

U toku 20. travnja jedinice 12. brigade imale su 2 -mrtva i 9 ranjenih, najviše od dejstva neprijateljske artiljerije i njemačkih vojnika iz bunkera sa kote 206, sv. Ane i zapadne obale Martinšćice.

21. travnja

U noćnom napadu, koji je započeo s večeri 20. travnja, 1. bataljon krenuo je s polaznih položaja odmah nakon artiljerijske pripreme, poslije 18,00 sati i počeo napad na kotu 85, istočno predgrađe Sušaka, selo Podvežicu, pravcem Sušak. Prema brigadnom izvještaju »Prvi bataljon svukao se bos te se probio između dva jaka bunkera ušavši tokom noći u grad Sušak«.¹¹² Naime, 1. bataljon pod zaštitom vatre naše artiljerije i vatrene sredstava raspoređenih na istočnoj strani uvale Martinšćice, pošto je prešao preko potoka Martinšćice, uspio se provući između njemačkih bunkera na zapadnoj strani Martinšćice, zauzeo kotu 85 i selo

Podvezicu, upao oko 02,00 sati u Sušak, u njegov istočni dio, blokirao njemačke snage na zapadnom rtu Martinšćice i produžio dejstvo ulicama Sušaka. Treći bataljon, koji je trebao da zauzme kotu 206 i selo sv. Anu i da prodre u Sušak, oko 22,00 sati izbio je na kotu 206 i počeo prodirati u grad, ali neprijatelja nije uništio na koti 206, bolje rečeno u nekim bunkerima na koti i one koji su ostali pod zemljom na koti 206. Pošto je osvojio i kuće i kod kote 206, sela sv. Ana, ostavio je slabe snage prema koti 206, radi blokade, a glavninom je krenuo zajedno sa 1. bataljonom u Sušak. Njemačke snage na koti 206 predale su se pred zoru pod pritiskom našeg napada, uvidjevši da su u bezizlaznoj situaciji.

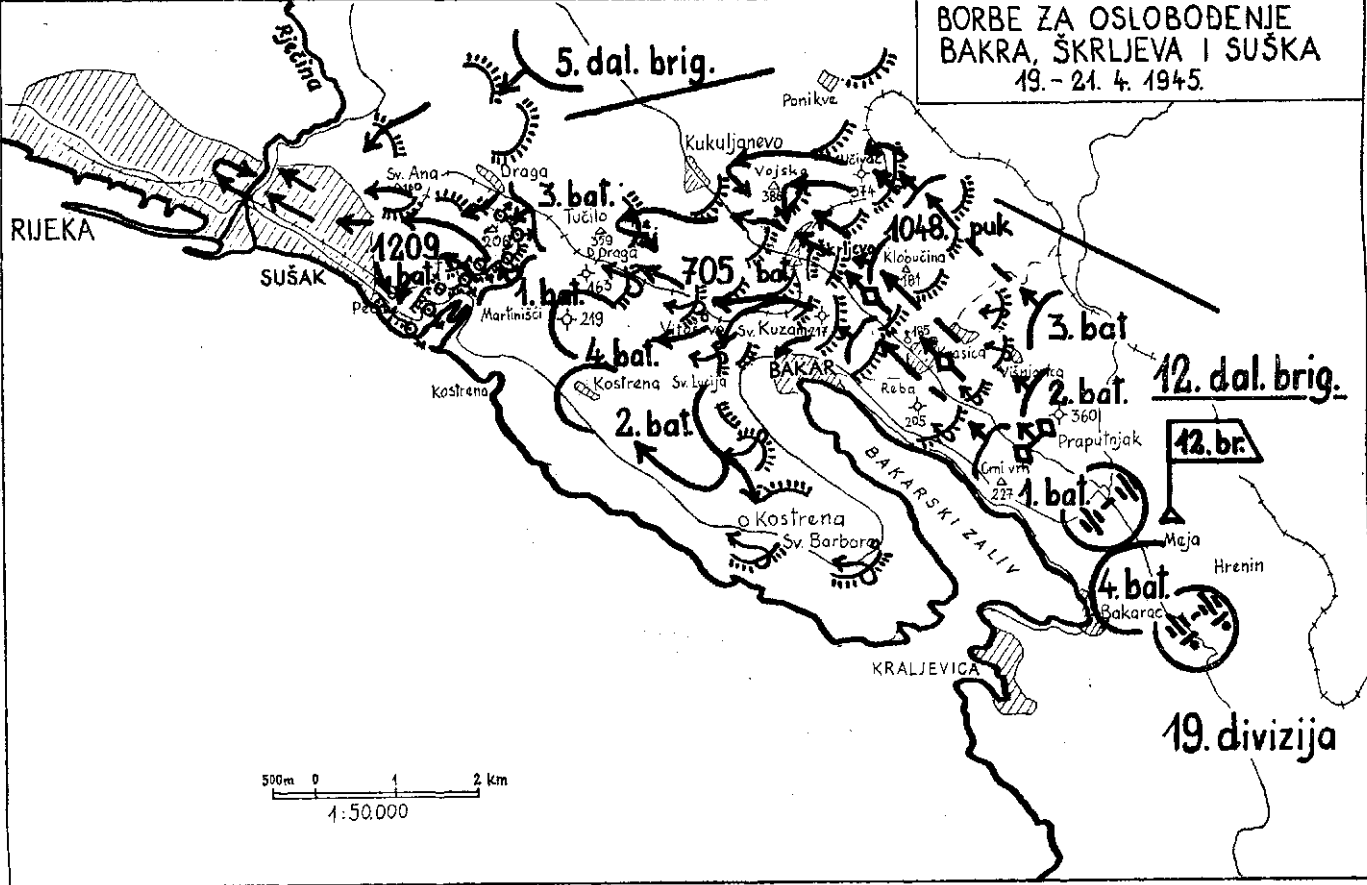
Noću 20/21. travnja 1. i 3. bataljon nastavili su nastupanje ulicama Sušaka, lomili otpor neprijatelja i pred zoru stigli na rijeku Rečinu i onda prešli u Rijeku preko neoštećenog mosta na Rečini u centru Sušaka. Preko Rečine prešli su samo neki dijelovi 12. brigade i stigli do nebodera u Rijeci, u centra grada, ali su se poslije povukli.

O borbama te noći u Sušaku u listu »XII udarna«, broj od 1. svibnja 1945. godine F. Borovina iz 1. čete 1. bataljona piše: »Naša četa je prodrla do željezničke pruge, koju neprijatelj ogorčeno brani da bi omogućio izvlačenje ugroženih dijelova iz grada. Naši borci se vješto prebacuju i hvataju položaj u sastavu 3. čete. Oni gore od nestrpljenja da čim prije istjeraju Švabe iz bunkera i osvete naše ranjene i pale drugove. Rasporedismo se ispod Palme. Najednom se pojavi grupa od tridesetak njemačkih vojnika s bombama i uperenim pištoljima, gledajući grozničavo lijevo i desno. Pustimo ih dok dođu u našu sredinu. Sad su točno između nas i mi rafalima sa svih strana. Desetorica su ostala na; mjestu ležati, dok su ostali zarobljeni..«¹¹³

Posljednja borba u Sušaku vodila se na zapadnom rtu Martinšćice gdje je zaostala veća grupa njemačkih vojnika, jačine do jedne čete. Za likvidaciju te grupe određeni su dijelovi 2. bataljona iz brigadne rezerve. Najprije je sve blokirano, pa je tukla artiljerija, a zatim se prešlo u napad i u poslijepodnevnim satima 21. travnja grupa je bila likvidirana. O toj borbi na rtu Martinšćice u svom dnevniku Nikola Petrić iz 2. bataljona piše: »Ali iznenada stiže naređenje: prvi vod naše čete naprijed. Idemo cestom, ali poče nas obasipati vatra; ne znamo otkuda. Ide naša četa i Prva. Vodi se osmosatna borba. Dobro su utvrđeni. Idem po ranjenu Anku da je previjem. O podne, jer se nisu htjeli predati, mi se povlačimo i naša artiljerija tuče njihove položaje, pa mi u dva sata idemo ponovno u napad i konačno likvidiramo ta gnijezda i potpuno oslobodimo Sušak..

Istovremeno je završeno uništavanje preostalih njemačkih snaga u pojedinim dijelovima Sušaka. Oko 14,00 sati sve je bilo gotovo. U gradu su i jedinice 5. dalmatinske brigade, koje su stigle preko Trsata i probile se do Rečine. Njemačka artiljerija čitavi dan tuče po rasporedu 12. brigade sa kote sv. Katarina, na onoj obali Rečine. Kod sušačkog nebodera od njemačke topovske granate smrtno je ranjen poručnik Vlado Lisičić, zamjenik političkog komesara 4. bataljona, rođen 1912. u Donjem Selu

**BORBE ZA OSLOBODENJE
BAKRA, ŠKRLJEVA I SUŠKA
19. - 21. 4. 1945.**

na Šolti, zemljoradnik. Umro je u bolnici na Trsatu neposredno poslije oslobođenja Sušaka.

Oslobođen je Sušak.¹¹⁵ Nova velika pobjeda 12. brigade, koja je zajedno sa 5. dalmatinskom oslobodila Sušak. Za tri dana borbi — 19, 20. i 21. travnja neprijatelj je na sektoru 12. brigade imao 526 poginulih, od čega 12 oficira i 273 zarobljena, među kojima je bilo 6 oficira. Zaplijenjena su tri protubrdska topa, dva topa od 75 mm, jedan protukolski top od 45 mm, jedan četvorocijevni protuavionski top od 12 mm, šest protuavionskih topova od 20 mm, 17 lakih i teških minobacača, 12 mitraljeza tipa »bređa«, 25 puškomitraljeza, 21 šarac, 1017 pušaka, 6 kamiona, 11 osobnih automobila, oko 18 vagona municije i 16 vagona druge razne hrane. Uništena su tri topa od 150 mm, pet topova od 105 mm, 6 protukolskih topova od 75 mm, jedan protukolski top od 100 mm na električno paljenje i 4 protuavionska mitraljeza.

Kako su bile žestoke borbe za oslobođenje Sušaka najbolje potvrđuje podatak, da je samo 21. travnja 12. brigada imala 11 mrtvih i 54 ranjena borca i rukovodioca. Za tri dana borbi — 19, 20. i 21. travnja 12. brigada imala je 30 poginulih i 107 ranjenih. Među ranjenima bila su iz 1. bataljona četiri starješine: kapetan Stjepan Modrić, komesar bataljona, Zivan Mišetić, sekretar SKOJ-a bataljona, (a vršio je i dužnost zamjenika komesara čete), zastavnici Ivan Zec i Jure Carić. Iz 2. bataljona ranjena su trojica, i to: smrtno je ranjen Petar Beretić, komandir 3. čete, umro u Crikvenici i zastavnici Ivo Kusanović i Ivo Santić. Iz 3. bataljona su ranjeni: vodnik Marijan Mišlov i vodni delegat Jozo Ukić. Iz 4. bataljona smrtno je ranjen poručnik Vlado Lisičić, zamjenik komesara bataljona. Još su ranjeni: kapetan Kuzma Krstinić, komesar 4. bataljona i vodni delegat Mihovil Varešić. Ukupno je u borbama za Skrljevo, Bakar i Sušak ranjeno 12 rukovodilaca iz 12. brigade.

Pred večer 21. travnja, kada su završene borbe za Sušak i kada je grad potpuno oslobođen Stab 12. brigade dobio je naređenje od komandanta 26. divizije, general-majora Bože Božovića da se 12. brigada izuzima ispod operativne komande 19. divizije i vraća u sastav svoje — 26. divizije, te da se pripremi za pokret prema selu Podkilavac, sjeverno od Grobničkog polja gdje se trebala koncentrirati čitava 26. divizija kao airnijska rezerva 4. armije.¹¹⁶

U historijskoj dokumentaciji postoji otvoreno pitanje angažiranja 12. brigade 21. travnja nakon oslobođenja Sušaka. Moglo se očekivati, da će se tog dana napad 12. brigade prebaciti u grad Rijeku, preko Rečine iz Sušaka, gdje su se zbunjeni Nijemci nalazili u paničarskom povlačenju, a snage 12. brigade stigle gotovo do centra Rijeke, do neobdara. Tada je stiglo naređenje iz Štaba 19. divizije, da se brigada povuče iz Rijeke u Sušak i stane u obranu na lijevoj obali Rečine. Smatra se da je time propuštena prilika i nije korišten postignuti proboj 12. brigade i zauzet grad Rijeka. Kako je poznato, na frontu Rečine, između Sušaka i Rijeke, vodit će se borbe sve do 3. svibnja ujutru, kada će 19. divizija ući u Rijeku koju su Nijemci napustili, jer su se počeli probijati prema Ilirskoj Bistrici, Postojni i Ljubljani.

22. travnja

Bataljoni 12. brigade nalaze se na položajima u Sušaku. Stab 12. brigade nalazio se u istočnom dijelu grada. Njemačka teška artiljerija tuče po Sušaku sa sv. Katarine. Jedna granata je pogodila zapadni dio zgrade u kojoj se nalazio Stab brigade, ali nije bilo žrtava.

Na osnovu divizijskog naređenja, Brigada izlazi iz Sušaka, predaje položaje 5. dalmatinskoj brigadi 19. divizije i ulazi u sastav 26. divizije. Prema pDČetnom naređenju, 12. brigada treba se koncentrirati u rejonu sela Potkilavac, sjeverno od Grobničkog polja. Međutim, u toku marša stiglo je Stabu 12. brigade novo naređenje upućeno iz Štaba 26. divizije, da se brigada prikupi u selu Skrljevu, koje se nalazi na putu kojim je brigada marširala. Naime, jedinice 12. brigade izvukle su se iz borbe neprimjetno i iz Sušaka krenule prema Dragi cestom, pa su stigle u selo sv. Kuzam, te preko sela Vitoševo došla u Skrljevo, koje su oslobodile 19. travnja.¹¹⁷ Tog dana poginuo je jedan a ranjena su dva borca, jer *su* nas Nijemci tukli artiljerijom.

Dolaskom 12. brigade u selo Skrljevo završava se etapa borbi 12. brigade, koja je započela napadom na Bakar, Skrljevo i Sušak. To su bila tri teška, naporna i krvava dana — 19, 20. i 21. travnja. Brigada je napadala neprekidno, s malom pauzom, dva puta je probijala jako utvrđenu i branjenu njemačku obranu, najprije na frontu kod Skrljeva i Bakra, a zatim kod Sušaka a oba puta je uspjela, istina uz velike žrtve i naprezanja. Garancija uspjeha bio je visok moral i politička svijest boraca i starješina 12. brigade. Oni su jurišali s poklikom za oslobođenje Istre, stigli su na njena vrata do Sušaka i Rijeke. U tome su ih bodrih i u mnogome pomagali stanovnici Hrvatskog primorja. U sjećanju pripadnika 12. brigade uvijek će ostati ono što su doživjeli u Vinodolu, u selu Grižanima, Hreljini, u borbama za Skrljevo, Vitoševo, sv. Kuzam, Kostrenu, Gornju i Donju Dragu i u Sušaku.

Tokom borbi od Senja do Sušaka, a naročito poslije Sušaka, došlo je do promjene kadrova u Stabu brigade i štabovima bataljona. U brigadu je iz Splitske bolnice došao komandant 12. brigade, major Josip Bepo Marinković. Međutim, on zbog slabog zdravlja nije bio još sposoban da primi komandu nad brigadom, pa je vraćen u bolnicu u Crikvenicu. I dalje je dužnost komandanta 12. brigade vršio kapetan Đorđe Nikitović. Iz Štaba brigade je tih dana otišao na školovanje kapetan Božidar Drezga, pomoćnik komesara brigade, a zamijenio ga je kapetan Vlado Despot. Na dužnost obavještajnog oficira 12. brigade je od 12. travnja 1945. postavljen Luka Vučković. Poručnik Nikola Regović, do tada šef Političko-prosvjetnog odsjeka 12. brigade postavljen je 17. travnja 1945. na dužnost oficira OZN-a, a na njegovo mjesto došao je poručnik Jure Krstinić. Za komesara 3. bataljona, umjesto Miće Perovića postavljen je 20. travnja Marko Dragičević. Na dužnost zamjenika političkog komesara 3. bataljona 21. travnja došao je Ivo Matković. Poslije pogibije poručnika Vlade Lisičića u Sušaku 21. travnja na njegovo mjesto postavljen je Ivo Verović.

Tih dana je u Stab 26. divizije za vršioca dužnosti komesara divizije sa školovanja iz Beograda došao major Fabijan Trgo, dotadašnji komesar 12. brigade, jer je Stab divizije sve od Lapca, krajem ožujka 1945. bio bez komesara divizije.

Od Sušaka do Klane

Dok je 12. brigada u sastavu 19. divizije vodila trodnevne borbe na prostoriji Skrljevo—Bakar—Sušak i ta mjesta oslobodila samostalno ih u zajednici sa 5. dalmatinskom brigadom (Sušak), desno na frontu prema Grobničkom polju, Jelenju i Klani vodile su žestoke borbe ostale brigade 19. dalmatinske, 13. primorsko-goranske i 43. istarske divizije. Onog dana, 21. travnja, kada je oslobođen Sušak, jedinice 13. divizije ušle su u Klanu, ali se nisu dugo zadržale, jer ih je neprijatelj snažnim protunapadom odbacio istočno od Klane.

U rejonu Klane komandant njemačkog 97. armijskog Korpusa general planinskih jedinica Ludviger Kibler angažirao je svoju svježu 188. brdsku diviziju, koja je u svom sastavu imala četiri brdsko-lovački puka: 901, 902, 903 i 904. i 1088 artiljerijski puk, oko 15.000 vojnika. Ta njemačka divizija došla je s prostorije Trst—Pazin u razdoblju od 16. do 19. travnja i razvila se na frontu prema 4. armiji od Gomanjca do Marčelia. Kibler je tom divizijom namjeravao udariti po 4. armiji iz pravca Klane prema Jelenju i zabaciti se iza fronta na Rečini u pozadinu 4. armije kod Grobničkog polja i Bakra, što je bilo u skladu s naredjenjem koje je dobio od komandanta Grupe armije »E«, general-pukovnika Aleksandra Lera, jer je od 25. travnja njemački 97. korpus izvučen iz sastava njemačke Grupe armija »C«, koja je držala front u Italiji prema anglo-američkim snagama na liniji Bolonje. Zadatak 97. korpusa je bio da po svaku cijenu održi Rijeku i spriječi prodor jugoslavenske 4. armije u Istru i Trst. Taj zadatak imao je političku pozadinu, jer se ubacivanjem 97. korpusa namjeravalo zaustaviti 4. armiju, pa je tako anglo-amerikancima ostavljen otvoren put u Slovensko primorje i Istru, s namjerom da se stvori sukob između zapadnih saveznika i jedinica Jugoslavenske armije.

Na Rečini, od Marčelja do Rijeke i Opatije nalazila se glavnina njemačke 237. divizije, borbena grupa »Rajndl« i borbena grupa »Rijeka«, oko 17 bataljona i 15 baterija raznih kalibara sa oko 12.500 vojnika.

U rejonu Klane nalazio se njemački 901 i 902. brdsko-lovački puk, južnije od Klane bio je 902. puk, a sjeverno kod Gomanjca nalazio se 904. brdsko-lovački puk ih ukupno 12.500 vojnika raspoređenih u 15 bataljona i tri baterije topova. Ovi pukovi su bili sastavljeni od vojnika najmlađih godišta, većinom rođenih 1926. i 1927. godine, sve Hitlerovi nacistički fanatici. Ta 188. divizija najprije je bila nastavnog karaktera, ah je u prvoj polovici travnja 1945. godine preformirana u operativnu brdsku jedinicu, najpogodniju za dejstvo na prostoriji između Snježnika

i mora, tj. u uvjetima kakvi su vladali kod Klane. Divizijom je komandirao general-lajtnant Neslim. Njegov štab se nalazio blizu fronta, zapadno od Klane, a Štab 97. korpusa generala Kiblera bio je u Podgradu, također blizu fronta.

Njemačka obrana bila je postavljena na tzv. Ingrid liniji, od Klane do Rijeke, a ondje se nalazio glavni obrambeni pojas neprijatelja. On je od Rijeke išao desnom obalom Rečine i duž stare jugoslavensko-talijanske granice istočno od Klane prema Gomanjcu. Na toj liniji nalazila su se utvrđenja građena u vrijeme između dva svjetska rata, sve armirano-betonski bunker, rovovi i saobraćajnice s nizom dobrih skloništa i uskih planinskih puteva, koji su išli iz njemačke pozadine pravo na front pred jedinice 4. armije. Svi značajniji Visovi su bili posebno utvrđeni s izgrađenim osmatračnicama i komandnim mjestima. Karakteristike zemljišta bile su tipične za istarski krš, sa niskim i srednjim raslinjem, bez većih naseljenih mjesta, sa slabim komunikacijama koje iz pozadine 4. armije idu prema frontu. Sve to nije omogućavalo izvođenje širih manevara niti upotrebu tenkova ni artiljerije, jer su ciljevi bili prikriiveni.

Meteorološki uvjeti su bili različiti. Bio je kraj travnja, kada padaju kiše, ima magle, a moguća je i susnežica. Takva je bila situacija kod Klane, dok je bliže Rijeci bilo Više sunčanih dana.

Izbijanjem pred glavni pojas neprijateljske obrane od Snježnika do mora, Štab 4. armije je 19. travnja izvjestio Generalštab JA o situaciji na frontu i dostavio plan budućeg razvijanja ofenzive, prema kojemu se 20. divizija trebala pojaviti u rejonu Čabar—Prezid i osigurati desni bok Armije. Snagama 11. korpusa — 13. i 43. divizije trebalo je izbiti kod Klane, a zatim da se 43. divizija po brigadama prebaci u Istru, u njemačku pozadinu; 19. divizija da što prije otvori front na Rečini i izađe u njemačku pozadinu, dok se 9. divizija nalazila pred izvršenjem desanta na Cres i Lošinj, a 26. divizija se prikupljala u armijskoj rezervi u rejonu Potkilavac—Borje u gotovosti za dejstvo preko Klane.

Sutradan, 20. travnja, Generalštab je naredio Štabu 4. armije da ubrza nadiranje prema Trstu, stavio mu pod komandu 29. hercegovačku diviziju, koja je upućena iz Sarajeva preko Bihaća prema Postojni i obavijestio ga da je 9. slovenački korpus na prostoriji Trnovski Gozd usmjerio dejstva prema Trstu, te da 4. armija treba da uputi »lake dijelove u rajon Trsta da bi oni mogli svakog trenutka upasti u grad«. Već 21. travnja Vrhovni komandant maršal Josip Broz Tito je odobrio plan operacija 4. armije od 19. travnja, ali je napomenuo da je za brzo oslobođenje Trsta neophodno potrebno ovladati Ilirskom Bisticom, a to je značilo da njemačku riječku grupaciju kod Klane treba obuhvatiti sa sjevera i zauzimanjem Ilirske Bistrice i Sent Petra (sada Pivke) izvršiti obuhvatni manevar i brzo prodirati prema Trstu.

Na osnovu upozorenja maršala Tita, Štab 4. armije je 22. travnja ojačao krila Armije: 20. diviziju, s tenkovima je uputio od Prezida, preko Mašuna za Knežak, a 9. diviziju je angažirao u desantu na istočnu obalu Istre, južno od Opatije, kako bi produžila dejstvo preko Učke i od juga

obuhvatila njemački 97. armijski korpus, dok je Kvarnerski odred mornaričke pješadije, koji se iskrcava sa 9. divizijom, uputio prema Puli.

Centralna operativna grupacija 4. armije — 13, 19, 26. i 43. divizije — trebala je produžiti napad, slomiti njemačku obranu od Snježnika do Rijeke i otvoriti put za nastupanje preko Klane i Podgrada za Trst. Na desnom krilu bila je 13. primorsko-goranska divizija, koja je trebala prodirati pravcem Gomanjce—Zabiče—Ilirska Bistrica radi oslobodenja Ilirske Bistrice. U centru je trebalo uvesti u borbu 26. diviziju iz armijske rezerve, koja bi u sadejstvu sa 13. divizijom oslobodila Klanu i nastavila nadiranje pravcem Klana—Lipa—Sapjane—Podgrad radi ovladavanja tim prostorom. Jedinice 19. divizije trebale su dejstvovati glavninom južno od Klane prema Kastvu i Rijeci, dok se 43. istarska divizija bez teškog naoružanja trebala uputiti kroz raspored neprijatelja u Istru i dejstvovati u pravcu Trsta.

Ova odluka Štaba 4. armije u svim detaljima se nije mogla odmah sprovesti u život, jer 20. divizija još nije bila stigla do Prezida, a 9. divizija nije još dobila dovoljan broj desantnih sredstava. Zbog toga se obuhvat neprijatelja na riječkom frontu nije mogao odmah realizirati. Stab 4. armije vjerovao je da postoji mogućnost, da se angažiranjem 26. udarne divizije probije njemački front kod Klane. Radi toga je 26. divizija 21. travnja predvečer dobila naređenje da se 22. travnja prebaci u rejon Škrljeva, gdje je dovedena i 11. dalmatinska brigada sa Krka.

Budući da je 13. divizija 21. travnja bila zauzela Klanu, koju je ubrzo i izgubila, Stab 4. armije donio je 22. travnja odluku, da na otsjeku fronta 13. divizije uvede u borbu 26. diviziju iz drugog ešalona Armije i da s njom zauzme Klanu i produži daljnje nadiranje prema Podgradu. S obzirom na to da se 26. divizija već prikupljala na prostorija Potkilavac—Čavle—Škrljevo u toku 22. travnja, ona se pripremala da preuzme dio položaja prema Klani koje je držala 13. primorsko-goranska divizija.

Zadatak što ga je od Štaba 4. armije dobila 26. dalmatinska divizija, sastojao se u tome da se dobijenim pojačanjima, a to su bili, tenkovski bataljon 1. tenkovske brigade i 3. brdski motorizirani divizion, probije njemačke utvrđene položaje, oslobodi Klanu i izbije u pozadinu riječkog fronta, u rejon Rupe — Lipa i time presječe neprijateljske komunikacije što vode iz Rijeke prema Ilirskoj Bistrici i Postojni i od Rijeke prema Podgradu i Trstu.

Tako su jedinice 26. divizije dohile težak i odgovoran zadatak. Njegova težina bila je u tome, što se u širem rejonu Klane nalazila kompletna, svježa, do tada uopće u borbi neangažirana njemačka 188. brdsko-lovačka divizija sa četiri brdskeno-lovačka i jednim artiljerijskim pukom, ukupne jačine od oko 15.000 vojnika, i što je ona organizirala odsudnu obranu na planinskim, krševitim i dobro utvrđenim graničnim položajima, koja su u toku rata još i ojačavana. Topografski sastav zemljišta pružao je neprijatelju povoljne uvjete za organiziranje obrane, dok je 26. diviziji otežavao podilaženje i napad. Upotreba tenkova u napadnoj zoni 26. divizije do rejonu Klane bila je veoma ograničena izvan komunikacija gotovo nemoguće. Velika ispresijecanost i pokrivenost zemljišta

otežavale su podršku napada jedinica 26. divizije, a njemačkoj vojsci je to išlo u prilog, jer je olakšavalo prikrivanje. Velika odgovornost jedinica 26. divizije bila je uvjetovana činjenicom, da je od izvršenja zadatka zavisilo da li će se brzo probiti snagama armije prema Trstu. Jer, osvajanjem rejon Klana—Rupe—Lipa potpuno se zatvarao obruč oko njemačkog 97. armijskog korpusa i otvarane mogućnosti za upad jedinica 4. armije u Slovensko primorje i Istru.

Kako je Stab 4. armije visoko cijenio borbene kvalitete 26. divizije i njenu udarnu napadnu sposobnost, dodijelio joj je baš taj zadatak, najvažniji u početnoj fazi riječko-tršćanske operacije. I neprijatelj je, prema svim podacima iz njemačke dokumentacije, respektirao jedinice 26. divizije. Glavnokomandujući njemačkih snaga na Balkanu, njemački general-pukovnik Aleksandar Ler, čiji se 97. korpus nalazio na riječkom frontu, prilikom saslušanja je izjavio da je »26. divizija bila najkvalitetnija divizija protivnika«.

Na osnovu armijskog naređenja, Stab 26. divizije u zapovijedi koju je 23. travnja izdao komandant divizije, general-major Božo Božović, najprije utvrđuje »da neprijatelj namjerava učvrstiti obranu ovog dijela fronta, jer je uočio strategijsku važnost toga pravca. Zauzećem Klane bit će najozbiljnije ugrožen čitav sektor Rijeka—Kastav i time oslabljen jako utvrđeni sistem na bivšoj talijanskoj granici«. ¹¹⁸ Pošto je iznio zadatak 26. divizije Božović je tada naredio da se obrazuje desna kolona od 3. prekomorske brigade, koja ima zadatak da ovlada položajima sjeverno i sjeveroistočno od Klane, a potom da napadne neprijatelja u Klani u cilju uništenja. Lijevu kolonu je činila 1. dalmatinska proleterska brigada, koja je dobila zadatak da zauzme neprijateljske položaje kod Klane i izbije na raskrnicu puteva Klana—Breša—Kastav i presiječe raskrsnice komunikacija kod Lipe i likvidira neprijatelja u sv. Roku i Klani.

U divizijskoj rezervi bila je 12. dalmatinska NOU brigada, koja se trebala do 08,00 sati 24. travnja prikupiti na prostoriji Borji—Dvori. Tamo je trebala stići i 11. dalmatinska brigada također u divizijskoj rezervi.

Početak napada 1. dalmatinske i 3. prekomorske brigade predviđen je za 24. travnja u 06,00 sati, a do tada je trebalo smijeniti jedinice 13. divizije i zauzeti položaje za napad. Operativni dio Štaba divizije bio je u selu Dvori. ¹¹⁹

23. travnja

Na osnovu divizijske zapovijedi 12. brigada izvršila je pokret iz sela Skrljeva u selo Čavle, a zatim u Grobničko polje. Međutim, kada je brigada izbila u rejon Grobničkog polja došla je pod vidilicu njemačkih položaja na desnoj obali Rečine, pa su postojale mogućnosti da bude artiljerijom tučena i stoga se morala brzo prebaciti preko Grobničkog polja sa sjeverne strane sela Podhum i kose Hum (kota 395) i krenuti u selo Podkilavac, potpuno napustivši prostoriju Grobničkog polja i ravničarsko zemljište. Od sela Podkilavac prema selima Borji i Dvori zemlji-

šte se naglo penje za više od 200 metara. Od sela Podkilavac do sela Borji i Dvori vodi dobar seoski put bez čvrste podloge, planinski. Ustvari, sela Borji i Dvori imaju samo par kuća, pa nema mogućnosti za smještaj kao što je to bilo ranije u Hrvatskom primorju. Borci brigade našli su se u šumi, kršu, planini, pod vedrim nebom. Takva će ih situacija pratiti sve do kraja rata.

Stigavši u rejon Borji—Dvori, 12. brigada ostala je u divizijskoj rezervi, dok su 1. dalmatinska i 3. prekomorska brigada otišle na front da smijene dijelove 13. divizije i da se pripreme za napad.

Krvava Klana

Jedinice 12. brigade nalaze se 24. travnja na prostoriji Dvori—Borji u divizijskoj rezervi zajedno sa 11. dalmatinskom brigadom. Ostale brigade 26. divizije — 1. dalmatinska i 3. prekomorska — noću 23/24. travnja smijenile su na položaju prema Klani brigade 13. primorsko-goranske divizije i krenule ujutro u napad. Napad 1. dalmatinske i 3. prekomorske brigade nije imao rezultata, jer je izveden slabim snagama — pet. je bataljona bilo u borbi, a tri u brigadnim rezervama — i što su naišle na glavne snage 188. njemačke divizije, te što se zbog krševitog i šumovitog zemljišta nisu mogli angažirati tenkovi. Tako su dva bataljona 1. dalmatinske napadala na kompletan njemački 903. puk 188. divizije i dijelove 3. bataljona njemačkog 15. SS policijskog puka. Nijemci su prešli u protunapad koji je trajao sve do navečer, ali sa slabim uspjehom.

Takva situacija na bojištu utjecala je na to da se u poslijepodnevним satima 24. travnja Stab 26. divizije odlučio da u borbu uvede svoju rezervu — 12. dalmatinsku NOU brigadu, koja je trebala krenuti sa prostorije Dvori—Borje i smijeniti 3. prekomorsku brigadu, a ova je trebala da se prikupi radi upućivanja u Istru, dok je u divizijskoj rezervi zadržana 11. udarna brigada.

Smjena je izvršena potkraj dana. Prema narednju Štaba 12. brigade, 1. bataljon je smijenio dijelove 3. prekomorske brigade, koji su se nalazili prema koti 689, a 4. bataljon smijenio je dijelove iste brigade koji su bili prema koti 760 Suho. U brigadnoj rezervi zadržali su 2. i 3. bataljon.¹²⁰

Ispred 12. brigade i dijelova 3. prekomorske nalazili su se dijelovi dva njemačka puka — 901. i 902. brdsko-lovačkog. Oni su držali kotu 760 Suho, kotu 689, Široki rt — sve vrlo jake položaje istočno od Klane.

Pošto će se narednih dana ovdje voditi žestoke borbe i to na malom prostoru istočno od Klane, za razliku od ranijih borbi koje je brigada vodila na širim prostorijama, potrebno je vidjeti kakav je bio bojišni teritorij.

Rejon kote 760 Suho i kote 689 je pošumljen sa kraškim karakteristikama, bez ceste. Kota 760 Suho strši istočno od Klane i dominira

okolnim zemljištem. Kota 689 je nešto niža i čini cjelinu s područjem Suho. U odnosu na front, proteže se točno po liniji borbenog napada prema Klani. Prema tome, kote 760 Suho i kote 689 čine okosnicu njemačke obrane istočno od Klane. One su od mjesta Klana udaljene samo 2—3 km, ali se još između Klane i ove dvije kote nalazi poprečni greben Široki rt, pogodan za organizaciju posljednjih položaja obrane Klane s istoka. Na ovakvom uskom bojištu nema uvjeta za manevar snaga, pa je 12. brigada, *mogla* samo direktnim probojem njemačke obrane upasti u rejon Klane. Mjesto Klana nalazi se u središnjem položaju spleta komunikacija, što od Rijeke i Opatije vode prema rejonu Rupe—Sapjane i zatim za Trst ili Ilirsku Bisticu i Ljubljanu. Iz mjesta Klana jedna cesta ide na sjeveroistok za Gomanjce i zatim za Zabiče i Ilirsku Bisticu. Druga cesta vijuga na sjeverozapad prema selima Lipe, Rupe, Sapjane i Ilirskoj Bistrici ali Podgradu i Trstu. Od Klane prema jugu ide se za selo Marčelji, a zatim ili za Rijeku ili za Opatiju. Prema tome, Klana čini splet komunikacija od vitalnog interesa za njemački 97. armijski korpus. Zato je komandant 97. korpusa, general Kibler u rejonu Klane smjestio svoju najbolju 188. brdsko-lovačku diviziju i dao joj (izričiti zadatak da očuva Klanu i da osloncem na Klanu vrši protuudar prema Grobničkom polju i Bakru.

S druge strane, takva operativna vrijednost rejona Klana je utjecala na to da je tamo komandant 4. armije, general-major Petar Drapšin uputio najjače svoje snage i da je 26. diviziji naredao da zauzme Klanu. *što* ona nije mogla izvršiti, jer su u Štabu 4. armije mislili da se kod Klane ne nalaze tako jake njemačke snage.

Noću 24/25. travnja u Štabu 4. armije donesena je odluka, da se 13. 26. i 19. divizija još jače angažiraju na riječkom frontu i da se ojačaju krilni napadi. Radi toga je od 26. divizije odvojio 11. dalmatinsku brigadu i poslao je u sastav 20. divizije, koja treba da izvede manevre preko Mašuna prema Trstu. Tako je 26. divizija sada ostala samo sa tri brigade — 1. i 12. dalmatinskom i 3. prekomorskom brigadom, a zadatak joj je ostao isti — da probije neprijateljski front kod Klane.

U takvoj situaciji počinje napad 12. dalmatinske brigade na sektoru Klane, koji će trajati od 25. do 30. travnja 1945. godine.

25. travnja

Prvi dan borbi 12. brigade kod Klane.

Ujutru, poslije artiljerijske vatre 1. i 4. bataljon pošli su u napad. Na lijevom krilu prema koti 689 napadao je 1. bataljon, dok je 4. bataljon napadao na kotu 760 Suho. Desno od 4. bataljona išla je 3. prekomorska brigada s namjerom da se provuče kroz neprijateljski borbeni raspored, da pređe cestu Klana—Gomanjce i da upadne u Istru. Prekomorci su kod kote 620 stigli na cestu Klana—Gomanjci, ali dalje u početku nisu mogli, jer se desno "od njih povukla 3. brigada 13. divizije.

Napad 1. i 4. bataljona na kote 689 i 760 nije uspio. Zato je napad obnovljen, pa je 1. bataljon potisnuo Nijemce sa kote 689, koju je i

zauzeo, ali 4. bataljon ni tada nije uspio. Desno je 3. prekomorska brigada zauzela kotu 785 Plešišće i tako izbila na sjeverni dio rejona Suho. U napad se tada ubacuje 3. bataljon 12. brigade na spoju između 4. bataljona i 3. prekomorske brigade, na desnom krilu, sa zadatkom da zauzme kotu 727, koja se nalaa južno, ali nad samom cestom što od Klane vodi za Gomanjce. Tako se sada sjeverno od ceste našla 3. prekomorska, a južno 12. dalmatinska brigada.

Već je poslije podne 25. travnja. Napadi i protunapadS se smjenjuju. Naše jedinice u bliskoj barbi, s ručnim bombama osvajaju metar po metar zemljišta. Tek oko 17,00 sati 4. bataljon uspijeva zauzeti pola viša Suho, a 1. bataljon se približio njemačkom položaju Široki rt. Borba se produžava nesmanjenom žestinom. Prvi bataljon 12. brigade je oko 18,00 na juriš zauzeo njemačke položaje na Širokom rtu. Neprijatelj se očajnički branio i zadržao se uz same osvojene položaje pripremajući nove protunapade. Treći bataljon se približio koti 727 i povezao se sa 3. prekomorskom brigadom, koju je neprijatelj oko 19,30 sati odbacio iz rejona Plešišće preko ceste Klana—Gomanjce kod kote 620, čime je postalo osjetljivo desno krilo i bok 3. i 4. bataljona 12. brigade, koji su bili orijentirani na kotu 727. i 760.

Noću 25/26. travnja nastavljaju se žestoke borbe, ah nema terenskih promjena.

Ijevo od 1. bataljona 12. brigade napadala je 1. dalmatinska brigada prema koti 672, koja se nalazi iznad sela Studena, oko 4 km južno od Klane, i prema koti 611, koja se nalazi iznad izvara rijeke Rečine.

Na frontu 12. brigade u toku 25. travnja najveće uspjehe postigao je 1. bataljon, koji je u poslijepodnevnom satima najprije zauzeo njemačke položaje na koti 689, a odmah zatim i položaje na Širokom rtu, približivši se tako Klani na svega 1,5 kilometar. Ali dalje nije mogao, jer se ondje koncentrirao njemački 901. puk. Vjerojatno bi uspjesi bih veći da je odmah iza 1. bataljona preko Širokog rta u borbu uveden i 2. bataljon iz brigadne rezerve. Međutim, budući da je neprijatelj bio vrlo aktivan i stalno napadao, to je sigurno utjecalo na to da se noću 25/26. travnja očuvaju dostignuti položaji.

U toku prvog dana napada na Klanu 12. brigada je imala 10 poginulih i 44 ranjena. Najveće je gubitke imao 1. bataljon 7 poginulih i 30 ranjenih, što je i razumljivo jer je on čitavog dana bio u vrtlogu oštrih sudara i postigao je najveće borbene ulspjehe.

Bitna karakteristika borbenih dejstava 25. travnja sastoji se u tome što je napad 1. i 12. dalmatinske i 3. prekomorske brigade potpuno paralizirao namjere komandanta njemačke 188. divizije da se probije kroz borbeni raspored 4. armije od Klane prema Grobničkom polju. Tri njemačka puka — 901, 902. i 903. bila su prisiljena da se brane čitavog 25. travnja. Tako je snažnim napadima 26. divizija zadržala inicijativu u svojim rukama i 188. njemačkoj diviziji nametnula obrambene borbe, što je odudaralo od njenih zadataka.

26. travnja

Drugi dan borbi 12. brigade kod Klane.

U toku noći neprijatelj je pojačao svoje redove, izvršio pregrupaciju snaga i u saunu zoru 26. travnja prešao u snažan protunapad.

Jedinice 12. brigade su u istom rasporedu: desno je 3, u centru 4. i lijevo 1. bataljon, dok se 2. bataljon i dalje nalazi u brigadnoj rezervi.

Prema borbenom izvještaju Štaba 12. brigade, tog dana brigada je odbila njemački napadi tada sama krenula u napad. U torn napadu su 3. i 4. bataljon snažno pritisli neprijatelja pa je 3. bataljon zauzeo kotu 727 iznad ceste kod Matrušće, ali 4. bataljon nije zauzeo rejon Suho. Oko 09,00 sati neprijatelj je ponovno krenuo u napad i uspio je odbaciti 3. prekomorsku brigadu na desnom krilu od našeg 3. bataljona u rejonu Plešišće kote 785, sve do kote 620 na cesti što od Klane vodi u Gomanjce. Odmah zatim neprijatelj je potisnuo i desno krilo 12. brigade s istočnih padina Suhog na kotu 822, koja se nalazi na oko kilometar istočno od Suhog.

Događaji na desnom krilu 12. brigade i povlačenje iz rejona Suho prema koti 822 negativno su utjecali na borbeni raspored 1. bataljona, koji se nalazio na Širokom rtu. Bataljon se našao pod udarom snažne bočne vatre neprijatelja sa Suhog, pa se oko 10,00 sati i 1. bataljon morao povući na kotu 689. Time je neprijatelj uspio povratiti sve položaje koje je prethodnog dana izgubio. Naročito je teško pao gubitak Širokog rta što dominira nad Klanom.

Oko 14,00 sati svi bataljoni 12. brigade — 1, 3. i 4. ponovno su pošli u napad koji je trajao do 16,00 sati, ah bez rezultata. Bio je to ustvari žestoki sudar strana u mjestu.

Jedinice 12. brigade tokom 26. travnja nisu uspjele probiti njemačke položaje, već su se morale povući za Suho i Široki rt, jer su ispred sebe imale jake njemačke snage, čitav njemački 901. puk. Tog dana, dok je neprijatelja podržavala snažna artiljerija, jedinice 26. divizije su imale podršku od samo dvije baterije 3. brdskog divizionu, jar su jedna baterija i bataljon 11. brigade upućeni u sastav 20. divizije za manevar preko Mašuna u pravcu Trsta. U svojim sjećanjima tadašnji komandant 12. brigade, kapetan Đorđe Nikitović, sada pukovnik JNA u mirovini kaže, da ga je komandant 26. divizije, general-major Božo Božović, zato što nije probio njemačku obranu kritizirao ovim riječima: »Sramota, pred vama se nalazi samo jedan njemački bataljon i vi ga ne možete potisnuti!«¹²¹ Kasnije se saznalo da su se tu nalazila tri njemačka bataljona, čitav 901. njemački planinski puk, sastavljen od mladića rođenih 1926. i 1927. godine. Vjerojatno ni Stab divizije nije znao pravu situaciju o rasporedu njemačkih snaga ispred fronta 12. brigade.

Borbe oko kote Suho ostavile su dubok pečat u sjećanjima boraca i rukovodilaca 4. bataljona, koji se dva dana okretao oko tog planinskog visa ispred Klane. Komesar 2. čete 4. bataljona u bataljonskom listu »Kroz borbu«, broj 12—13, govori o tim borbama i iznosi sjećanje na hrabrog mitraljesca iz svoje čete:

»Borba se vodi na koti Suho. Naši borci jurišaju, ali se Švabe ogorčeno brane. I sam teren ide im u prilog. Jake su strmine i gusta šuma. Već se juriša po šesti put, a iza svakoga našega juriša slijedi njihov kontrajuriš. Najednom u tom jurišu čuje se nečiji glas: Božiću, eno ga, baca bombe. Obori ga. Čuvši taj poziv mitraljezac skokne i uhvati Švabu za ruku. Ovaj se trgne i opali na našeg hlabrog mitraljesca koji, tako dade svoj život za slobodu«. ¹²² Bio je to mitraljezac Ante Božić, rođen 1920. godine u Bistrivici kod Trogira. Došao je u 12. brigadu kada se nalazila u Kaštelima u listopadu 1944. godine. Poginuo je na brdu Suho kod Klane kao borac 2. čete 4. bataljona.

U borbama za Suho naročito se istakla 3. četa 4. bataljona pod komandom potporučnika Dinka Curina, o čemu on kazuje: »Dobio sam naređenje od Štaba bataljona, od komandanta Ive Gurduičića, da kotu Suho pošto-poto treba zauzeti. Naređenje izvršenje. Polazim sa četom na juriš. Prvi, drugi, treći juriš. Gubim borce, opada moral. Četvrti juriš. Ništa. Već sam izgubio petnaest boraca. U petom jurišu borci se osokolili, viču da neprijatelja na koti treba uništiti. Ginu novi borci. Ni koraka naprijed. Nijemci se grčevito brane. Morali smo se povući, da bi spasili ostali dio ionako oslabljene čete. Komandant bataljona složio se sa našim postupkom. Vidio je da se Suho zauzeti ne može.. ¹²³

Tokom 26. travnja 12. brigada je imala 5 mrtvih i 15 ranjenih. Najveće gubitke je pretrpio 4. bataljon — 3 poginula i 12 ranjenih.

Noću 26/27. travnja njemačka 188. divizija je poduzimala više lokalnih napada s ciljem da odbaci jedlinice 26. divizije, ali bez uspjeha.

27. travnja

Treći dan borbi 12. brigade kod Klane.

Štab njemačke 188. divizije izdao je zapovijed pukovima, da ponovno pređu u napad i da probiju obranu 26. divizije. I Štab 26. divizije naredio je brigadama da odmah ujutru pređu u napad i vrate izgubljene položaje i prodru u Klanu.

I dalje je na desnom krilu 3. prekomorska, u centru 12, a na lijevom krilu 1. dalmatinska brigada. U divizijskoj rezervi ostao je samo jedan bataljon 11. brigade, a ona se kamionima prebacila u sastav 20. divizije za prodor prema Trstu od Iliriske Bistrice.

U zoru 27. travnja 1, 3. i 4. bataljon 12. brigade prelaze u napad. Do 07,00 sati na desnom krilu je 3. prekomorska brigada ponovno prešla preko ceste Klana—Gomanjce i izbila na vis Plešiče. Napad 3. i 4. bataljona sa kote 822 na kotu 760 Suho nije uspio. Prvi bataljon čvrsto je držao položaje na koti 689.

Napade naših jedinica ometalo je ružno vrijeme: kiša, susnježica i magla. Neprijatelj je, koristeći loše meteorološke uvjete, snagama od tri puka: 901, 902. i 903. i 3. bataljonom 1-5. SS-policijskog puka oko 12,00 sati prešao u protunapad i potisnuo 1. dalmatinsku na našem lijevom krilu i ugrozio položaje 1. bataljona 12. brigade, odbacio ga i zauzeo kotu 689. Poslije podne 12. brigada sa 3. i 4. bataljonom kreće u protunapad na neprijatelja u rejonu Suho, kota 760. Ali, bez uspjeha. Novi napad na

njemačke položaje na koti 689 izvršen je pod zaštitom koncentracijske vatre svih minobacača brigade. Napad je izvodio 1. bataljon. Nijemci su izbačeni sa kote 689 i ona je zadržana. To je bio novi izvanredno značajan uspjeh 1. bataljona tog dana.

Tada je Stab 12. brigade donio odluku, da se sa desnog krila iz borbe izvuče 3. bataljon i ubaci na mjesto spoja između 1. bataljona i 1. dalmatinske brigade. Četvrti bataljon izvučen je u brigadnu rezervu. Položaje 3. i 4. bataljona primila je 3. prekomorska brigada.

Krajem dana 27. travnja 12. brigada bila je ovako raspoređena: 2. i 4. bataljon nalazili su se u brigadnoj rezervi, dok je 1. bataljon bio na položajima i čvrsto držao kotu 689. Lijevo od njega nalazio se 3. bataljon koji je držao vezu sa 1. dalmatinskom brigadom.

Tokom cijelog 27. travnja 12. brigada se intenzivno borila, vršeni su juriši i kontrajuriši, vodila se borba za svaku stopu zemlje, najviše prsa u prsa i to u vrlo teškim meteorološkim uvjetima. I u takvim borbama jedinice 12. brigade pokazale su punu sposobnost.

Toga dana 12. brigada je imala 8 poginulih i 40 ranjenih. Najveće gubitke je imao 4. bataljon — 4 mrtva i 19 ranjenih.

28. travnja

Jedinice 12. brigade vode borbe uzastopno četvrti dan. Nema smjene. Brigada je na borbenom položaju. Oko kote 689 nalazi se 1. i 3. bataljon, dok su 2. i 4. u rezervi.

Vremenski uvjeti su i dalje loši — padaju kiša i snijeg, magla je sve pokrila. Teško je i kretanje a osmatranje.

I za 28. travnja Stab njemačke 188. divizije izdao je zapovijed pukovima za proboj fronta 26. divizije kod Klane, a Stab 26. divizije naredio je jedinicama da vrate izgubljene položaje i da stalno napadaju neprijatelja.

Koristeći loše vremenske uvjete a karakteristike zemljišta, neprijatelj je tokom dana i noći između naših jedinica ubacio više grupa! u cilju da napadnu naše jedinice s leđa i iz pozadine. Ali, sve te grupe bile su otkrivene i uništavane.

Pred frontom 12. brigade prije podne bilo je manje-više relativno mirno. Vođene su samo manje borbe. Na frontu se već osjeća obostrani zamor. Svježije snage ne pristižu ni jednoj ni drugoj strani. Ustvari, to je tipična »borba u mjestu«.

Na lijevom krilu 1. dalmatinska brigada smogla je snage i oko 13 00 sati izvršila juriš na kotu 609 i zauzela je, a na večer oko 19,00 sati osvojila je i kotu 601 kod sela Studena.

U bojnoj relaciji Štaba 12. brigade za 28. trvanja se kaže: »Brigada na položaju vršila je stalni pritisak na neprijatelja. Naročitih momenata nije bilo. Za čitavo vrijeme držanja položaja padala je velika kiša i bila gusta magla«. ¹²⁴

Stab 26. divizije javio je Stabu 12. brigade, da je tokom dana 11. dalmatinska brigada na putu za Trst oslobodila Ilirisku Bisticu, dok ostale brigade 20. divizije nastupaju prema Trstu. To je bila radosna

i vijest od velikog značenja. Jer, dok je 26. divizija sa 13 i 19. divizijom krvavila na riječkom frontu i čvrsto na sebe vezala 188 i 237. njemačku diviziju, bolje rečeno čitav njemački 97. armijski korpus, operativna grupacija manevra 4. armije, koju je činila 20. divizija ojačana 11. dalmatinskom brigadom 26. divizije, tenkovima i artiljerijom upala je u slobodni operativni prostor preko Mašuna, oslobodila Ilirsku Bisticu i krenula prema Trstu što je ustvari bio osnovni cilj ofenzive 4. armije.

Pred frontom 26. divizije neprijatelj se, bez obzira na situaciju kod Ilirske Bistrice, i dalje uporno brani izvodeći česte protunapade, jače angažirajući naše snage s namjerom da ih što duže zadrži na riječkom frontu. To je išlo u prilog 4. armiji. Naime, Nijemci nisu više imali što očekivati od drugog svjetskog rata, jer se Crvena armija toga dana našla u predgrađu Berlina, a anglo-američke snage su u Italiji probile njemačke položaje i nastupale prema Lombardijskoj nizini. Jedinice 4. armije trebale su brzo izbiti u Trst i onda na Soču, prije nego što tamo stignu savezničke divizije.

S obzirom na to da je 12. brigada vodila borbe oko kote 689. nastojeći da osloncem na nju produži dejstva ka Širokeom rtu, u čemu nije uspjela, ona je ipak imala osjetnih gubitaka i tog dana: 4 poginula i 18 ranjenih. Sva četiri poginula su iz 1. bataljona, a najviše je ranjenih iz 3. bataljona — devet.

29. travnja

Peti dan borbi jedinica 12. brigade kod Klane.

Cim je noću 28/29. travnja Štab 26. divizije dobio obavijest od 11. dalmatinske brigade, da je oslobođena Ilirska Bistrica i da ju je smijenila 3. brigada 13. divizije a ona da kreće prema Trstu, i pošto je Štab 13. divizije nastavio dejstva prema ostsjeku Nova Kračina — Klana, sjeverno od Klane, zaključeno je da se obuhvatnim manevrom sa sjeverne strane može razbiti neprijatelj na položajima sjeverozapadno od Klane, u rejonu sela Lisac, i upasti u Klanu i tako ugroziti cjelokupnu obranu njemačkog 97. korpusa kod Klane i do Rijeke. Zbog toga je odlučeno, da se 29. travnja produži napad svim snagama — 1, 2. i 3. brigadom.

U cilju izvođenja manevra sjeverno od Klane, Štab 26. divizije formirao je jednu borbenu grupu sastavljenu od 4. bataljona 12. brigade i 3. bataljona 11. brigade, koji se nalazio u divizijskoj rezervi. Zadatak te borbene grupe, kojom je komandirao zamjenik komandanta 12. brigade, kapetan Petar Vukasović bio je, da se u rejonu Mlaka pređe cesta Klana—Gomanjce i onda produži preko Plešišća, kota 785, zabaci neprijatelju u pozadinu, sjeverozapadno od Klane, u rejon sela Lisca i da se odatle udari u bok i pozadinu njemačkih snaga sjeverno od Klane. Međutim, na tom putu stajale su neprijateljske snage u rejonu Plešišće, koje je trebalo zaobići, a onda četiri vrlo jaka zemljišna objekta: Kukulj — kota 832, Liščić —• trigonometar 884, Grmada — kota 936 i Pliš — trigonometar 932. Tek poslije osvajanja tih objekata moglo se upasti u selo Lisac koje se nalazi oko 5 km sjeverozapadno od Klane i preko kojega

vodi put u Novu Kračinu i dalje za Jelšane i Ilirsku Bisticu. Moglo se očekivati, da će Nijemci do posljednjeg čovjeka braniti Kukulj, Lišoič, Grmadu i Pliš, jer je od toga zavisila obrana Klane i čitavog riječkog fronta. Prema tome borbena grupa kapetana Petra Vukasovića imala je težak i delikatan zadatak, jer je to bilo klasično ubacivanje vrlo jakih snaga u taktičku dubinu neprijatelja, i to kroz zgusnuti neprijateljski poredak i blizu njegovih rezervi koje su bile kod Klane i koje se, s obzirom na cestu koja od Klane vodi za selo Lisac, mogao brzo pojaviti na Grmadi.

Njemačka 188. divizija sa tri puka — 901, 902. i 903. uporno se branila pred frontom 26. divizije, bez obzira što je za nju situacija u operativnom pogledu bila nepovoljna. Osim toga, Štab njemačke 188. divizije pokušavao je zadržati 26. diviziju što dalje od Klane, jer se njen 904. puk, koji se branio ispred 13. divizije u rejonu Gomanjca, upadom 11. dalmatinske brigade i oslobođenjem Ilirske Bistrice našao u poluokruženju u rejonu Gomanjce—Paka. Da bi se izvukao iz te nepovoljne situacije, njemačkom 904. puku jedino je preostalo da od Gomanjca krene prema Klani, a to je značilo da udari u bok i pozadinu 12. dalmatinske i 3. prekomorske brigade i da ugrozi manevar ubacivanja borbene grupe 26. divizije prema selu Lisac i da je okruži.

U takvoj situaciji razvijaju se borbena dejstva 12. brigade petog dana borbi — 29. travnja.

Dvadeset devetog travnja izjutra sve jedinice 26. divizije nastavljaju borbu. Oko 12,00 sati ponovno je počeo opća napad na čitavom frontu ispred 26. divizije. U borbu je 12. brigada ubacila svoje 2 i 3. bataljon, dok se 1. bataljon našao u rezervi, jer se on puna četiri dana borio i za to vrijeme imao 13 poginulih i 36 ranjenih.

Drugi bataljon je, s osloncem na kotu 689, a gdje se prije nalazio 1. bataljon, u 12,00 sati pošao u napad, podilazeći neprijateljski položaj na Širokom rtu. Za to vrijeme 3. bataljon, koji se lijevim krilom oslanjao na 1. dalmatinsku brigadu, krenuo je iz rejona Ravno prema njemačkim položajima na koti 643. Podilaženje je trajalo sve do 15,00 sati kada su 2. i 3. bataljon izbili na jurišni položaj. Iza toga uslijedio je juriš. Drugi bataljon se oštro rvaao sa neprijateljem u rovovima na Širokom rtu i do 19,00 sati ih je zauzeo. Isto je učinio i 3. bataljon, koji je u istom vremenu zauzeo kotu 643. Tako su u ruke 12. brigade pala dva najznačajnija njemačka položaja istočno od Klane. Neprijatelj se povlači prema Klani, a dijelovi 12. brigade ulaze u Klanu goneći neprijatelja.

Upravo tada je prestala artiljerijska podrška napadu 12. brigade, jer je došlo do smjene artiljerijskih jedinica. Naime, u trenutku kada su se bataljoni 12. brigade približili Klani i već djelomično ušli u to selo, 3. brdski motorizirani artiljerijski divizion, koji je podržavao napad 12. brigade, prema ranijem naređenju otišao je prema Istri da se pridruži 20. (diviziji)- Poslije njega ubrzo je otišao prema Čavlima i 3. tenkovski bataljon napustivši front 26. divizije, jer je morao otići za Trst, gdje su se uveliko razvile borbe oko grada.

Značajan uspjeh tog dana postigla je i 3. prekomorska brigada koja je zauzela Plešišće na desnom krilu 12. brigade, a 1. dalmatinska je osvojila kotu 672 južno od Klane i približila se Klani.

Do 12,30 sati 29. travnja u rajonu Guslara prikupili su se 4. bataljon 12. i 3. bataljon 11. dalmatinske brigade koji su oformili borbenu grupu i krenuli prema cesti Klana—Gomanjce, prikriveno je prešli, došli u rejon Mlaka i odatle krenuli prema Kukulju, Grmadi i Plišu, odnosno prema selu Lisac da ga zauzmu u prepadu. Na položajima Kukulj—Grmada—Pliš nalazio se njemački 1. bataljon 901. puka 188. divizije. Borbena grupa je prikriveno stigla do njemačkih položaja i prešla u napad oko 03,00 sata 30. travnja. Razvila se žestoka borba. Tek upotrebom ručnih bombi neprijatelj je odbačen. Tako su zauzeti Grmada, Kukulj i Pliš, čime je bio ugrožen njemački 902. puk u rejonu Klane. Uspjeh što ga je postigla borbena grupa bio je izvanredno značajan jer su obideni njemački položaji kod Klane sa sjeveroistoka — pa je tako stavljena pod udar cesta Klana—Lisac—Ilirska Bistrica i to je podstaklo ostale jedinice 26. divizije da 30. travnja nastave borbe oko Klane s većim izgledima na uspjeh.

Ocijenivši opasnost koja se pojavila gubitkom Grmade, Kukulja i Pliša, njemački 902. puk iz rejona Klana prelazi u protunapad prema Grmadi, Plišu i Kukulju i uspijeva vratiti izgubljene položaje. Energičnim dejstvom s fronta i udarom njemačkog 904. puka iz pozadine, koji se povlačio iz rejona Paka prema Klani pod pritiskom naše 13. divizije, borbena grupa se našla u okruženju i uz osjetne gubitke uspjela se probiti natrag. Četvrti bataljon 12. brigade imao je 7 mrtvih i isto toliko ranjenih, dok je 3. bataljon 11. brigade imao 30 mrtvih, 19 ranjenih i 7 nestalih. Prema njemačkim podacima, 1. bataljon njemačkog 901. puka je gotovo potpuno razbijen, pa je ušao u sastav 904. puka.

Govoreći o situaciji ove naše grupe, a posebno o spašavanju ranjenika iz okruženja, referent saniteta 4. bataljona u listu »Kroz borbu«, broj 12—13, piše: »Naš IV kao i III bataljon XI brigade dobio je zadatak da zabije klin i da s leđa ugrozi Nijemce kod Klane. Ova dva bataljona uspjela su se uvući noću 29/30. IV njima iza leđa. U toj borbi imali smo nekoliko ranjenih, koje smo u ranu zoru htjeli otpremiti oslobođenim pravcem do brigadnog previjališta. Ali, desilo se nešto nepredviđeno. Ranjenici su naišli na Švabe i tako smo saznali za naš ozbiljan položaj. Bili smo od strane neprijatelja sa svih strana opkoljena. Teren u kojem smo se nalazili i kroz koji smo se imali probiti bio je gotovo neprobojan kroz šume, a okolna brda bila su u rukama neprijatelja. Komandant bataljona (poručnik Ivo Gurdulić, pr. N. A.) izdao je nalog za probijanje. Zapovijed je smjesta izvršena, ali pokušaj nije uspio. Broj ranjenika se povećao, a situacija pogoršala. Pojedini dijelovi bi se lako izvukli, ali treba izvući one koji su prolijevajući svoju krv postali nemoćni. Komandant je htio da pod bilo koju cijenu spasli ranjenike. Ostavio je glavninu bataljona kao zaštitnicu ranjenih, a sa nekoliko manjih grupa udario na više pravaca kako bi omogućio glavnini prodor. Borci uvidjevši da, je situacija postala veoma ozbiljna, čvrsto su odlučili da se probijaju i spase

ranjenike ili da svi izginu. Stvar nije bila laka, ali čelična volja f P^obi-jedila. I probili smo se i spasili ranjenike. Ovaj podvig djelovao je snažno na ranjenike, koji su znali da se samo radi njih ovoliki napoi^l Po-nose .. „¹²⁵

Na kraju dana 29. travnja jedinice 12. brigade imale su slijepci raspored: 2. bataljon bio je na položajima Široki rt, a 3. bataljon >^{na} koti 643, sve u neposrednoj blizini Klane. U brigadnoj rezervi se nalazio 1. bataljon, dok je 4. bataljon otišao u sastav borbene grupe i nalazio se u borbi kod Grmade i Pliša, a onda u okruženju i u probodu iz ok:^{uženJ^a}

Tog dana 12. brigada imala je teške gubitke, jer je sve borbene zadatke izvršavala jurišem i ručnim bombama. Ukupno je poginulo 15, a ranjen je 31 borac i rukovodilac. Najveće gubitke imao je 2. ftataljon u jurišu na Širokom rtu — poginulo je 9, a ranjeno 17 boraca i rukovodilaca.

30. travnja

Šesti, posljednji dan borbi 12. brigade kod Klane.

Štab 26. divizije izdao je naređenje svim brigadama da 30. travnja izjutra produže napad. Namjera mu je bila, da potpuno razbije neprijatelja u rejonu Klane i zatim da produži dejstva prema zapadu.

Treća prekomorska brigada krenula je u napad u pravcu Kukulja (kota 832) i Pliša (trigonometar 932), tamo gdje su noću 29/30. ^{tra}vⁿja i ujutru 30. travnja vođene žestoke borbe između Nijemaca i ^e5?e grupe, koju je vodio kapetan Petar Vukasović. Prva ^{dalmatins}af^{otils}a je dijelom na Zidovje, na raskrscu komunikacija južno od Klane^l P^{re}ma Klani.

Za 30. travnja jedinice 12. brigade dobile su zadatak da ^oI^{la}f^a:ⁱU rajonom Drenovo, kota 695 i zatim da produže napad na kotu ^uu^J-

u borbi su angažirani 2. i 3. bataljon. Drugi bataljon zauzeo ^Je^Dreⁿ novu i presjekao komunikaciju sjeverno neposredno od Klane, ^{11a}s^ye^ga kilometar udaljenosti, dok se 3. bataljon još više približio Klani ^{sa}o^e 643. Neprijatelj je u Klani još pružao otpor samo iz dva bunke^a>^{os}a^o je bilo zauzeto.

Upravo kada su 2. i 3. bataljon bili pred izvršenjem zadati^o, [^] potpuno ovladaju Klanom i visovima sjeverno od Klane (Kuk^u3>^o . 705) stiglo je naređenje da stanu, da se položaji predaju 1. dal^{latms} brigadi a da se 12. brigada prikupi u rejonu doline Guslar.¹²⁶

Evo što se tada dogodilo.

U toku 30. travnja njemačka 188. divizija povukla se u K[^]j[^] zapadnije. Stabu 4. armije bilo je sasvim jasno da je genera > komandant njemačkog 97. korpusa odustao od daljnjih upornih [^]^^g prema 26. diviziji i zaključeno je da će neprijatelj izlaz iz t[^] situacije potražiti na nekom drugom pravcu. Jer, s juga [^]^^us[^] pojavila se 9. divizija, a 13. divizija u rejonu Ilirske Bistrice, ^os[^]~ fronta stalno napadale 19. i 26. divizija. Ustvari, njemački 9'- ^g13 nalazio se u okruženju i oko njega su sve više stezale obruč sn^aš^e > • 19. i 26. divizije.

Značajan uspjeh tog dana postigla je i 3. prekomorska brigada koja je zauzela Plešišće na desnom krilu 12. brigade, a 1. dalmatinska je osvojila kotu 672 južno od Klane i približila se Klani.

Do 12,30 sati 29. travnja u rajonu Guslara prikupili su se 4. bataljon 12. i 3. bataljon 11. dalmatinske brigade koji su oformili borbenu grupu i krenuli prema cesti Klana—Gomanjce, prikriveno je prešli, došli u rejon Mlaka i odatle krenuli prema Kukulju, Grmadi i Plišu, odnosno prema selu Lisac da ga zauzmu u prepadu. Na položajima Kukulj—Grmada—Pliš nalazio se njemački 1. bataljon 901. puka 188. divizije. Bobrena grupa je prikriveno stigla do njemačkih položaja i prešla u napad oko 03,00 sata 30. travnja. Razvila se žestoka borba. Tek upotrebom ručnih bombi neprijatelj je odbačen. Tako su zauzeti Grmada, Kukulj i Pliš, čime je bio ugrožen njemački 902. puk u rejonu Klane. Uspjeh što ga je postigla borbena grupa bio je izvanredno značajan jer su obidni njemački položaji kod Klane sa sjeveroistoka — pa je tako stavljena pod udar cesta Klana—Lisac—Ilirska Bistrica i to je podstaklo ostale jedinice 26. divizije da 30. travnja nastave borbe oko Klane s većim izgledima na uspjeh.

Ocijenivši opasnost koja se pojavila gubitkom Grmade, Kukulja i Pliša, njemački 902. puk iz rejona Klana prelazi u protunapad prema Grmadi, Plišu i Kukulju i uspijeva vratiti izgubljene položaje. Energičnim dejstvom s fronta i udarom njemačkog 904. puka iz pozadine, koji se povlačio iz rejona Paka prema Klani pod pritiskom naše 13. divizije, borbena grupa se našla u okruženju i uz osjetne gubitke uspjela se probiti natrag. Četvrti bataljon 12. brigade imao je 7 mrtvih i isto toliko ranjenih, dok je 3. bataljon 11. brigade imao 30 mrtvih, 19 ranjenih i 7 nestalih. Prema njemačkim podacima, 1. bataljon njemačkog 901. puka je gotovo potpuno razbijen, pa je ušao u sastav 904. puka.

Govoreći o situaciji ove naše grupe, a posebno o spašavanju ranjenika iz okruženja, referent saniteta 4. bataljona u listu »Kroz borbu«, broj 12—13, piše: »Naš IV kao i III bataljon XI brigade dobio je zadatak da zabije klin i da s leđa ugrozi Nijemce kod Klane. Ova dva bataljona uspjela su se uvući noću 29/30. IV njima iza leđa. U toj borbi imali smo nekoliko ranjenih, koje smo u ranu zoru htjeli otpremiti oslobođenim pravcem do brigadnog previjališta. Ali, desilo se nešto nepredviđeno. Ranjenici su naišli na Švabe i tako smo saznali za naš ozbiljan položaj. Bili smo od strane neprijatelja sa svih strana opkoljeni. Teren u kojem smo se nalazili i kroz koji smo se imali probiti bio je gotovo neprobojan kroz šume, a okolna brda bila su u rukama neprijatelja. Komandant bataljona (poručnik Ivo Gurdulić, pr. N. A.) izdao je nalog za probijanje. Zapovijed je smjesta izvršena, ali pokušaj nije uspio. Broj ranjenika se povećao, a situacija pogoršala. Pojedini dijelovi bi se lako izvukli, ali treba izvući one koji su prolijevajući svoju krv postali nemoćni. Komandant je htio da pod bilo koju cijenu spasi ranjenike. Ostavio je glavninu bataljona kao zaštitnicu ranjenih, a sa nekoliko manjih grupa udario na više pravaca kako bi omogućio glavnini prodor. Borci uvidjevši da je situacija postala veoma ozbiljna, čvrsto su odlučili da se probijaju i spase

ranjenike ili da svi izginu. Stvar nije bila laka, ali čelična volja je pobijedila. I probili smo se i spasili ranjenike. Ovaj podvig djelovao je snažno na ranjenike, koji su znali da se samo radi njih ovoliki naponi podnose...»¹²⁵

Na kraju dana 29. travnja jedinice 12. brigade imale su slijedeći raspored: 2. bataljon bio je na položajima Široki rt, a 3. bataljon na koti 643, sve u neposrednoj blizini Klane. U brigadnoj rezervi se nalazio 1. bataljon, dok je 4. bataljon otišao u sastav borbene grupe i nalazio se u borbi kod Grmade i Pliša, a onda u okruženju i u proboju iz okruženja.

Tog dana 12. brigada imala je teške gubitke, jer je sve borbene zadatke izvršavala jurišem i ručnim bombama. Ukupno je poginulo 15, a ranjen je 31 borac i rukovodilac. Najveće gubitke imao je 2. bataljon u jurišu na Širokom rtu — poginulo je 9, a ranjeno 17 boraca i rukovodilaca.

30. travnja

Šesti, posljednji dan borbi 12. brigade kod Klane.

Štab 26. divizije izdao je naređenje svim brigadama da 30. travnja izjutra produže napad. Namjera mu je bila, da potpuno razbije neprijatelja u rejonu Klane i zatim da produži dejstva prema zapadu.

Treća prekomorska brigada krenula je u napad u pravcu Kukulja (kota 832) i Pliša (trigonometar 932), tamo gdje su noću 29/30. travnja i ujutru 30. travnja vođene žestoke borbe između Nijemaca i borbene grupe, koju je vodio kapetan Petar Vukasović. Prva dalmatinska otišla je dijelom na Zidovje, na raskrnicu komunikacija južno od Klane i prema Klani.

Za 30. travnja jedinice 12. brigade dobile su zadatak da ovladaju rajonom Drenovo, kota 695 i zatim da produže napad na kotu Kukulj.

U borbi su angažirani 2. i 3. bataljon. Drugi bataljon zauzeo je Drenovu i presjekao komunikaciju sjeverno neposredno od Klane, na svega kilometar udaljenosti, dok se 3. bataljon još više približio Klani sa kote 643. Neprijatelj je u Klani još pružao otpor samo iz dva bunkera, ostalo je bilo zauzeto.

Upravo kada su 2. i 3. bataljon bili pred izvršenjem zadatka, tj. da potpuno ovladaju Klanom i visovima sjeverno od Klane (Kukulj, kota 705) stiglo je naređenje da stanu, da se položaji predaju 1. dalmatinskoj brigadi a da se 12. brigada prikupe u rejonu doline Guslar.¹²⁶

Evo što se tada dogodilo.

U toku 30. travnja njemačka 188. divizija povukla se u Klanu i zapadnije. Štabu 4. armije bilo je sasvim jasno da je general Kibler, komandant njemačkog 97. korpusa odustao od daljnjih upornih napada prema 26. diviziji i zaključeno je da će neprijatelj izlaz iz tako teške situacije potražiti na nekom drugom pravcu. Jer, s juga kod Opatije pojavila se 9. divizija, a 13. divizija u rejonu Ilirske Bistrice, dok su s fronta stalno napadale 19. i 26. divizija. Ustvari, njemački 97. korpus nalazio se u okruženju i oko njega su sve više stezale obruč snage 9, 13, 19. i 26. divizije.

štab 4. armije odlučio je da pojača snage na pravcu Ilirska Bistrica—Rupe—Podgrad, gdje se na širokom frontu nalazila 13. divizija, jer je ocijenio da će se neprijatelj probijati baš na pravcu Rupe—Šapljane—Ilirska Bistrica—Podgrad u pravcu Št. Peter (sada Pivkija) na Krasu ili prema Trstu. Ako neprijatelju to uspije, smatrali su u Štabu 4. armije, onda to može ukočiti ili ozbiljno omesti operacije 4. armije koje se vode za Trst i prema Soči. Na osnovu takve situacije general-lajtnant Petar Drapšin naredio je 26. diviziji da prema Klani ostavi samo jednu brigadu — 1. dalmatinsku i podčini je Štabu 19. divizije, a da 12. dalmatinsku i 3. prekomorsku brigadu izvuče iz fronta i prebaci u rejon Ilirske Bistrice za dejstvo prema odsjeku Šapljane—Rupe, a 13. divizija da se rokira na odsjek Rupe—Suho.

Na osnovu toga Štab 26. divizije naredio je Štabu 12. brigade da položaje preda 1. dalmatinskoj brigadi, da se izvuče iz borbe i prebaci u dolinu ispod Guslara (istočno od Klane 15 km). Tako je i učinjeno. Čitava brigada je krenula u dolinu ispod reiona Guslara, gdje se odmorila i prenoćila. U njen sastav došao je i 4. bataljon. Naime, u toku probijanja iz okruženja jednu četu 4. bataljona i jednu četu 3. bataljona 11. brigade neprijateljske snage su ispresijecale, pa su se dijelovima probijale u sastave bataljona. Neki dijelovi stigli su tek sutradan i ušli u sastav matičnih jedinica.

Time su završene šestodnevne borbe 12. brigade kod Klane.¹²⁷

Posljednjeg dana borbi 12. brigada imala je 7 mrtvih i isto toliko ranjenih. To su ustvari oni pali i ranjeni borci iz 4. bataljona, jer je taj bataljon 30. travnja imao težak dan, borio se u okruženju i probijao iz okruženja sve dok nije ušao u sastav brigade.

Šestodnevne borbe 12. brigade kod Klane nose obilježje napadnih ali krajnje upornih i teških okršaja, vođenih na vrlo malom prostoru, najviše 4—5 kilometara, na planinskom, krševitom, pošumljenom zemljištu, u nimalo povoljnim vremenskim uvjetima, jer su često padali kiša, sušnježica i snijeg, visovi su bili obavljani maglom, teško se kretalo i osmatralo, u nedostatku podrške iz zraka (jer su saveznici tu pomoć uskratili odmah poslije Sušaka), tenkovi nisu mogli doći do izražaja, a artiljerija uvijek nije mogla biti efikasna. Zato se rješavalo jurišem, borbom prsa u prsa, bombama i s neprijateljem koji je do kraja bio uporan, koji nije htio ustuknuti, stalno je bio aktivan, danju i noću, jer se borba vodila neprekidno, ali danju ipak sa nešto jačim intenzitetom. Tako odsudne borbe nikada do tada 12. brigada nije vodila. Bez obzira na takve uvjete jedinice 12. brigade pokazale su sposobnost da ih vode. Žilavost i upornost u borbi bile su osnovne odlike 12. brigade. Tukla se po svim principima slamanja jake utvrđene obrane neprijatelja, koji se nije u klasičnom smislu branio, nego je napadao. Mi smo napadali, on se branio i napadao. On je napadao mi smo branili i napadali. Naizmjenično se to smjenjivalo. Baš kod takvih oblika dejstva najbolje se može vidjeti sposobnost jedinice. A ostaje historijska istina da je 12. dalmatinska NOU brigada tamo daleko u Istri, na granici stare Jugoslavije i Italije, kod Klane vodila punih šest dana i šest noći krvave i teške borbe i u tim borbama postupno lomila napadnu moć najelitnijih njemačkih pukova, stjecala pro-

kod Klane 1 da Klana padne u ruke 12. brigade, stiglo je naređenje da se povuče iz borbe i krene na nove zadatke.

Posebno treba istaknuti hrabrost boraca borbene grupe, koju su sačinjavali 4. bataljon 12. i 3. bataljon 11. brigade, a vodio ih je zamjenik komandanta 12. brigade, kapetan Petar Vukasović, a koja se vještim manevrom zabacila u njemačku pozadinu, napravila pravu pustoš u njemačkom 1. bataljonu 901. puka na Grnadi. Kukulju i Plišu. Borbe u okruženju i proboju iz okruženja s ciljem da se izvuku ranjenici i spasi ljudstvo, odišu najprije humanizmom ali i spremnošću i starješina 4. bataljona da vode bitku u najnepovoljnijim uvjetima i da izađu kao pobjednici. Ovaj manevar borbene grupe i njeno zabacivanje u taktičku dubinu neprijatelja još uvijek su primjer izučavanja u vojnim školama, kako treba raditi u takvim uvjetima. Na tom primjeru, kao i drugima, osposobljavaju se danas generacije mladih starješina JNA.

Istina, borbe oko Klane skupo su stajale 12. brigadu. Ukupno je poginulo 49 i ranjeno 156 pripadnika brigade. Gubici po bataljonima su slijedeći:

1. bataljon je imao 13 poginulih i 36 ranjenih,
 2. bataljon — 9 poginulih i 21 ranjenog,
 3. bataljon — 7 poginulih i 36 ranjenih,
 4. bataljon — 19 poginulih i 58 ranjenih, i
- ; prištapske jedinice — jednog poginulog i 5 ranjenih.

U borbama oko Klane, a najviše na koti Suho, poginula su četiri **rukovodioca, i to: obavještajni** oficir 3. bataljona **Akija** Čoković, vodnik Dušan Matijević iz 1. čete 2. bataljona, vodnik 1. čete 1. bataljona Nikola Petričević, vodnik 2. čete 2. bataljona Mijo Prgommet iz Zagvozda.

Među ranjenima bilo je 19 rukovodilaca 12. brigade, i to: iz 1. bataljona šestorica: poručnik Dalibor Zizić, zamjenik komandanta 1. bataljona, Jakov Eterović, zamjenik komandira 2. čete, vodnici ili vodni delegati Petar Gudelj iz 3. čete, Luka Kadiljević iz 2. čete, Ante Domić iz 3. čete i Josip Makelja iz 1. čete. Iz 2. bataljona su ranjeni slijedeći rukovodioci: vodni delegat Marko Pešelj iz 3. čete, vodni delegat Jerko Novaković iz 2. čete i zastavnik Mate Kekez iz 1. čete. Iz 3. bataljona su ranjeni: poručnik Ante Gojak, komesar 2. čete, Ivan Vučković, zamjenik komandira 1. čete, Stjepan Matas, zamjenik komandira 2. čete, vodnik 2. čete Dušan Itantović i vodnik zastavnik Bogomil Vodopivec iz 1. čete. Iz 4. bataljona je ranjeno pet rukovodilaca i to: poručnik Ljubo Gudelj, komesar prateće čete, vodnik Ante Barišić (Bariša) iz 2. čete, vodnik Marko Buljan iz 2. čete, vodnik Nikola Bezić iz 1. čete i vodnik Ivan Grabić iz 1. čete.

U borbama od 25. do 30. travnja 1945. godine na sektoru Klane jedinice 12. brigade postigle su slijedeće borbene rezultate. Ubijeno je 186 neprijateljskih vojnika i oficira. Zaplijenjeno je 5 minobacača, 2 šarca, 6 šmajsera, 164 puške, 22.000 metaka, 265 komada ručnih bombi i drugi ratni materijal. Ovi podaci ukazuju na suštinu borbe koja je vođena, da nema zarobljenika i da je ipak dosta skroman ratni plijen, pa ni broj ubijenih neprijateljskih vojnika nije prevelik.

Bez obzira na sve to, u sjećanjima pripadnika 12. brigade Klana je ostavila najdublje tragove, više nego ijedna druga borba koju je vodila u svojoj povijesti. Otuda je Klana dobila opravdani naziv — »Krvava Klana!«

Da je to tako dokazuje i ovaj podatak. Prva četa 4. bataljona ušla je u borbu kod Klane sa 68 boraca i rukovodilaca. Na kraju je ostalo samo 35. Svi drugi su poginuli ili ranjeni. A takvu sudbinu doživjelo je više četa u 12. brigadi.

Kad je stigla do Klane 12. brigada se nalazila pred vratima Istre, boreći se za njeno oslobođenje. Tih dana, iako su se vodile žestoke borbe kod Klane, prema pisanju lista 4. bataljona »Kroz borbu«; broj 12—13, u članku »Konferencija na položaju«, što ga je napisao D. Perović, pomoćnik komesara prateće čete 4. bataljona, piše da je održana konferencija boraca bataljona na kojoj su govorili pomoćnik komesara bataljona, poručnik Ivo Verović i komandant bataljona, poručnik Ivo Gurdulić, te da je komesar bataljona, kapetan Kuzma Krstinić rekao: »Kada dolazimo u našu Istru, da je oslobodimo od kletog fašističkog jarma, tu u Istri naići ćemo i na talijansko stanovništvo koje iz našeg vladanja mora steći uvjerenje, da mi nismo onakvi kako je znao neprijatelj o nama govoriti, nego naprotiv, da smo vojska kojoj je cilj oslobođenje svoje zemlje i uništenje fašizma.« U istom listu pojavila se i pjesma o Istri koju je napisao Čagalj iz 3. čete.¹²⁸

Od Klane do Ilirske Bistrice

Posljednje borbe u narodnooslobodilačkom ratu vodila je 12. dalmatinska NOU brigada od 2. do 6. svibnja 1945. godine u Istri i Slovenskom primorju, kod Jelšana, Rupe i Ilirske Bistrice.

U vrijeme dok je 12. brigada zajedno s ostalim brigadama 26. divizije vodila višednevne oštre borbe s njemačkom 188. planinskom divizijom, odnosno dok su 13, 19. i 26. divizija krvarile na riječkom frontu u sudaru s njemačkim 97. armijskim korpusom, glavna pažnja Štaba 4. armije bila je usredotočena prema Trstu i težnji da se on čim prije oslobodi i izbije na rijeku Soču, prije nego što tamo stignu savezničke snage iz sjeverne Italije. Vrhovni komandant maršal Tito intezivno je pratio tok događaja na frontu 4. armije i održavao neposrednu vezu sa komandantom Armije general-lajtnantom Petrom Drapšinom.

Prateći situaciju pred frontom 4. armije i u sjevernoj Italiji, odakle su savezničke snage za nekoliko dana mogle stići u Trst, Vrhovni komandant JA maršal Tito je naredio generalu Petru Drapšinu da ubrza tršćansku operaciju i da borbe za Trst odmah počnu. U tom smislu je 27. travnja naredio Štabu Armije da »bezobzirno nadire opštim pravcem prpma Trstu« i da »već sada otpočnu uvodne borbe za Trst«.

Na osnovu Titovih uputa, Štab 4. armije usmjerio je prema Trstu kompletnu 20. diviziju ojačanu sa 11. brigadom 23. divizije, tenkovima

i artiljerijom. Iza nje onamo je upućena i 43. istarska divizija. Prema Postojni je angažirana 29. hercegovačka divizija. Preko Pazina na Trst je upućena i glavina 9. dalmatinske divizije, dok je sa Krasa prema Trstu krenula 30. i prema Soči 31. slovenska divizija. U gradu je bilo 16 bataljona teritorijalne partizanske vojske, koji su držali znatne dijelove grada pod svojom kontrolom, a svim snagama je rukovala Komanda grada Trsta, osnovana još u kolovozu 1944. godine.

Kada su savezničke snage 29. travnja stigle u Padovu, a istog dana njemačka komanda u Italiji, bez odobrenja Berlina potpisala bezuvjetnu kapitulaciju svih njemačkih snaga na talijanskom frontu, čime je bio otvoren put savezničkim snagama da bez otpora idu prema Trstu, već su počele borbe za Trst koje su trajale do 1. svibnja, kada je grad oslobođen osim nekih uporišta otkuda se neprijatelj branio do 2. svibnja. Na Soču je 30. travnja izbila 31. divizija 9. korpusa i 1. svibnja u 13,30 sati sastale su se 31. slovenska divizija 9. korpusa i saveznička 2. novozelandska divizija. Sutradan je novozelandska divizija samovoljno ušla u Trst. Time su završene borbe oko Trsta. Na obalama Soče kod Tržiča (Manfalcona) i Gorice stajale su jedinice 4. armije.

Poslije oslobođenja Trsta, Tržiča i Gorice od strane jedinica 4. armije, glavni tok događaja i ratna zbivanja odvijaju se na riječkom frontu u sukobu sa njemačkim 97. armijskim korpusom.

Na riječkom frontu komandant njemačkog 97. korpusa, general planinskih jedinica Ludviger Kibler, uvidjevši da nije slomio napadnu moć 4. armije već da se našao u operativnom okruženju, bio je prisiljen da 28. travnja obustavi daljnja ofenzivna dejstva i da pristupi organiziranju kružne obrane. On se obratio svom pretpostavljenom komandantu Jugostoka, general-pukovniku Aleksandru Leru s prijedlogom da otpočne izvlačenje sa riječkog fronta prema Ljubljani. Međutim, Ler mu to nije odobrio, smatrajući da bi napuštanjem rejonu Rijeke bile ugrožene njemačke snage u Hrvatskoj, pa mu je naredio da i dalje drži područje Rijeke, a u slučaju potrebe da će mu za pomoć u izvlačenju iz okruženja poslati iz Ljubljane 7. SS »Princ Eugen« diviziju. Tako su 29. travnja njemačke snage 97. korpusa oko Rijeke—Klane—Šapljana—Matulje prešle u kružnu obranu.

Za napad na njemački 97. korpus Stab 4. armije je odredio 13. 19. i 26. divizije i 2. dalmatinsku brigadu 9. divizije. One su obrazovale riječku operativnu grupu kojom je komandirao komandant 26. divizije, general-major Božo Božović. Prema Sent Peteru kretala se kao pojačanje 7. banijska divizija. U napadu na 97. korpus angažirani su, prema naredbi Štaba 4. armije od 30. travnja, 13. divizija iz pravca Ilirske Bistrice i Zabiča prema Jelšane, Rupe, Šapljane i s istoka prema Grmadi i Lipi. Jedinice 19. divizije angažirane su prema Marčelju, i Rijeci, dok je 2. dalmatinska brigada 9. divizije imala nastupati u pravcu Matulje—Kastav.

Pošto se 13. divizija razvukla na širokom frontu — prema Grmadi, Kračini, Jelšane i Sapjane, štab 4. armije naredio je Stabu 26. divizije, da se sa 12. dalmatinskom i 3. prekomorskom brigadom prebaci u rejon Ilirske Bistrice i napadne neprijatelja sa sjevera prema Jelšane—Rupe—

Lipa, a prema Klani od istoka da ostavi 1. dalmatinsku proletersku brigadu, koja je preuzela front od 12. dalmatinske i 3. prekomorske brigade.

Štab 26. divizije naredio je Štabu 12. brigade da se 30. travnja povuče s fronta prema Klani i do večeri prikupi u rejonu sjeverozapadno od Guslara, u dolini kod kote 620 i u blizini puta Klana—Gomanjce. Divizijska zapovijed (izdaita je 30. travnja i potpisali su je komandant 26. divizije, general-major Božo Božović i politički komesar, major Fabijan Trgo) stigla je u Štab 12. brigade u vrijeme kada se vodila posljednja žestoka borba oko Klane i kada je u Klani neprijatelj ostao još samo u dva bunkera. Štab 12. brigade naredio je bataljonima da se položaji predaju 1. dalmatinskoj brigadi i da se odmah krene u dolinu sjeverozapadno od Guslara, na put Klana—Gomanjci, kod kote 620. Pošto to nije bilo daleko od linije fronte, oko 5—10 km, kasno u noć svi bataljoni 12. brigade su se prikupili u naznačenoj prostoriji i tu zanoćili pod vedrim nebom, u blizini planinskih visova na kojima su prethodnih dana vodili krvave borbe.

Međunarodni praznik rada — 1. maja 1945. godine jedinice 12. brigade dočekale su u maršu između Klane i Ilirske Bistrice. Prošlogodišnji 1. maj 12. brigada je svečano proslavila na Visu, velikim slavljem na Viškom aerodromu. Sada se brigada nalazi daleko od Visa, u Istri i Slovenskom primorju.

Praznik 1. maja proslavljen je u pokretu. Politički radnici brigade su prije polaska i za vrijeme marša ukratko evocirali historijske događaje vezane za Međunarodni praznik rada. Međutim, borci 12. brigade koji su se toga dana našli u Ilirskoj Bistrici bili su svjedoci velikog slavlja oslobođenja i 1. maja. Na svakom koraku bili su podignuti slavoluci na kojima je pisalo: »Živio 1. maj!«, a najviše je stajalo: »Tukaj je Jugoslavija!«

Za 1. maja 1945. godine izašao je izvanredni broj lista posvećen 1. maju »XII udarna«. Uvodnik »1. maj« napisao je poručnik Jure Krstinić, šef političko-propagandnog odsjeka 12. brigade. U tekstu stoji da »ovogodišnji Prvi maja slavimo u znaku velikih vojničkih i političkih uspjeha u znaku odlučnih i konačnih pobjedonosnih bitaka za uništenje fašističke tiranije«. Zatim se konstatira, da su u »godinu dana postignute veliki vojni uspjesi, da smo od iskrcavanja na kopno, čisteći od neprijatelja Dalmaciju, Hercegovinu, Liku i Hrvatsko primorje« doprli do naše Istre koja željno čeka našu vojsku. Na ovogodišnji proljetni praznik pred nas se još postavljaju veliki zadaci kojima ćemo nastaviti i dovršiti naše veliko oslobodilačko djelo. Tu je i članak A. Markote »1. maja i naša Istra« u kojem se kaže: »Sada, kada prelazimo preko bodljikavih žica na nepravedno postavljenoj granici Italije i Jugoslavije, kada se već nalazimo na svetoj istarskoj grudi, ne možemo a da se prilikom proslave 1. maja ne sjetimo mučenika Vladimira Gortana i mnogih drugih koji su se žrtvovali domovini i slobodi ..«¹²⁹

U listu »XII udarna« nalazi se i pjesma »Tebi, radniče«, koju je napisao Dekaris, zatim slijedi poduži tekst Vrankovića o prvomajskom

takmičenju, pa niz članaka pod naslovom »Borbom i radom dočekali smo 1. maja«. Naročito je upadljiv crtež Istre u koju je zakoraknuo borac Jugoslavenske armije sa jugoslavenskom zastavom.

Jedinice 12. brigade krenule su ujutru 1. svibnja iz doline blizu Guslara. Svi su na maršu osim intendature, koja se nalazi u selu Čavle blizu Sušaka. Ona je preko Mašuna upućena prema Ilirskoj Bistrici. Brigadu je put vodio cestom prema rejonu Paki, pa dalje cestom prema Podgraje do sela Zabiče, te do sela Jablanica, da bi konačno stigla u sela Vrbovo i Donji Zemon. Bilo je nešto iza 11,00 sati kada je brigada stigla u sela Vrbovo i Donji Zemon, istočno od Ilirske Bistrice oko 4—5 kilometara. U Bisticu je stigao i Štab 26. divizije, te 3. prekomorska i artiljerijski divizion divizije.

Dvanaesta brigada razmjestila se dijelom u selu Vrbovo, a najvećim dijelom prešla je rječicu i smjestila se u selu Donji Zemon.

Dolaskom u taj rejon 12. brigada je zakoračila u još jedno područje naše zemlje — u Slovensko primorje. Došlo je do prvog vrlo toplog i drugarskog susreta boraca 12. brigade i slovenskog stanovništva Primorske, kako oni nazivaju taj kraj. Na dalekom putu od Visa do Slovenskog primorja borili su se pripadnici 12. brigade i ostalih brigada 26. i drugih divizija 8. korpusa, odnosno 4. armije pod geslom za oslobođenje Istre i Slovenskog primorja. Borci 12. brigade bili su radosni što su dočekali taj veliki dan, dan susreta s napaćenim stanovništvom siromašnog naroda Primorske, koja je od 1918. godine bila pod talijanskom okupacijom.

Po dolasku u Vrbovo i Donji Zemon dobijena je radosna vijest da su borci 4. armije oslobodili Trst i da čvrsto stoje na Soči. Bili smo oduševljeni, pored ostalog, i zato što je u neposrednom oslobođenju Trsta učestvovala i naša 11. dalmatinska brigada, sada u sastavu 20. dalmatinske divizije.

Stigavši u rejon Ilirske Bistrice, Štab 26. divizije ostao je samo sa dvije brigade — 12. dalmatinskom i 3. prekomorskom, te sa Artiljerijskim divizionom. Jer, 1. dalmatinska ostala je na položajima kod Klane, ali dalmatinska brigada izašla je iz sastava divizije i nalazila se u Trstu u sastavu 20. divizije. Osim toga sve su jedinice divizije pretrpjele osjetne gubitke, smanjilo se njihovo brojno stanje, bolje rečeno — nije to više ona 26. divizija kakva je bila na srednjedalmatinskim otocima, kod Splita, Šibenika, Knina, Mostara, u Lici i do Sušaka.

U takvom stanju ona je prihvatila nove, teške i oštre borbe s nje-mačkim 97. korpusom oko Ilirske Bistrice od 2. do 6. svibnja 1945. godine.

Neposredno pošto je stigao u rejon Vrbovo—Donji Zemon, Štab 12. brigade primio je iz Divizije naređenje, da pripremi jedinice za novi napad na neprijatelja ujutru 2. svibnja. Zadatak 12. brigade je bio da napadne neprijateljske snage u rejonu Rupe i susjedne kote, tj. kotu 689, sv. Katarina, koja dominira selom Rupe s istočne strane, a potom da zajedno sa 3. brigadom 13. primorsko-goranske divizije izvrši napad na selo Lipe i oslobodi ga. Desno se nalazila 3. prekomorska brigada koja je trebala napasti neprijatelja u rejonu sela Šapjane i nastaviti nastupanje prema Oštrem vrhu, kota 458. Lijevo je preko sela Nova Kračina napa-

dalat 3. brigada 13. divizije. U borbenom dodiru s neprijateljem, ispred 12. dalmatinske i 3. prekomorske brigade, bili su dijelovi 1. brigade 13. divizije.

Prostorija Rupe—Lipe—Šapjane—Oštri vrh predstavlja jedinstveno područje s velikim operativnim značenjem. Njegov značaj bio je u tome, što se na tom prostoru slivaju sve komunikacije koje iz Rijeke vode u Trst i Ljublanu. Za 4. armiju ta prostorija imala je operativnu vrijednost zato što se njenim držanjem potpuno opkoljava sa sjeverne strane njemačka riječka grupacija, tj. 97. korpus i što se otuda može najlakše nastaviti nadiranje prema jugu, tj. prema Kastavu, Opatiji i Rijeci. Za njemački 97. korpus prostorija Rupe—Lipe—Šapjane predstavlja »ključ izlaska iz okruženja«, jer se jedino tuda može i mora otvoriti put za Trst ili za Ljublanu, tim prije što je Kibleru general Ler rekao, da će mu u rejon Ljubljane dovesti i poslati u pomoć radi izvlačenja 7. SS »Princ Eugen« diviziju.

Iz ovih kratkih napomena može se vidjeti koliko će biti značajne borbe što će ih sada 12. brigada voditi zajedno sa 3. prekomorskom i 3. primorsko-goranskom brigadom na području Rupe—Lipe—Šapjane—Sv. Katarina.

Mora se još nešto utvrditi. Zemljište u rejonu Rupe—Lipe—Šapjane je blago valovito, dosta otkriveno, lako prohodno, prilično naseljeno, s komunikacijama, gdje bi do punog izražaja došla upotreba naših tenkova, koji su došli na položaje tek 2. svibnja iza 16,00 sati.

Vrijeme se poboljšalo. Sunčano je i toplo, sa malom naoblakom. Avijacija bi mogla nesmetano i dejstvovati, ali je takorekuć nije bilo nad našim glavama sve od 20. travnja, kada su tukli njemačke položaje ispred Sušaka. Nema je zato što su saveznici manje više gotovo potpuno blokirali dejstvo naše 1. i 2. eskadrile, koje su se nalazile na aerodromima kod Zadra. To zbog sve zaoštrenijih odnosa sa zapadnim saveznicima a u vezi s Istrom, Trstom i Slovenskim primorjem.

Prema tome, jedinice 12. brigade vodit će posljednje borbe u narodnooslobodilačkom ratu pod dosta nepovoljnim uvjetima, i to baš ovdje kod sela Rupe i Lipe, na granici Istre i Slavenskog primorja.

Za početak napada određen je 2. svibanj ujutru.

Ispred 12. brigade u rejonu sela Rupe nalazio se kompletan njemački 904. puk, dok je ispred 3. prekomorske kod Šapjana bio njemački 901. puk iz 188. divizije. Nijemci su naročito jako utvrdili selo Rupe i kotu Sv. Katarina, braneći na taj način prilaze raskrsnici puteva južno od sela Rupe.

Štab 12. brigade izdao je zapovijed u kojoj je regulirao da se ujutru izvede napad. Na desno krilo postavio je 2. bataljon, a lijevo 3. bataljon, dok su 1. i 4. bataljon zadržani u rezervi. 2. bataljon se trebao razviti u borbeni poredak južno od sela Jelšane i napadati prema selu Rupe i dalje prema selu Lipe. Treći bataljon je trebao zajedno s 3. primorsko-goranskom brigadom zauzeti kotu sv. Katarina i tako osigurati lijevi bok 2. bataljonu u napadu na selo Rupe. Poslije osvajanja sv. Katarine 3. bataljon nastupa prema selu Lipe, dejstvujući istočno od ceste Rupe—Lipa.¹³⁰

Borbe za Rupe i Ilirsku Bistricu

Prvi član posljednjih borbi 12. brigade.

Rano ujutru, 2. svibnja između 02,00 i 03,00 sata jedinice 12. brigade krenule su iz rejonu selo Vrbovo—selo Donji Zemon prema polaznim položajima za napad. Krenule su preko Nove Vasi i Jelšana, smjenile dijelove 1. brigade 13. divizije i zauzele pozicije za napad. Ispred su 2. i 3. bataljon, a pozadi se kreću 2. i 4. bataljon.

Oko 07,00 sati započeli su podilaženje i napad jedinica 12. brigade na neprijateljski 904. puk u rejonu sela Rupe i na sv. Katarini, kota 690. Sudar je bio oštar, ali se za nas povoljno razvijao, tako da je do 12,00 sati 2. bataljon slomio otpor neprijatelja kod sela Rupe i oslobodio ga. U isto vrijeme čete 3. bataljona, zajedno sa dijelovima 3. primorsko-goranske brigade probile su njemački položaj na vrhu sv. Katarine i do 12,00 ga osvojile.

Tako su u prvom napadu postignuti vanredni rezultati. Iza toga su 2. i 3. bataljon nastavili nastupanje prema selu Lipe. Desno je 3. prekomorska na juriš zauzela selo Sapjane i izbila na cestu Rupe—Podgrad.

Kako u napadu nije bilo tenkova, koji bi se mogli odlično angažirati na frontu 12. brigade, Štab 26. divizije je još ranije tražio—od Štaba 4. armije da ojača diviziju jednim bataljonom tenkova. Štab Armije uputio je 26. diviziji u rejon Ilirska Bistrica 1. tenkovski bataljon, koji je s fronta 19. divizije kod Rijeke stigao znatno oslabljen. Naime, 1. tenkovski bataljon kada je 2. svibnja oko 16,00 sati stigao do sela Rupe, raspolagao je samo sa šest tenkova i dvije blinde. Ostalo je izgubio u prethodnim borbama.¹³¹

Drugi i 3. bataljon 12. brigade produžavaju s napadom prema selu Lipe, slijedećoj točki napada. Oni su, uz podršku 1. tenkovskog bataljona brzo izbili do njemačkih položaja kod sela Lipe. Među/tim, ovdje je njemački 904 puk pružio snažan otpor, pa svi napadi izvedeni do kasno u noć nisu dali rezultata. Selo Lipe nije oslobođeno, iako su naši upali u prve kuće. Izgubljena su tri tenka 1. tenkovskog bataljona i on je noću 2/3. svibnja izvučen iz borbe i smješten u Ilirskoj Bistrici.

Noću su bataljoni 12. brigade ostali na osvojenim položajima. Evo kako je 2. svibnja u svom ratnom dnevniku opisao Nikola Petrić iz 2. bataljona: »Krećemo 2. maja u 2 sata u noći. Dolazimo na cestu Rijeka—sv. Petar, a idemo u pravcu nekih sela i do Lipe. Dolazimo u kontakt s neprijateljem, ali se povlačimo, jer to nije naš sektor već Treće prekomorske. Natrag uz prugu, pa uz čuku, sve ubrzanim maršem. Stižemo opet u dolinu Rupe—Lipe. Nijemci bježe, gonimo ih. Tuku nas nemilo bacačima, a ipak ih gonimo. Dolazimo u selo pred Lipom, (misli se na selo Rupe, pr. N. A.). Tu ih razbijamo. Nosim ranjene. Iznio sam dvojicu, odveo jednoga. Imamo deset ranjenih, mrtav nijedan ..«¹³²

Zauzimanje sela Rupe i izbijanje pred selo Lipe mnogo su značili u manevru Štaba 26. divizije da se zabaci u njemačku pozadinu riječke grupacije. Rezultati su bili očigledni, ali i gubici. U toku 2. svibnja 12. brigada je imala 3 poginula i 27 ranjenih. Najviše je ranjenih imao 2. bataljon —• 22, dok je 3. bataljon imao pet ranjenih i dva poginula.

U toku noći je stiglo novo naređenje — da se ujutru produži napad na njemačke položaje u selu Lupe i da se ono oslobodi. Štab 12. brigade nalazio se čitavu noć u selu Rupe, na polazajima prve linije.

3. svibnja

Drugi dan borbi u Slovenskom primorju i Istri.

Nijemci se pokušavaju probiti iz okruženja.

Glavni štab Hrvatske je depešom od 2. svibnja obavijestio Štab 4. armije da je njemački 97. armijski korpus dobio zapovijed da se noću 2/3. svibnja probije iz okruženja u pravcu Ilirska Bistrica. Postojna i Ljubljana. Podaci su bili točni.

U toku 2. svibnja komandant njemačkog 97. armijskog korpusa, general Ludvuger Kibler sa svog komandnog mjesta u rajonu sela Marčelja izdao je zapovijed za povlačenje u pravcu Ljubljane. On je pretihodno okupljenim generalima i višim oficirima iz Štaba korpusa i štabova divizija i pukova održao kraći energični govor o predstojećem povlačenju »koje treba da se pretvori u marš u domovinu«. Istovremeno je okupljenima rekao, da se u rejonu Ljubljane prikuplja 7. SS »Princ Eugen« divizija koja drži put do Ljubljane otvorenim. Međutim, to je bila obmana. Njemačka 7. SS »Princ Eugen« divizija, koja je bila na putu kroz Zagreb za Ljubljanu, radi toga što se pogršala situacija kod Karlovca kamo je prodrla 2. jugoslavenska armija, umjesto da ide u Ljubljanu, ona je skrenula prema Karlovcu, i to po naređenju komandanta jugoistoka, general-pukovnika Aleksandra Lera. I ova će zloglasna divizija neslavno završiti, ali ne kod Ljubljane, već kod Zidanog Mosta i Celja. Time je 97. korpus ostao bez pomoći sa strane pa se morao probijati vlastitim snagama i sredstvima.

Budući da se 97. korpus nalazio u okruženju na prostoriji Rijeka—Klana—Lipa, to je general Kibler naredio da se proboj iz okruženja izvrši pravcem Lipa—Rupe—Ilirska Bistrica—Postojna i Ljubljana. On je probijanje zamislio u obliku »pokretnog ježa«, a na čelo je stavio svoju najjaču i borbeno najefikasniju 188. brdsko-lovačku diviziju generala Haslina. Da bi podigli vojnicima moral, izdan je njemačkom vojnicima letak koji je nosio naziv »Jež koji ee valja«.

Proboj iz okruženja trebao je početi ujutru 3. svibnja.

Na pravcu Lipe—Rupe—Jelšane—Ilirska Bistrica, na borbeni poređak 12. brigade trebao je nastupati njemački 904. brdsko-lovački puk iz 188. divizije ojačan tenkovima i artiljerijom. Desno su trebala prodirati ostala dva njemačka puka, a lijevo, preko položaja 3. prekomorske brigade probijala se njemačka borbeno grupa »Rajndl«, nazvana po imenu pukovnika Rajndla čije je jedinice kod Senja porazila 12. dalmatinska brigada. U zaštiti je ostala 237. njemačka divizija, a u sredini se nalazila glomazna komora. Njemački 97. armijski korpus brojio je sada oko 20,000 vojnika.

Nijemci su Rijeku počeli napuštati noću 2/3. svibnja nakon što su sistematski sve porušili, a među ostalim lučka postrojenja i obalu kako

bi ih za nekoliko godina stavili izvan upotrebe i tako nanijeli što veće štete novoj Jugoslaviji.

Ispred 97. njemačkog korpusa na pravcu njegovog probijanja nalazila se 26. dalmatinska i 13. primorsko-goranska divizija, obje dosta oslabljene i iscrpljene u višednevnim borbama, koje su se pripremale da 3. svibnja izjutra produže s nastupanjem. Međutim, neprijatelj nas je preduhitrio. Prvi udar Nijemci su izveli na položaje 12. brigade, koja se spremala da krene u novi napad na selo Upe. U prvom ešalonu 12. brigade i dalje su 2. i 3. bataljon, dok se u brigadnoj rezervi nalaze 1. i 4. bataljon.

Na pravcu sela Lipe ujutru su pošli u napad 2. i 3. bataljon 12. brigade, ah su dočekani snažnom vatrom 904. njemačkog puka, pa su zaustavljeni. U to vrijeme kritično je bilo na krilima 12. brigade, jer su Nijemci već u 06,00 izvršili napad na 3. prekomorsku kod Šapjana i 3. brigadu 13. divizije kod sela Sušak. Naime, njemačka borbena grupa »Rajndl« neopaženo se privukla položajima 3. prekomorske brigade i na prepad zauzela Šapjane, a kod 3. primorsko-goraniske brigade Nijemci su zauzeli selo Sušak i nastavili nadiranje.

Kada su već bili uočljivi uspjesi njemačkih snaga istočno i zapadno od ceste Lipe — Rupe, oko 08,00 sati, poslije uraganske artiljerijske vatre krenuo je u napad njemački 904. brdskolovački puk sa tenkovima i bornim kolima. Pod udar su stavljeni 2. i 3. bataljon 12. brigade, koji su se nalazili oko sela Lipe. Nijemci su ispoljili svu snagu početnog udara na glavnom pravcu probijanja, to jest na Lipe, Rupe, Jelšane i Ilirsku Bisticu. Cilj im je bio da se brzo dokopaju Ilirske Bistrice otkuda su namjeravali dalje krenuti za Postojnu. Zato je 12. brigadi bilo najteže. Međutim, položaj u kojemu se našla 3. prekomorska se komplicirao. Naime, njemačka borbena grupa »Rajndl« iskoristila je nebudnost 3. prekomorske kod Šapjana, izazvala pometnju u njenim redovima, zadobila odgovarajuće prostorne prednosti i nastavila s prodiranjem prema Velom Brdu. Prema borbenoj relaciji Štaba 26. divizije, zbog mogućnosti otcjepljenja 3. prekomorske brigade dva bataljona 13. brigade su orijentirana u pravcu Šapjana da bi pomogli izvlačenje 3. prekomorske.¹³³ Prema naredbi Štaba 26. divizije, prema Šapjanu su upućeni 1. i 4. bataljon 12. brigade, tj. brigadna rezerva. Tako je 12. brigada ostala bez snaga raspoređenih po dubini, što će komplicirati čitavu situaciju na njenom frontu i omogućiti njemačkim prednjim odredima da brže prodiru prema selu Rupe—Jelšane.

Tako se i dogodilo. Njemački 904. puk 188. divizije, poslije jednosatne borbe sa 2. i 3. bataljonom kod sela Lipe, odbacio ih je s položaja i prisilio na povlačenje prema selu Rupe u koje su Nijemci brzo ušli. Pod pritiskom jakih njemačkih snaga 2. i 3. bataljon su se povukli na položaje iznad sela Jelšane, postupno se povlačeći.

Neprijatelj stalno* napada podržan tenkovima i artiljerijom. Kod Jelšana se razvila žestoka borba. Nijemci napadaju u valovima u želji da se što prije probiju iz okruženja, da izbiju u rejon Ilirske Bistrice i

zatim da krenu prema Postojni, otkuda su očekivali dolazak 7. SS »Princ Eugen« divizije. Oko 11,00 sati u snažnom nadiranju njemački 904. puk sa tenkovima i oklopnim kolima zauzeo je Jelšane i tako razdvojio 12. od 3. prekomorske brigade.

Komandant 26. divizije, general-major Božo Božović i komesar, major Fabijan Trgo, koji se nalaze na frontu kod 12. brigade, uočivši višestruku nadmoćnost neprijatelja i iscrpljenost svojih snaga, naredali su jedinicama 12. dalmatinske i 3. prekomorske brigade da se postupno povuku na položaje u rejonu Ilirske Bistrice i da na tim prirodno jakim položajima zaustave daljnje nadiranje neprijatelja.¹³⁴ Prema tom naređenju, 12. brigada se povlačila pravcem Jelšane—Donji i Gornji Zemon—Vrbovo — Ilirska Bistrica. Drugim pravcem brigada se nije ni mogla povući, jer su Nijemci prednjim odredom upali u spoj između 12. dalmatinske i 3. prekomorske brigade i žurili cestom Jelšane — Koseze — Ilirska Bistrica. Međutim, čim su stigli do sela Koseze, pred samu Ilirsku Bisticu, dočekao ih je 1. tenkovski bataljon, koji se tu nalazio kada je izvučen iz borbe noću 2/3. svibnja, ali je imao samo tri tenka i dvije blinde. Tu se nalazio i 1. bataljon 1. brigade 13. divizije. Svaki pokušaj Nijemaca da uspostave mostobran jugoistočno od Ilirske Bistrice nije uspio.

Bataljoni 12. brigade poslije Jelšana odvojili su se od puta Jelšane — Ilirska Bistrica, dakle odvojili su se od neprijatelja i krenuli preko šumom pokrivenih kota Veliki vrh i Golubnjak, prošli pored sela Nova Vas, stigli u Gornji Zemon, zatim u Donji Zemon, gazom su prešli rječicu Reku, stigli u selo Vrbovo i zaposjeli položaje istočno od Ilirske Bistrice, iznad sela Vrbovo do kote 858 (Goli vrh) i Grabovec.

Za to vrijeme se 3. prekomorska brigada sa dva bataljona povukla na jugozapadnu ivicu Ilirske Bistrice, a dva su bataljona ostala iza njemačkih položaja i vratila se sutradan u noćnom probijanju prema selu Harije. Prva dalmatinska brigada, koja se još nalazila kod Klane trebala je krenuti prema Zabiču i Ilirskoj Bistrici.

Kako su doživjeli taj dan i kakav je on ustvari bio, ilustrirat će nam dva kazivanja. Nikola Petrić iz 2. bataljona zapisao je u svom dnevniku: »3. V. Snijeg po brdima. Švabe se očajno brane. Mi držimo položaj. Bezumni Švabe nastupaju i mi moramo silom bježati, odstupati. Oni naglo naviru. Mi bez predaha odstupamo. Tuku nas sa leđa. Naglo se povlačimo. Oni se u kolonama probijaju cestom prema Ljubljani. Mnoštvo kamiona odmiče. Prolazimo gustom šumom, preko brda i dolina, kroz selo Gornji Zemon. Zatim ubrzo iznad sela Vrbovo i tu u šumi noćimo .. «¹³⁵

U listu 4. bataljona »Kroz borbu«, broj 12—13, u članku »Zadržali smo ih« Šoljan piše: »Preuzeli smo položaje kod sela Rupe na komunikaciji Rijeka—Trst. Tu je položaj kojim opkoljeni neprijatelj treba da pod cijenu žrtava izvuče svoje snage iz opkoljenoga garnizona Rijeka. Naš bataljon, kao i čitava brigada, bio je prisiljen na povlačenje u pravcu Ilirske Bistrice. Krenuli smo. Išli su prateća četa, vod za vezu i bataljonsko previjalište, dok su ostale čete držale odstupnicu. Kretali smo se kroz šumu u pravcu Ilirske Bistrice. Nedaleko grada čuje se u blizini

metak, a iza toga rafal iz mitraljeza. Pogledam oko sebe i vidim njemački tenk. Stoji na cesti i uza nj četa njemačkih vojnika. Obaspe nas još jačom vatrom iz mitraljeza, protukolaca i iz ostalog oružja. Polegli smo, teren je brisan, pa se ne može pružiti otpor. Povlačili smo se u pravcu brda. Prije nego što smo stigli na brdo, stigli su naši tenkovi koji su ubrzo ušutkali neprijatelja i prisilili ga na povlačenje.. .¹³⁶

Tako je prošao još jedan težak dan u oštrom okršaju 12. brigade sa njemačkim 901. pukom i povlačenje na nove položaje kod Ilirske Bistrice. Mnogo je mrtvih i ranjenih. Jedinice 12. brigade imale su 13 mrtvih i 44 ranjena. Najveće gubitke je pretrpio 1. bataljon — 7 mrtvih i 18 ranjenih, dok je 3. bataljon imao 2 mrtva i 10 ranjenih. Među ranjenicima bio je i politički komesar 26. divizije, major Fabijan Trgo, koji je ranjen između sela Rupe i Jelšana. Tog dana poginula su četiri rukovodioca 12. brigade, i to: potporučnik, zamjenik komandira 2. čete 1. bataljona Arne Markušić, mesar iz Milne, poginuo kod Jelšana; zastavnik Nikola Vicko Amerić iz prateće čete 1. bataljona, zemljoradnik iz Dola na Braču, poginuo kod Jelšana; zastavnik, zamjenik komandira, 3. čete 4. bataljona Marko Miho Mihaljević iz Gornjih Vrućica sa Pelješca, poginuo kod sela Rupe; zastavnik, vodnik 3. čete 4. bataljona Dinko Širković iz Splitske na Braču, nestao kod sela Rupe; zastavnik, vodnik 3. čete 4. bataljona Ivan Vladislavić, zemljoradnik iz sela Miraca na Braču, poginuo kod sela Rupe; stariji vodnik Vinko Jurinović, referent saniteta 2. bataljona, rodom iz Visa, poginuo blizu Ilirske Bistrice.

Osim tih gubitaka 12. brigada je 3. svibnja, prema brigadnom izvještaju, na prostoriji Rupe—Jelšane imala 10 nestalih, i to: trojicu iz 2. bataljona, trojicu iz 3. bataljona i četvoricu iz 4. bataljona. Njihov nestanak se tumači stanjem na frontu brzinom nadiranja neprijatelja i naglog povlačenja 12. brigade. Tako su neki borci zaostali, pa su uhvaćeni i pogubljeni, drugi su ranjeni i umrli od rana i nišu pronađeni, a treći su bili ranjeni pa su se prikrili dok su završile borbe oko Ilirske Bistrice i zatim se javili.

4. svibnja

Treći dan borbi 12. brigade s njemčafcima 97. korpusom u proboju.

Jedinice 12. brigade našle su se ujutru 4. svibnja 1945. godine na položajima istočno od Ilirske Bistrice, i to od mosta na rijeci Reka, južno od Bistrice, pa zatim lijevo na brdu sv. Ahacij, kota 799 i dalje do kote 989 isključno selo Jablanica. Istočnije se nalazila, od sela Jablanica—Kuteževo 3. primorsko-goranska brigada 13. divizije. Desno od 12. brigade, od mosta preko rječice Reka, južno od Ilirske Bistrice prema selu Trnovu do sela Topolec bila su dva bataljona 3. prekomorske brigade, a dva su se izvlačila pošto su ostala iza njemačkih položaja. U borbenom poretku 12. brigade, na visovima sjeveroistočno od Ilirske Bistrice bio je 1. bataljon 1. brigade 13. primorsko-goranske divizije. On se tu našao jer je dan ranije vodio borbu s njemačkim prednjim odredom, koji je iz pokreta pokušao zauzeti Ilirsku Bisticu.

Stab 26. divizije nalazio se u Ilirskoj Bistrici, a Artiljerijski divizijski divizion na vatrenim položajima kod sela Semhije.

Pozadi 26. divizije pristizala je 8. kordunaška divizija 4. hrvatskog korpusa.

Njemački 97. armijski korpus je 3. svibnja uspio jakim snagama potisnuti 26. i 13. diviziju i čelnim jedinicama, u vidu klina, izbiti u blizinu Ilirske Bistrice, napustio je Rijeku i povukao se začeljem u rejon Šapljane—Lipa. Međutim, pošto su se jedinice 26. divizije pravovremeno povukle na jake položaje kod Ilirske Bistrice, njemački 97. korpus nije se uspio probiti iz okruženja. Pred njegovim frontom i dalje se nalazila 26. a pozadi nje 8. divizija. Snage 4. armije su stalno napadale na bokove i pozadinu neprijatelja i sve više sužavale obruč oko jedinica njemačkog 97. korpusa.

Komandant 4. armije, general-lajtnant Petar Drapšin na vrijeme je uočio njemačke namjere, te da se 97. korpus želi probiti iz okruženja, pa je brzo reagirao. Sa svog komandnog mjesta u Sent Peteru on je naredio 26. diviziji da do kraja brani rejon Ilirske Bistrice i spriječi Nijemce u daljnjem prodiranju prema Sent Peteru. Iz Trsta je izvukao 43. istarsku diviziju i poslao je prema Podgradu, dok je 10. hercegovačku brigadu 29. divizije i 2. artiljerijski divizion Artiljerijske brigade doveo u Sent Peter. Prvoj tenkovskoj brigadi je naredeno, da 2. tenkovski bataljon pošalje prema Podgradu, a 4. bataljon u Ilirsku Bisticu 26. diviziji, gdje se nalazio i 1. tenkovski bataljon, ali samo sa tri tenka i dvije blinde. Osmoj kordunaškoj diviziji naredio je da pođe desno i pozadi 26. divizije. Na taj način je trebalo jače cementirati obruč okruženja oko njemačkog 97. korpusa i zaustaviti njegovo probijanje prema Postojni i Ljubljani.

Komandant njemačkog 97. korpusa, general Ludviger Kibler bio je zadovoljan ishodom borbi 3. svibnja i smatrao je, da treba još noću 3/4. svibnja i ujutru 4. svibnja produžiti dejstva forsirajući napad u pravcu Ilirske Bistrice, ali istovremeno i na prostoru istočno i zapadno od nje.

Najteži problem pred kojim je stajao štab njemačkog 97. korpusa bio je u tome kako savladati položaje 26 i 13. divizije na južnim padinama planinskog masiva Snježnika, koji se u vidu pregradnog zida visoko uzdiže iz doline rječice Reke i Ilirske Bistrice. Sve su to bih visovi od 700 metara i viši, kao na primjer vis sv. Ahaaj — kota 799, Stražice — kota 711, Volčij kosa — kota 757, zatim Goli vrh — kota 859 i vis Kozlek — kota 907 kod sela Jablanica. Iza tih visova zemljište se i dalje penje do vidna većih od 1.000 metara, koji su pokriveni šumom ispresijecanom užim putevima što su ih Talijani napravili prije drugog svjetskog rata da bi iz garnizona Ilirske Bistrice brzo mogli uputiti vojsku i materijal preko Mašuna na sjeveroistočne padine Snježnika, gdje se nalazila jugoslavensko-talijanska granica.

Komandant 97. korpusa, general Kibler naredio je divizijama da se, koristeći noć i nezaposjednute međuprostore probiju istočno i zapadno

od Ilirske Bistrice i otvore put zauzimanju Ilirske Bistrice i tako omogućé daljnje nastupanje prema Sent Peteru i Postojni.

Noću 3/4. svibnja najveći uspjeh postigli su Nijemci, tj. njihova borbeno grupa »Rajndl« koja se probila zapadno od Ilirske Bistrice prema selu Prem. Ta grupa je sada predstavljala oštri klin neprijateljskih jedinica koji se duboko zario u operativni raspored naših snaga. Tamo je stoga brzo stigla 8. kordunaška divizija, pa dijelovi 43. istarske divizije, tenkovi i artiljerija i 4. svibnja su se borbe zaoštrile. Daljnje prodiranje Nijemaca u tom pravcu bilo je zaustavljeno.

Na centralnom dijelu fronta, kuda su se Nijemci namjeravali probiti, tj. preko Ilirske Bistrice, njemački 904. puk poslužio se lukavstvom. Komandant tog puka tražio je dobrovoljce koji će prijeći rječicu Reku i naopazeno upasti istočno od Ilirske Bistrice na visove i iz pozadine udariti po 12. brigadi.

U zoru 4. svibnja veća grupa dobrovoljaca iz njemačkog 904. puka, u jačini od oko dvije čete prešla je rječicu Reku jugoistočno od Ilirske Bistrice i zatim je oko 06,00 sati u drskom naletu napala lijevo krilo 1. bataljona 1. primorsko-goranske brigade 13. divizije na visovima sjeveroistočno od Ilirske Bistrice i zauzela ih, dok se 1. bataljon 1. brigade 13. divizije povukao. Desno i lijevo od ovog bataljona nalazile su se jedinice 12. brigade. U isto vrijeme i ostale snage njemačkog 904. puka prešle su u napad i ubrzo su zauzele vis kilometar i po sjeverozapadno od sv. Ahacija, a oko 09,00 sati zauzeli su i vis sv. Ahacij, kota 799. Jedinice 12. brigade našle su se lijevo i desno od tih njemačkih snaga, sredile i počele pripreme za protunapad. U pomoć im je stigao i 4. tenkovski bataljon iz Ilirske Bistrice.

Uspjeh što ga je postigao njemački 904. puk na frontu 12. brigade ujutru 4. svibnja zabrinuo je naše. Postignut je lukavstvom i iznenađenjem, a iznad svega nadmoćnošću snaga i sredstava. Njemački vojnici, sve mladići od 18 i 19 godina, jurišali su uz visove planine Snježnika kako bi se spasili od sigurnog uništenja probijanjem prema Postojni i Ljubljani.

Pošto nema dokumenata iz kojih bi se vidjelo kakav je bio raspored 12. brigade na položajima istočno od Ilirske Bistrice i gdje se koja jedinica nalazila, iz toga događaja nazire se da nije bilo sve zaposjednuto, da su postojali veliki međuprostori kuda su se Nijemci probili. Drugo, brojno stanje 12. brigade još se Više prorijedilo nakon borbi kod Rupa, Lipe i Jelšana 2. i 3. svibnja, kada su čete spale na 20—30 boraca, a bataljon je najviše imao oko stotinjak ljudi, dok je širina fronta obrane 12. brigade iznosila i do 8 kilometara. Treće, boravak 1. bataljona 1. primorsko-goranske brigade na visovima istočno od kasarni u Ilirskoj Bistrici, koji nikome nije bio potčinjen, jer se 1. brigada 13. divizije nalazila čak prema Podgradu i Velikoj Bukovici, dakle na udaljenosti većoj od 20—30 km, nije bio ni od kakve koristi. Taj bataljon je trebalo potčiniti 12. brigadi, jer se on nalazio na dijelu njenog fronta.

Netom je njemački 904. puk postigao taj uspjeh, a naročito kada je zauzeo brdo sv. Ahacij kota 799, odmah su reagirali Stab 26. divizije

i Stab 12. brigade. Naređeno je, da se napadne neprijatelja, koji se uklonio i po svaku cijenu i izbaciti sa tih visova preko doline i rječice Reka, tamo otkuda je stigao u rejon Donji Zemon.

U protunapad su krenule sve jedinice 12. brigade i 1. bataljon 13. divizije uz podršku 4. tenkovskog bataljona i artiljerije. Protunapad je bio tako snažan da su njemački vojnici 904. puka do 11,00 sati na juriš odbaceni sa zauzetih visova oko Ilirske Bistrice i gonjeni niz padinu sve do korita rječice Reka. Najveće gubitke imali su Nijemci na bezimenoj kosi istočno od kasarne u Ilirskoj Bistrici. Tu su tenkovi 4. bataljona naprosto zgazili neprijatelja dejstvujući cestom koja od sela Trnova vodi iznad Ilirske Bistrice. Na brdu sv. Ahacij jurišali su samo borci 12. brigade i bacili Nijemce niz južne padine brda i gonili ih pored sela Vrbovo, gotovo sve do Donjeg Zemona. Naša artiljerija bila je naročito efikasna kada su Nijemci bježali dolinom rječice Reka, kada su se našli na otvorenom i otkrivenom zemljištu i kada su počeli da gazom prelaze Reku. Efikasnost artiljerije je bila još veća zato što se sve ovo odigravalo između 11,00 i 12,00 sati kada je vidljivost velika, a dan je bio sunčan.

Nakon toga bataljoni 12. brigade ponovno su zauzeli svoje obrambene položaje između Ilirske Bistrice i sela Jablanice. U toku dana promjena na frontu 12. brigade nije bilo.¹³⁷

Tako je završen još jedan dan borbi 12. brigade u Slovenskom primorju, pretposljednji dan borbi u njenoj ratnoj povijesti. O žestini tih borbi govore i gubici, koje je 12. brigada imala 4. svibnja 1945. godine. Poginulo je 9 i ranjeno 19 boraca i rukovodilaca. Među poginulima bio je vodnik 3. čete 1. bataljona Stjepan Glavinić, ribar iz Postira. Poginuo je na koti poviše Ilirske Bistrice. To je posljednji, poginuli starješina 12. brigade, poginuo je pretposljednjeg dana borbi koje je vodila 12. dalmatinska brigada.

Evo kako je u svom ratnom dnevniku već više puta citirani Nikola Petrić iz 2. bataljona zapisao događaje videne iz njegove jedinice 4. svibnja: Ujutru 4. svibnja po visovima Snježnika pada snijeg. Odmaramo se i gledamo kako Švabe bježe put sela Donji Zemon. Naši ih bacači tuku. Pokret. Idemo preko jednog visokog brda u pravcu Bistrica—Trnovo. Hranu već treći dan ne primamo. Kuha se, ali nas ne može stići. Gladni smo. Umoran sam, ali ne vjerujem ni sam sebi koliko mogu izdržati, jer ovaj marš traje već treći dan. Borba, gladan i moker. Pokret. Odmah krećemo opet natrag, iznad sela Jablanice, na brdu, zauzimamo položaj .. „¹³⁸

Posljednji dan rata

5. svibnja

Posljednji dan borbe i rata jedinica 12. brigade.

U štabu njemačkog 97. armijskog korpusa nisu bili zadovoljni ishodom borbi 4. svibnja. Svi pokušaji da zauzmu Ilirsku Bisticu su propali. Zbog toga je general Kibler noću 4/5. svibnja i tokom 5. svibnja prikupio jače snage južno od Ilirske Bistrice i naredio im da što prije zauzmu Ilirsku Bisticu.

Južno od Ilirske Bistrice prikupile su se slijedeće njemačke jedinice iz 97. korpusa: u rejonu sela Koseze—Donji Zemon koncentrirao se njemački 904. puk, koji je imao zadatak da napada zapadno od Ilirske Bistrice prema selu Smrlje i da sa zapadne strane obuhvati jedinice 26. divizije u Ilirskoj Bistrici. U rejonu Donji Zemon prikupili su se borbena grupa »Rijeka«, kojoj je ko-mandirao pukovnik Lotar Cimerman i njemački 1048. puk 237. pješadijske divizije. Oni su trebali direktno napasti na Ilirsku Bisticu i izbiti na njegovu sjevernu ivicu. U rejonu Gornji Zemon nalazio se njemački 902. brdsko-lovački puk 188. divizije, koji je imao zadatak da zauzme visove istočno od Ilirske Bistrice i sa te strane obuhvati jedinice 12. brigade u tom rejonu. Više udesno, prema Zabiče—Sušak nalazio se 903. njemački puk, koji je osiguravao snage u napadu na Ilirsku Bisticu s istoka. U zaštitnici se i dalje nalazio njemački 1046. puk 237. divizije.

Među vojnike jedinica prve linije došao je osobno general Ludviger Kibler, komandant 97. armijskog korpusa kako bi svojim autoritetom utjecao na moral vojnika i starješina, pratio situaciju neposredno na licu mjesta i utjecao na tok dejstva. On je vojnicima i starješinama govorio o značenju zauzimanja Ilirske Bistrice i naredio im da je što prije zauzmu 1 do noći prodru najmanje do Knežaka, 15 km sjeverno od Ilirske Bistrice radi bržeg uspostavljanja veze sa 7. SS »Princ Eugen« divizijom, koja je, kako je on uvjeravao svoje vojnike, krenula iz Ljubljane. Možda je on svjesno isticao tu pomoć 7. SS divizije da bi podigao borbeni moral svojih trupa.

Jedinice 26. divizije ostale su na istim položajima na kojima su zatečene navečer 4. svibnja. Treća prekomorska brigada sa dva bataljona nalazila se u obrani od mosta, južno od Ilirske Bistrice, do sela Topolec. Istočno od mosta, južno od Ilirske Bistrice pa prema selu Vrbovo i Vrbića, isključno selo Jablanica, nalazila se 12. dalmatinska brigada. Po dubini ona je držala položaje na Golom vrhu, kota 859, Gabrovec, zatim sv. Ahacij kota 799.

Dvadesetšesta divizija nema slobodnih rezervi, a nema ih ni 12. brigada. Sve snage nalaze se na prvoj borbenoj liniji. U pozadini 12. brigade nema nikakvih snaga. Lijevo od 12. brigade, u rejonu sela Kuteževo—Kozlek, kota 997, nalazila se 3. brigada 13. primorsko-goranske divizije. Između 12. brigade 26. divizije i 3. brigade 13. divizije postojao je nezaposjednuti prostor, jer se 3. brigade 13. divizije više orijentirala na obranu položaja istočnije od Jablanice prema Kuteževu. Prema naređenju Štaba 26. divizije, iz rejona Klane trebala je doći 1. dalmatinska NOU proleterska brigada, ah je ona tek 3. svibnja krenula prema rejonu Paka—Željezna vrata i 4. svibnja stigla u rejon sela Podgraje. Naime, dvije naše grupacije našle su se oko Ilirske Bistrice. Jedna je bila u rejonu Ilirske Bistrice i zapadnije, a, to su 26 i 8. divizija, a druga u rejonu Kuteževo—Podgraje—Gomanjce, gdje su bile 2 i 3. brigada, 13. divizije, 1. dalmatinska 26. divizije, a pristizala je i 5. dalmatinska brigada 19. divizije. Najmanje snaga je bilo na lijevom krilu 12. dalmatinske brigade i na desnom krilu 3. primorsko-goranske brigade, tamo gdje će 5. svibnja nastupiti kriza u obrani naših snaga.

Drugo, Nijemci su 4. svibnja napadom, u cilju proboja iz okruženja, tražili rješenje istočno od Ilirske Bistrice i bili su se privremeno uspjeli probiti na visove istočno od Bistrice, ali su snažnim protunapadom 12. brigade, 1. bataljona 1. brigade 13. divizije i 4. tenkovskog bataljona izbačeni i vraćeni na polazne položaje. To se bilo završilo do 11,00 sati 4. svibnja. Poslije toga na tom prostoru nije bilo značajnijih događaja. Taj njemački pokušaj ukazivao je na to da će oni ponovno pokušati pronaći najslabije mjesto u sistemu naše obrane istočno od Bistrice, jer su im svi pokušaji da to učine zapadno od Bistrice propali, naišavši tamo na naše jače snage. Međutim, kada se očekivalo da će Stab 26. divizije inzistirati da se u Stabu Armije nešto učini kako bi se uspostavila bolja obrana na lijevom krilu 12. brigade, odnosno da se naredi 13. diviziji da svoju 3. brigadu pošalje prema Vrbovu i Jablanici, bliže Bistrici i tako skрати front obrane 12. brigade, u toku 4. svibnja ništa nije poduzeto, a ni kasnije. To su Nijemci brzo otkrili i utvrdili, da je prostor između 12. dalmatinske i 3. primorsko-goranske brigade slabo branjen, pa su na taj sektor poslali kompletan 902. puk s ojačanjima i dali mu zadatak, da iskoristi taj međuprostor i da se popne na Goli vrh prema Gabrovcu i udari u bok i pozadinu 12. dalmatinske brigade, odbaci je s položaja istočno od Ilirske Bistrice i time otvori put glavnini za Ilirsku Bisticu. Nijemci su nasuprot našim trima brigadama u rejonu Podgraie—Zafoiče ostavili samo 903. puk u namjeri da štite ofenzivnu grupaciju koja će udariti na 26. diviziju kod Ilirske Bistrice.

U takvoj će se situaciji na bojištu razvijati događaji 5. svibnja, a naročito na frontu 12. dalmatinske brigade.

Rano ujutro 5. svibnja oko 05,00 sati njemački 902. brdsko-lovački puk krenuo je prema selu Jablanica. Pošto u tom rejonu nije bilo naših snaga, jer se 3. primorsko-goranska brigada nalazila kod sela Kuteževa, Nijemci su brzo zauzeli Jablanicu i 'zatim počeli nastupati kroz šumu prema Golom vrhu, koti 850, gdje ih je dočeka 2. bataljon 12. brigade. Razvila se žestoka borba koja je trajala sve do 11,00 sati. Pošto su neprijateljske snage bile nadmoćnije, slomile su otpor 2. bataljona 12. brigade i prisilile ga na povlačenje sjeverno od kote sv. Ahacij. Nijemci su zauzeli i rejon Gabrovec i tako stavili pod udar lijevi bok 12. brigade.

Štab 26. divizije, vidjevši da Nijemci prodiru kroz nebranjeni međuprostor između 12. dalmatinske i 3. primorsko-goranske brigade, naredio je 3. prekomorskoj da na lijevo krilo 12. brigade uputi jedan bataljon. Međutim, kako se taj bataljon nalazio u Ilirskoj Bistrici i dok je stigao na lijevo krilo 12. brigade, penjući se ka visovima sjeveroistočno od Bistrice, situacija na frontu se naglo pogoršala pa od te pomoći nije bilo naročite koristi. Trebalo je mnogo ranije onamo poslati vojsku i ne dozvoliti da skoro 24 sata stoji nezaposjednuti međuprostor između sela Vrbova i Kuteževa, u širini od oko 4 kilometra, u koji sada Nijemci neometano guraju svježe snage u namjeri da potpuno opkole 12. brigadu.

Ojačavši snage prvog ešalona, njemački 902. puk je, nakon što je zauzeo Oštri vrh i Gabrovec, krenuo prema novim položajima 12. brigade na vrh sv. Ahacij, kota 799. Tu su vođene borbe iz blizine, kroz šumu, najviše ručnim bombama. Nijemci su napadali u valovima, probijali se

kroz visoku šumu, jurišali kako bi se po svaku cijenu izborili za povlačenje. Više od dva sata trajala je bitka za vrh sv. Ahacij. Kako su Nijemci napadali u masi, jedni su padali, drugi su jurišali, branioci iz 12. brigade na vrhu sv. Ahacij nisu mogli izdržati. Oko 14,00 sati njemački 902. puk zauzeo je vis sv. Ahacij, što dominira Ilirskom Bisticom. Odmah zatim zauzeli su i kotu 697. sjeverno od sv. Ahacija i izbili na cestu kojom se lako može spustiti u Ilirsku Bisticu.

Sada su nastupili najteži trenuci. Položaji 12. brigade su probijeni. Nijemci stalno dovlače pojačanja i jurišaju u masi. Visoko planinsko zemljište Snježnika postalo je poprište krvavog sudara, prsa u prsa, bajonet na bajonet, i to kroz gustu visoku planinsku šumu od jelki i smreke. Uzalud je sunce sjalo, ono se nije vidjelo iz guste šume. Teško će ikada neki historičar uspjeti rekonstruirati sve ono što se tada zbivalo na visovima sjeveroistočno od Ilirske Bistrice. Front je bio izmiješan, neprijatelj nasrće želeći da se probije po svaku cijenu i da izađe iz kotla okruženja. Bili su stigli u pomoć i naši tenkovi, ali su se brzo povukli, jer se izvan ceste, što iz Ilirske Bistrice vodi za Mašun, nisu mogli razviti. Bataljoni 12. brigade ostavljeni su sami sebi. Borili su se i postupno povlačili.

U takvom košmaru borbe jedinice 12. brigade povukle su se i zaposjele položaj Stražica, kota 711 i kota 842. Kota 711 — Stražica dominira selom Trnovo, a kota 842 čuva prilaze preko otkrivenog zemljišta prema selu Knežak. Tu su bataljoni 12. brigade zaustavili daljnje nastupanje njemačkog 902. puka.

Kako se njemački 902. puk zabacio u duboku pozadinu 26. divizije i izbio sjeveroistočno od Ilirske Bistrice, te zauzeo sve značajnije visove otkuda se brani Bistrica, Stab 26. divizije se povukao iz Ilirske Bistrice, a 3. prekomorska brigada zasjele je položaje na liniji selo Topolec — kota 417 u visini 12. brigade. Tako je Ilirska Bistrica napuštena. U grad su ušli borbena grupa »Rijeka« i 1048. puk njemačke 237. divizije.

Da bi ojačali poziciju u Ihrsnoj Bistrici i Trnovu, pred večer 5. svibnja njemački 902. puk napao je položaj 12. brigade na koti 711 Stražice i oko 18,00 sati zauzeo Stražice. Tada se 12. brigada povukla sjevernije od Stražice, na kotu 645.

Nastupila je noć i 12. brigada je zanoćila na liniji kota 645 — kota 842.¹³⁹

Iza položaja 12. brigade počeli su pristizati prednji dijelovi 7. banijske divizije 4. korpusa i raspoređivati se na liniji Sembije—Tučak (kota 800)—Milanka (kota 975).

Tog dana 12. brigada je imala tri mrtva, 21 ranjen i 4 nestala.

Do takvog ishoda u borbi na frontu 12. brigade došlo je zbog toga što je između 12. dalmatinske i 3. primorsko-goranske brigade kod sela Jablanice bio neposjednuti međuprostor i to na raspolaganju nije bilo slobodnih snaga, koje bi brzo mogle intervenirati čim je uočen njemački prodor, i što 12. brigada nije imala dovoljno snaga i sredstava da može braniti tako široku i važnu zonu fronta. Brigada se povukla pred nasrtajem nadmoćnijeg neprijatelja, ah u krvavom duelu koji je trajao čitav dan, u nepreglednoj šumi, na visovima planine Snježnik bez ikakve po-

drške iz zraka i male pomoći artiljerije. Upućena pomoć u jačini od jednog bataljona 3. prekomorske brigade i jedne čete tenkova nije stigla na vrijeme niti se pokazala efikasnom, a tenkovi su se povukli, jer su i oni mogli biti okruženi.

Evo kako je Nikola Petrić vidio tog dana svoj 2. bataljon. On je zapisao: »5. Ujutru držimo položaj, ali Nijemci nadiru jakim snagama, od Jablanice do Bistrice. Izbijaju na brdo i mi odstupamo. U stopu nas prate. Zauzimamo položaj u jednoj velikoj šumi, ali uzalud. Naša brigada, oslabljena, umorna, gladna i desetkovana ne može se oduprijeti. Opkoljavaju nas i uistinu nas opkoliše. Ima nas u stroju čete svega dvadeset od šezdesetsedam. Dolaze tenkovi ali nenadano se povlače. Prva četa u opasnoj situaciji, treća također, a mi pogotovo. Naređenje: po cijenu života nema odstupanja! Ali, sila je. U posljednji trenutak povlače se tenkovi, a zatim i mi i tako se u par minuta spasismo od propasti, jer smo već bili u pesnici, samo ne stisnuti. Zalazimo duboko u šumu. Opet zauzimamo položaj u šumi do jednog zida. Priberemo se, naša brigada i 2. bataljon Treće prekomorske brigade, i odatle u napad prema šumi 2 km duboko. Ali, uzalud, jer sila je. Nalog za hitno povlačenje. Ima ih kao mravi. Povlačimo se do smrknuća. Idemo na položaj koji treba braniti do zadnjega, jer nema odstupanja, pa makar svi tu izginuli. U 11 sati u noći dođe naređenje za povlačenje.¹⁴⁰

U vrijeme dok se 12. brigada tako rvala sa njemačkim 902. pukom, jedinice 1. dalmatinske brigade napale su Nijemce iz rejonu Kuteževa i do pred večer stigli na liniju Kozlek—kota 1060, sjeverno od Kuteževa i Jablanice.

Govoreći o situaciji na frontu 12. brigade 5. svibnja, Štab 26. divizije obavijestio je Štab 4. armije: »Zbog povlačenja dijelova 13. divizije s položaja sjeverno od sela Jablanice, neprijatelj je uspio oko 8 sati zauzeti Jablanicu i položaje sjeverno od nje, te je napao s boka i s leđa našu 12. brigadu i oko 11 sati uspio zauzeti kote 859 i 989 .. «¹⁴¹

Kapitulacija Njemačke

Noću 5/6. svibnja 1945. godine jedinice 12. brigade povučene su iz borbe zajedno s ostalim brigadama. 26. divizije.

Štab 4. armije pratio je razvoj situacije na frontu 26. divizije i zaključio, da je potrebno ojačati snage na frontu te divizije koja je već premorena borbama koje traju neprekidno od 24. travnja, i koja teško odoljeva napadima jedinica njemačkog 97. armijskog korpusa. Kada su Štab 4. hrvatskog korpusa i jedinice 7. banijske divizije 5. svibnja stigle na prostoriju južno od Sent Petera, dobili su iz Armije direktivu da se 7. banijska divizija odmah prebaci prema frontu 26. divizije i da primi njene položaje. Prva brigada 7. divizije upućena je u selo Štambije, 3. brigada u rejon Tučak (kota 800), a 2. brigada u rejon Milanka (kota 975).

Štabu 26. divizije je naredeno da se sa 1. dalmatinskom proleter-skom, 12. dalmatinskom i 3. prekomorskom brigadom razmjesti oko Sent Petera, u armijsku rezervu.

Smjena jedinica izvršena je noću 5/6. svibnja.

Cim je 3. banijska brigada 7. divizije stigla u rejon Tučak, kota 800 i kad je došla 2. banijska brigada u rejon Milanka, kota 975, a to su sve položaji iza 12. brigade, onda se 12. brigada povukla s položaja, kota 645 — kota 842, prošla kroz poredak 2 i 3. banijske brigade i krenula u selo Knežak, gdje je stigla ujutro 6. svibnja.

Prije nego što se 12. brigada počela povlačiti došlo je do kraćeg borbenog sudara između nje i njemačkog 902. puka. U toj borbi u osvit 6. svibnja poginuo je Petar Stepović, dak, sa Sipana kod Dubrovnika, borac 4. bataljona 12. brigade. To je bio posljednji borac 12. brigade koji je poginuo na bojištu od njenog formiranja sredinom rujna 1943. godine do kraja rata.

Ovo je ujedno i posljednja borba koju je vodila 12. dalmatinska NOU brigada. Prva borba bila je kod Sućurja na Hvaru 18. rujna 1943. godine, a posljednja na visovima kota 645 i 842, oko 4—5 kilometara sjeverno od Ilirske Bistrice u Slovenskom primorju u osvit 6. svibnja 1945. godine.

Iz sela Knežak 12. brigada je krenula u Sent Peter, kamo su stigle i ostale brigade-26. divizije.¹⁴²

Time su bile završene četvorodnevne borbe jedinica 12. dalmatinske NOU brigade u Slovenskom primorju i u Istri, na prostoriji Jelšane—Rupe—Lipa—Ilirska Bistrica. Za četiri dana od 2. do 6. svibnja 1945. godine 12. brigada je ubila 217, a zarobila samo dva neprijateljska vojnika. dok je sama imala 30 poginulih, 111 ranjenih i 14 nestalih, i to:

1. bataljon je imao 12 poginulih, 26 ranjenih,
2. bataljon — 6 poginulih, 36 ranjenih i 4 nestala,
3. bataljon — 4 poginula, 30 ranjenih i 6 nestalih,
4. bataljon — 6 poginulih, 16 ranjenih i 4 nestala i
prištapska jedinica — 2 poginula i 3 ranjena.

Među ranjenima bilo je 10 starješina, i to: iz 1. bataljona vodni delegati Nikola Vladislaivić i Franko Borovina iz 1. čete; iz 2. bataljona vodnik Juraj Zore Božiković i vodni delegat Juraj Laurić, oba iz 3. čete; iz 3. bataljona Zivko Drakulić, komandant i Rudolf Štambuk, zamjenik komandanta bataljona, te vodnici Božo Radovan i Ilija Bulović, oba iz prateće čete; iz 4. bataljona Danilo Stipančić, komandir i Vinko Restović, zamjenik komandira, oba iz 2. čete.¹⁴³

7. svibnja

Prvi dan posljednje borbe.

Jedinice 12. dalmatinske brigade nalaze se u Sent Peteru. Sređuju se, odmaraju, popunjavaju.

Oko 09,00 sati u Štab 12. brigade stigla je radosna vijest da su predstavnici štaba njemačkog 97. armijskog korpusa u svitanje oko 06,00

saiti u selu Trnovo potpisali bezuvjetnu kapitulaciju svojih snaga. U ime komandanta njemačkog 97. armijskog korpusa generala planinskih jedinica Ludviger Kiblera akt o kapitulaciji potpisao je pukovnik Rajndl, onaj čije je jedinice porazila 12. brigada u Senju. U ime štaba 4. armije akt kapitulacije potpisali su načelnik Štaba 4. korpusa, pukovnik Stanko Bjelajac i politički komesar 8. kordunaške divizije Šukrija Bijedić. Kapitulacija je potpisana u Trnovu, u sadašnjoj ulici Matije Gupca broj 29, na kojoj kući stoji spomen-ploča što označava neslavni završetak njemačkog 97. armijskog korpusa,¹⁴⁴

Tako su završene borbe u riječko-tršćanskoj operaciji. Razoružano je 16.000 njemačkih vojnika. U zarobljeništvo su pala tri njemačka generala i to komandant 97. armijskog korpusa, general planinskih jedinica Ludviger Kibler, koji je dan ranije ranjen (osuđen je i strijeljan zbog zločina počinjenih u Jugoslaviji), zatim komandant 188. brdske divizije, general-lajtnant fon Heslin, koji je također radi počinjenih zločina u Jugoslaviji strijeljan i komandant 237. pješadijske divizije general-lajtnant Hans Grevenic, koji je osuđen na kaznu zatvora a zatim pušten na slobodu.

Dok su se borci 12. brigade nalazili na poljani sjeverno od sela Sent Peter, uređivali odjeću i oružje, komentirah minule ratne trenutke, posebno one što su se zbili 5. svibnja, u sastav brigade došao je politički komesar 12. brigade, major Kažimir Vidan i saopćio najradosniju vijest — završen je drugi svjetski rat. Tog dana su predstavnici njemačke Vrhovne komande u Remsu, u Francuskoj potpisali kapitulaciju Vermahta. To je sutradan, 8. svibnja potvrđeno i u Berlinu potpisom načelnika štaba njemačke Vrhovne komande feldmaršala fon Kajtela. Njemačke oružane snage su tako bezuvjetno kapitulirale. Međutim, one su u Jugoslaviji nastavile s pružanjem otpora sve do 15. svibnja 1945. godine i toga su dana pobjedonosno završen i narodnoslobodilački rat i socijalistička revolucija u Jugoslaviji.

Najbolje je trenutak kapitulacije Njemačke opisan u listu 4. bataljona 12. brigade, gdje drug B. B. iz 1. čete u kratkoj reportaži »Očekivani čas« kazuje:

»Bio je lijep proljetni dan. Umorni od borbe i teškog pješaćenja ležali smo na livadi. Najednom iznenada se začuje pucanj šarca koji je napeo naše živce. Začu se pucnjava i u drugom pravcu. Netko u neposrednoj blizini zapuca iz strojnice, iz pištolja i napokon otvorila se takva pucnjava kao da je neprijatelj ušao u selo u kojem vodi borbu s našom vojskom.

Zapitam jednog druga: »Što se dogodilo?« Ispalio je čitav rafal iz strojnice i počeo opet da je puni. Tek tada sam primijetio njegovo raspoloženje, pa mi je oduševljeno govorio: »Kapitulirala Njemačka!«

Radosti nije bilo kraja. Pjevalo se, pucalo iz svog raspoloživog oružja. Jednom riječju zavladao je delirijum veselja. Rukovodioci su sa smješkom opominjali borce da prestanu s pucanjem koje je jedva obustavljeno.

To pucanje ustvari je bio posljednji okršaj s neprijateljem ...« — zaključuje se u listu »Kroz borbu«, broj 12—13 od travnja — svibnja 1945. godine, koji se tih dana pojavio iz tiska.¹⁴⁵

Tako je 12. dalmatinska NOU brigada dočekala kraj drugog svjetskog i završetak narodnooslobodilačkog rata. Na frontu u Istri i Slovenskom primorju 7. svibnja 1945. godine prestale su borbe. Slavila se velika pobjeda.

Time je završena i ofanziva 4. armije započeta borbama kod Lapca 20. ožujka 1945. godine. Trajala je 49 dana. Jedinice 4. armije potpuno su uništile dva njemačka armijska korpusa — 15. brdski u Lici i Hrvatskom primorju i 97. armijski u Istri i Slovenskom primorju.

Na tom borbenom putu 4. armije 12. dalmatinska brigada bila je 17 dana u borbi, i to: jedan dan u borbi za Lapac, jedan dan u borbi za Lički Osik, dva dana u borbi za Vratnik i Senj, tri dana u borbi za Skrljevo—Bakar—Sušak, šest dana u borbama oko Klane i četiri dana u borbama kod Jelšana, Rupe, Lipe i Ilirske Bistrice. U tim borbama ona je postigla slijedeće borbene rezultate: ubila je 1778, zarobila 876 ili ukupno izbacila iz stroja 2.654 neprijateljska vojnika i oficira. Za to vrijeme sama je imala 127 poginulih i 462 ranjena, te 18 nestalih.

Na obalama Soče

Nakon što su borbe oko njemačke grupacije kod Ilirske Bistrice završene 7. svibnja i pošto je kapitulirao njemački 97. armijski korpus a zarobljenici upućeni u zarobljeničke logore, nije više bilo potrebno da se toliki broj divizija zadržava na prostorijski Ilirska Bistrica — Sent Peter. U Trst se prebacio Štab 4. armije, koji je naredio 26. diviziji da sa prostorije Sent Peter izvrši pokret u Tržič (Monfalcone) i da pod kontrolu primi područje oko Tržiča do rijeke Soče.

Na osnovu armijske direktive, Štab 26. divizije je 7. svibnja 1945. godine izdao svoju prvu poslijeratnu zapovijed u kojoj se više ne govori o razbijanju, uništenju, osvajanju ili likvidaciji neprijateljskih snaga itd. već o pokretu jedinica bez borbe na novu prostorijsku Tržič — Soča.

U zapovijedi upućenoj 12. brigadi kaže se slijedeće: »XII dalmatinska udarna brigada 8. V u 8 sati izvršit će pokret sa sadašnje prostorije na prostorijsku Sežana. Kretat će se istim pravcem kao I dalmatinska brigada, a iza III prekomorske brigade« (napomena: 1. dalmatinska brigada se kretala preko Divače, Sežane, Oola i onda u Tržič, pr. N. A.).¹⁴⁶

To je bio prvi dan pokreta. Za slijedeći dan u divizijskoj zapovijedi 12. brigadi se kaže: »9. V u 6,30 sati izvršit će pokret u Tržič krećući se iza III prekomorske brigade. Smjestit će se u Tržiču po naknadnom naređenju koje će primiti pred ulazak u Tržič...«¹⁴⁷ Tog dana 3. prekomorska se kretala od Sežane, preko Opčina, Sistrana i sv. Jurja za Monfalcone (Tržič).

Tako je u divizijskoj zapovijedi od 7. svibnja određeno da se izvede pokret od Sent. Patera do Tržiča.

8. svibnja

Počeo je pokret 12. dalmatinske brigade iz rejonu Sent Petera prema Tržiču i Soči.

Točno u 08,00 sati jedinice 12. brigade krenule su električnim vlakom iz Sent Petera (Pivka) prema Trstu. Prema borbenoj relaciji Štaba 12. brigade, pisanoj 31. svibnja 1945. godine »brigada je izvršila pokret vozom iz sv. St. Pietro do Monfalcone (Tržiča)«. ^{U8} Međutim to se ne slaže sa divizijskom zapovijedi od 7. svibnja, prema kojoj je put od Sent Petera do Tržiča trebalo preći u dvije etape. U ratnim pribilježkama N. Anića zapisano je za 8. svibnja slijedeće: »8 V, utorak. Krenuli vozom iz Sv. Petra do Opčina, te pješke do Tržiča — Monfalcone i tu ostali do 24 V 1945. godine.« ¹⁴⁹

Svakako je 12. dalmatinska brigada 9. svibnja 1945. godine bila. odnosno stigla u Tržič (Monfalcone) i razmjestila se na prostoru brodogradilišta.

10. i 11. svibnja

Jedinice 12. dalmatinske brigade su u Tržiču. Stigle su i 1. dalmatinska i 3. prekomorska brigada. Ovdje se nalaze i dijelovi 31. slovenske divizije, koji su stigli u Tržič 30. travnja i nedaleko od Tržiča, kod sela Ronki sastala se 1. svibnja sa novozelandskom 2. divizijom koja je došla iz sjeverne Italije.

Štab 26. divizije izdao je 10. svibnja svoju posljednju ratnu zapovijed, a odnosila se na razmještaj brigada u rejonu Tržiča i na organizaciju zaštite granioa nove Jugoslavije na Soči. U uvodnom dijelu se kaže: »Naša divizija dobila je zadatak da se smjesti na prostoriji Tržič i zaposjedne teritorij na lijevoj obali rijeke Soče. Desno od naše divizije, na prostoriji Gorice nalazi se XXXI divizija.. « ¹⁵⁰

Prema divizijskoj naredbi 1. dalmatinska proleterska brigada trebala je 12. svibnja smijeniti dijelove 31. slovenske divizije i razmjestiti se u selu Ranke (Ronchi) i »zaposjesti i osigurati sektor od rijeke Vipave do sela Ronki« i zaštititi prijelaze na rijeci Soči na tom sektoru. ¹⁵¹

Za 12. dalmatinsku brigadu se kaže: »XII dalmatinska udarna brigada 12. V izvršit će novi razmještaj svojih jedinica i smjestiti se u s. Staranzano. Zadatak je brigade zaposjedanje i osiguranje sektora južno od I. brigade i brodogradilišta. Na spomenutom sektoru brigada će osigurati i kontrolirati prijelaze preko rijeke Soče. Brigada će rasporediti: Jedan bataljon u s. Pieris sa zadatkom kontrole mostova i patroliranja uz obalu rijeke Soče. Jedna četa istog baitaljona će biti smještena u s. Turriaco, a jedna četa u s. Cazian;

Jedan bataljon u s. Panzano (naselje namještenika brodogradilišta, gdje je smještena 1. brigada) sa zadatkom osiguranja brodogradilišta i patroliranja kroz naselje Panzano. Preuzimanje straže od radnika partizana prema usmenim uputama.

Jednu četvu smjestiti u s. Grado, gdje smijeniti četvu iz 31. divizije. Po potrebi smjestiti neke dijelove u Aris i Bisitrignu.

U toku današnjeg dana izviditi mjesta za smještaj jedinica i dogovoriti smjenu«. ¹⁵²

Treća prekomorska brigada ostala je u Trziču sa »zadatkom osiguranja i kontrole grada Trziča«.

U napomenama divizijske zapovijedi, koju su potpisali komandant, general-major Božo Božović, politički komesar, potpukovnik Duško Karat i načelnik štaba, major Stanko Bašlin stoji, da se »na prostoriji na kojoj je smještena naša divizija nalaze i jedinice savezničke vojske kojima je Vrhovni komandant odobrio smještaj i kretanje komunikacijom Trst—Trzič—Gorica. Nastojati u slučaju susreta s njima održavati najprijateljskije odnose i izbjegavati svaki mogući sukob. Naročito izbjegavati objašnjavanja iz kojih bi mogli proizaći njihovi novi zahtjevi. Dozvoliti im slobodno kretanje komunikacijom. S mjesnim partizanima postupati kao i s našom vojskom. Oni će biti nama potčinjeni i po izvršenom preformiranju doći će pod našu komandu.

Pošto je stanovništvo pretežno talijanskog porijekla, ponašati se tako da se steknu što veće povjerenje i simpatija, jer od toga zavisi naš uspjeh u ovom kraju .. .« ¹⁵³

Suždradan, 11. svibnja u novom naređenju Štaba 26. divizije kaže se da će se »u toku 12. V izvršiti smjenjivanje straža, koje su do sadla držale mjesne partizanske jedinice. Isto tako poduzet će naše jedinice kontrolu nad gradom stalnim oficirskim i podoficirskim patrolama«. ¹⁵⁴ Na osnovu tog divizijskog naređenja, 12. dalmatinska udarna brigada trebala je 12. svibnja prije podne »smijeniti i postaviti stražu u brodogradilištu. Zbog velikog broja stražarskih mjesta rejon brodogradilišta podijeliti na nekoliko straža koje podrediti komandi čete iz koje se dalje vrše straže. Međuprostor brodogradilišta kontrolirati patrolama iz sastava straža«. U naređenju se 12. brigadi određuje i rejon koji će kontrolirati s patrolama, pa se kaže: »Brigada će kontrolirati grad podoficirskim ili oficirskim patrolama u zoni canal Conte Eugenio Valentinis — ulica Oscar Cosulich. Sastav patrola: jedan oficir ili podoficir i šest boraca naoružanih puškama ili strojnicama, a noću i jednim šarcem.. .« ¹⁵⁶ Patrole su trebale biti snabdjevene potrebnim oznakama, vrpcama, kako bi se prepoznavale, jer su patrole po gradu slale i savezničke komande.

Kada je 26. dalmatinska divizija 4. armije došla na prostoriju Trziča i primila osiguranje lijeve obale rijeke Soče, od savezničkih snaga tu su se nalazile ove jedinice: u širem rejonu Trziča nalazili su se Stab 13. korpusa sa 56. britanskom divizijom (bez jednog bataljona) i 43. indijska pješadijska motorizirana brigada. U Gorici je bila 91. američka divizija bez jednog bataljona. U Trstu i sjeverozapadnije nalazila se 2. novozeleandska divizija i po jedan bataljon 56. i 91. divizije.

12. svibnja

Na osnovu zapovijedi Štaba 26. divizije izvršen je novi razmještaj jedinica 12. dalmatinske NOU brigade. Prema bojnoj relaciji Štaba 12. brigade od 31. svibnja 1945. godine, brigada je bila razmještena po slijedećim mjestima: u Trziču i na brodogradilištu bio je 2. bataljon, koji

je osiguravao brodogradilište i naselje brodogradilišnih namještenika u selu Panzano, što se nalazi oko 1,5 km zapadno od Tržiča; u selu Staranzano, zapadno od Monfaloona na 3 km nalazili su se 1 i 3. bataljon Najjstureniji prema Soči bio je 4. bataljon, razmješten u selu Pieris. On je držao stražu na mostovima — kolskom i željezničkom, koji u neposrednoj blizini Pierisa prelaze preko Soče. Jedna četa toga bataljona bila je na 3 km sjevernije od Pierisa, u selu Turrigo, a druga četa nalazila se južnije od Pierisa u selu S. Canzian. One su slale patrole duž lijeve obale Soče. Preko Soče, u laguni Trščanskog zaljeva, u selu Grado, oko 30 km daleko od Tržiča (Monfalcone) nalazila se 2. četa 1. bataljona smještena u hotelu radi osiguranja tog prostora. Tamo se ranije nalazila jedna četa iz slovenske 31. divizije, koju su smijenili naši, jer je ona otišla prema Gorici.¹³⁷

Takav raspored 26. divizije, a paralelno s tim i 12. dalmatinske brigade, bio je uvjetovan zategnutošću odnosa između Jugoslavije i zapadnih saveznika koji se nisu slagali s time da se Jugoslaviji vrate etnički teritoriji neopravdano oduzeti poslije prvog svjetskog rata. Svi historijski dokumenti ukazuju na to da je zategnutost na tom prostoru bila svakim danom sve veća. Zato su borci 12. brigade stalno bili u borbenoj spremnosti da bi zaštitili tekovine narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije. Ustvari ti svibanjski dani na Soči za jedinice 12. brigade naličili su na ratne. Prijetila je velika opasnost od novog ratnog sukoba. Trebalo se čuvati bilo kakvih provokacija, a njih je bilo na pretek, jer se iz provokacija moglo izroditi nešto još gore i sa nesagledivim posljedicama.

Bila je posebna čast i veliko povjerenje svim pripadnicima 26. dalmatinske divizije, što su stajali na braniku granica nove Jugoslavije, na najjsturenijoj točki zapadnih međa. Posebno je to povjerenje mnogo značilo borcima i rukovodiocima 12. dalmatinske NOU brigade, koji su se nalazili na Soči i preko Soče.

15. svibnja

Posljednji dan rata na jugoslavenskom ratištu. Tog dana Generalštab Jugoslavenske armije izdao je posljednji ratni izvještaj u kojemu se govori da su »likvidirane posljednje neprijateljske snage koje su pred našim trupama još pružale organizirani otpor«.

Tako su pobjedonosno završeni četverogodišnji narodnooslobodilački rat i socijalistička revolucija u Jugoslaviji, započeti ustaničkih dana, srpnja 1941. godine pod rukovodstvom Komunističke partije Jugoslavije i Josipa Broza Tita.

Nastupili su prvi dani slobode.

Posljednjeg dana rata — 15. svibnja 1945. godine jedinice 12. dalmatinske NOU brigade nalazile su se na najjsturenijoj zapadnoj točki granica nove Jugoslavije — na Soči, zapadno od Tržiča.

Ostvarile su se misli velikog hrvatskog pjesnika Vladimira Nazora:

*»Na Snježniku, na Učki, na Soči
mi čekamo zoru.«*